

CEP ÜNİVERSİTESİ

Türkiye'de

Çok Partili Hayata Geçiş

TANER TİMUR

Belge Yayınları

CEP ÜNİVERSİTESİ

Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş

Prof. Dr. TANER TİMUR
A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Eski Öğretim Üyesi

İletişim Yayınları

İletişim Yayınları

CEP ÜNİVERSİTESİ

Genel Yayın Yönetmeni: Murat Belge
Yayın Koordinatörü: Taha Parla
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayılı

Yayın Kurulu:
Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Ahmet İnsel, Erkan Kayılı, Taha Parla, Mete Tunçay.

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Dizgi ve Sayfa Düzeni: Hüsnü Abbas - İsmail Abbas
Baskı: Şefik Matbaası (iç) / Seda Matbaası (kapak)
Dağıtım: Hür Basın Dağıtım A.Ş.

İletişim Yayıncılık A.Ş. · Cep Üniversitesi 10 · ISBN 975-470-090-7

1. Basım · İletişim Yayınları, Ocak 1991

© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1991
Klodfarer Cad. İletişim Han. No:7 34400
Cağaloğlu-İSTANBUL, Tel: 516 20 60 · 61 · 62

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan "Que sais-je" (Ne Biliyorum?) dizisini İletişim Yayınları Türkçe'ye kazandırıyor. İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük diziden seçilmiş,

Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca, Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programını" tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hem konuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir mesleki eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle herhangi bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İletişim
Yayınları

İçindekiler

SUNUŞ 7

Demokrat Parti Kuruluyor: Olayların Gelişimi 9
DP'yi Doğuran Toplumsal Evrim 18
DP'nin Dünya Görüşü 28
Uluslararası İlişkilerimiz ve Demokrasi 38
CHP'de Evrim 51
Amerika, Dünya ve Türkiye 64
Çok Partili Hayat ve Sol Muhalefet 75
İktidar Mücadelesinin Son Aşaması 88
Sosyal Politika, Sınıflar ve İktidar Değişimi 93
Sonuç: Bir Değerlendirme 110

DİPNOTLAR 114
KISA BİBLİYOGRAFYA 129

SUNUŞ

Bu araştırmayı, *Türk Devrimi ve Sonrası* başlıklı kitabımın devamı olarak 1970'lerde kaleme almaya başlamıştım. 12 Mart Rejimi'nin karanlık atmosferinde yaşıyorduk ve o dönemde kitaplar yazılmıyor, daha çok yakılıyorlardı. Kollektif bir çekingenliğin "Ara Rejim" olarak isimlendirdiği bu yıllarda, çok partili hayata geçiş koşullarına eğilmek ve demokrasimizin "ilkel günahı"nı aramak ilginç bir çalışmaydı. Ne var ki 12 Mart Rejimi'ni destabilizasyon ve "anarşi" yılları, onları da daha katı bir "Ara Rejim" izledi. Böylece Türk kültürünün, Cumhuriyet tarihimizdeki en büyük saldırıya uğradığı bu dönemde, sayısız araştırma gibi, benim çalışmam da tamamlanamadı. Daha sonra yeniden gurbet dönemi başladı ve toplumsal rahatsızlıklarımızın nedenini tarihimizin derinliklerinde aramaya yöneldim. Zaten Paris'te geçirdiğim 1974-1977 yıllarında, tarihi evrimimizi evrensel ve özgül yönleriyle daha iyi görebilecek bir ortamda bulunduğumdan, çalışmalarımı Osmanlı tarihine kaydırmıştım.

Bugün yurt yönetiminde görev alan ya da almaya hazırlanan genç nesiller Türkiye'nin çok partili hayata geçiş koşullarını pek iyi bilmiyorlar. Bu mütevazi araştırmanın, belgesel bir nitelik taşıdığı ölçüde, bu konuda yararlı olacağı kanısındayım. Bu kitabı yazdıktan sonra yayınlanan eser ve makalelerden incelediklerime ve önemli gördüklerime dipnotlarında dikkati çektim. Sonuç bölümünde ise, kırk beş yıllık çok partili hayat deneyimimizin niteliği

hakkında genel gözlemlerde bulundum. "Türk Demokrasisi"nin anlaşılmasında, umut ettiğim gibi, küçük de olsa bir katkıda bulunabildiysem, kendimi amacıma ulaşmış sayıyorum.

Paris, Ocak 1991

DEMOKRAT PARTİ KURULUYOR: OLAYLARIN GELİŞİMİ

Demokrat Parti 7 Ocak 1946'da kuruldu. Bununla beraber DP'nin ortaya çıkışını hazırlayan etkenler daha savaş yıllarında kendilerini hissettirmeye başlamışlardı.

DP kuruluşu ve yapısı itibariyle genellikle daha önceki muhalefet hareketlerine bağlanır. Bu muhalefet hareketlerinin sonuncusu olan Serbest Fırka'nın bir devamı gibi görülür. Gerçekten bütün muhalefet yılları boyunca da Serbest Fırka gibi bir "muvazaa" (danışıklı döğüş) partisi olup olmadığı tartışılmıştır. Toplumsal yapımız açısından DP'yi ele alırken bu nokta üzerinde ayrıca duracağım. Burada, konuya girerken, uluslararası ilişkiler açısından daha önceki denemeyle bir benzerliğe dikkati çekmek istiyorum.

Serbest Fırka uluslararası kapitalizmin buhranının Türkiye'de etkilerinin hissedilmeye başlandığı bir sırada kurulmuştu. Bu buhran toplumun bütün kesimlerinde büyük bir hoşnutsuzluk yaratmış, iktisadi gelişme olanaklarını sarsmış ve devletçiliğin çeşitli uygulama biçimlerinin ortamını hazırlamıştı. Bu durumda, kısmen de bu genel, fakat gizli muhalefeti açığa çıkarmak ve yumuşatmak amacıyla, siyasal rejimimizi çok partili düzen yönünde geliştirmek, devrin yöneticilerine uygun görülmüştü. Bununla beraber, bilinen nedenlerle bu denemeye kısa bir süre sonra son verilmiş ve bu sefer de rejimin otoriter niteliğini pekiştirici önlemlere başvurulmuştu. Bu dönemde Avrupa'da kurulan faşist rejimlerin anti-parlamenter ve ırkçı ideolojilerinin de bu yönde etkileri olmuştu.

II. Dünya Savaşı'na giden buhran ve uluslararası ilişkiler ortamı da Türkiye'de benzer bir durum yaratmıştı. Bu durumun siyasal rejimimiz açısından etkilerini CHP'nin 1939'da toplanan 5. Büyük Kurultay'ında görüyoruz. Bu Kurultay'da da, 1939 Türkiye'sinde olduğu gibi, dev-

rin yöneticilerine bir muhalefet organı yaratmak uygun görünmüştü. Ancak, Serbest Fırka denemesinde, farklı olarak, bu defa bu organın parti içinde ve parti denetiminde tutulması kararlaştırılmıştı. "Müstakil grup" bu düşüncenin eseridir. Kurultay tarafından seçilen, farklı siyasal felsefelere sahip 21 milletvekilinin meydana getirdiği bu organ, Parti Grubu'nda görüşmelere ve oylamalara katılmayacak; fakat Meclis'te görüşmelere ve oylamalara katılacaktı. Bu durum Müstakil Grup'un denetleme olanaklarını sınırlamakla beraber, 1930'daki durumun aksine, uluslararası gelişim ve Türkiye'deki etkileri bu kontrollü muhalefet fikrinin, giderek başka bir biçimde gerçek bir muhalefete dönüşmesine yol açmıştır. Gerçekten, II. Dünya Savaşı başında, Türkiye'de özellikle totaliter rejimlerin iktisadî ve ideolojik etkileri ağır basarken, savaşın son yılları faşizmin ezildiği ve demokrasilerin zafere ulaştığı yıllar olmuştur.

II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de uygulanan iktisadî politika, bizzat bu politikanın eseri olan savaş zenginleri zümresi hariç, toplumun bütün kesimlerini hoşnutsuz kılmıştı. Savaş sona ererken yeni kurulan dünya düzenine Türkiye'nin demokratik bir siyasal sistemle katılması çeşitli bakımlardan zorunlu görülüyordu. Bunlardan en önemlisi olan sosyo-ekonomik gelişmeleri şimdilik bir yana bırakarak, önce Millî Şef'in ve müstakbel muhalefet sözcülerinin tutumlarını ve çok partili hayata gidişle ilgili olayların gelişme seyrini saptamaya çalışalım.

Yeni Devlet Başkanı'nın daha gerçekçi seçimlere sempatisi, iktidarının ilk aylarından itibaren anlaşılmaya başlamıştı. Nitekim henüz, Cumhurbaşkanlığı'nın 4. ayında, Mart 1939'da, İsmet İnönü, üniversite gençliğine hitaben yaptığı bir konuşmada "Diyebilirim ki gelecek intihaplardaki mebus namzetleri halkevlerinin ve partinin dört senelik faaliyeti esnasında kendi kendilerini kolaylıkla göstermiş olacaklardır." diyordu. Siyasal katılmada kişisel yetenek ve girişime daha çok yer verileceğini vadeden bu sözler ilgi ile karşılandı. 29 Mayıs 1939'da toplanan 5. Büyük Kurultay'da ise Müstakil Grup kuruldu. Daha önce de sözünü ettiğimiz Müstakil Grup parti içi denetim görevini yüklenecekti.

Aslında Müstakil Grup herhangi bir varlık göstermiş değildir. O kadar ki o dönemin siyasal hayatını yakından bilenler, belki de bir "muhalefet organı" olarak bu grubun sözünün edilmesini bile yadırgayacaklardır. Fakat öyle sanıyorum ki Müstakil Grup'un önemi şuradadır: Avrupa'da "tek parti, tek şef" sistemlerinin pek canlı olduğu ve bunun Türk siyasal sistemine çok uygun düştüğü bir sırada, Türkiye'de yine de örgütlü bir muhalefet fikri terkedilmemiştir. Nitekim Saracoğlu Hükümeti sırasında, Celal Bayar'a Grup başkan vekilliği teklif edilince, Bayar "Müstakil Grup başkanlığını kabul ederim" şeklinde cevap vermiştir. Demek ki bütün siyaset adamlarının CHP'li olduğu bir dönemde, müstakbel DP kurucusu, bu göstermelik muhalefet grubunun başkanlığını, Parti Grubu başkan vekilliğine tercih etmiştir. Savaş yıllarında elbetteki Türkiye'de daha ileri demokratik gelişmeler söz konusu olamazdı. Batılı demokrasilerde bile siyasal liderliğin otoriter bir nitelik kazandığı bu dönemde Türkiye'de de şeflik sistemi koyu bir şekilde uygulandı ve ancak faşizmin yenilgisi belli olmaya başlayınca dönüşüm yeniden kendisini hissettirmeye başladı.

Mayıs 1944'de, bütçe görüşmelerinde, çekingen de olsa bazı muhalif sesler duyulabildi. Bunlardan biri de bizzat Celal Bayar'ındı (1). 1 Kasım 1944 nutkunda ise İsmet İnönü "idaremiz bütün manasıyla halk idaresidir. Bu idare demokrasi prensiplerini Türkiye'nin bünyesine ve hususî şartlarına göre tekamül ettirmektedir" diyor ve "Türkiye'de halk idaresi kesiksiz bir tekamül yolunda yürüyerek durmadan yükselecektir" diye ilave ediyordu. Fakat asıl gelişmeler 1945 yılında oldu.

Ocak 1945'de, Türkiye'de muhalefetin canlanması ve örgütlenmesinde çok büyük bir rol oynayan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Meclis'e geldi.Bu kanun'un Meclis'te görüşülmesi Mayıs'da olmuştur. Bilindiği gibi, 1945 Nisan'ında da San Fransisco'da Birleşmiş Milletler'i kuracak ülkeler bir araya gelmişler ve Türkiye bu toplantıya dışişleri bakanının başkanlığında büyük bir heyetle katılmıştı. Bu durum da Türkiye'deki muhalif seslere cesaret veriyordu.

Gerek Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, gerekse 1945

bütçe görüşmeleri, ilerde önemli bir rol oynayacak yeni bir muhalefet liderini sahneye çıkardı. Gerçekten 1945 Mayıs'ında, Aydın milletvekili Adnan Menderes BMM'deki konuşmalarıyla siyasi çevrelerin dikkatlerini üzerine çekmeyi başardı. Bütçe görüşmeleri sırasında A.Menderes, "Dünyada yeni açılmakta olan safhanın icaplarına ve gerçeklerine uyarak yepyeni bir zihniyetle hareket olunmasını.." öneriyordu. Fakat asıl çıkışı ÇTK görüşmeleri sırasında yaptı. Türkiye'de en radikal toprak reformu denemesi olan ÇTK, özellikle 17. maddesi dolayısıyla, bütün toprak ağalarını ürkütmüş ve kızdırmıştı. Bu kızgınlık dalgası, Kanun'un görüşülmesi sırasında, tek parti döneminde pek benzeri olmayan bir "muhalefet korosu" şeklinde ortaya çıktı. Ancak çeşitli muhalif seslerden sadece A.Menderes'inki, Toprak Reformu'na muhalefeti "milli egemenlik", "Meclis'in üstünlüğü" ve "demokratik rejim" gibi ilkelerle birleştirmek inceliğini gösterdi.

A.Menderes, Türk tarımının sorunlarını bilen bir büyük çiftçi olarak bu kanunla ilgili komisyona seçilmiştir. Ancak, meşhur 17. maddenin Komisyon'da iki defa görüşülerek son şeklini almasına rağmen, Hükümet baskısıyla ve İç Tüzük hükümlerine aykırı olarak üçüncü defa görüşülmesi ve değiştirilmesi Komisyon'dan istifasına ve durumu Meclis kürsüsünden açıklamasına yol açtı. A.Menderes, "..harbin bittiği, gerek millî gerekse milletlerarası yaşayışın demokratik esaslara ve millî hakimiyet prensiplerine göre yeni baştan tanzimine dünyaca savaşılmakta olduğu bugünlerde hadiselerin önünde gitmek lüzumuna kani" idi. Bunun için de Meclis İç Tüzüğü'nden başlayarak bütün yasaları layıkıyla uygulamak gerekiyordu.

Hükümet Komisyon'a baskı ile yetinmemiş, ayrıca, 17. madde ile ilgili 316 imzalı bir önergeyi Meclis'e sunmuştu. Menderes, hükümet üyeleri de dahil Meclis çoğunluğunun imzalarını taşıyan bu önergeyi de Meclis'e bir baskı olarak gördü ve şunları söyledi: "Bu takrir hadisesini ben devletimizin esas kuruluşuna temel olan prensiplere ve Anayasa'nın esprisine uygun görmemekteyim. Anayasamızın tamamen demokratik fikir ve kanaatlerin mahsulü olduğundan şüphe yoktur. Demokrasinin varolabil-

mesi ise her şeyden önce milli hakimiyetin Millet Meclisi'nde tam olarak tecellisine ve bunun için de müzakerelere en geniş yer ve imkân verilmesine bağlıdır."

Her şeye rağmen muhalefette de dikkatli ve ölçülü davranmak gerekiyordu. Nitekim iktidar sözcüleri, Menderes'in bugün pek masum görünen yukardaki sözlerini çok sert ve sinirli bir şekilde cevaplandırdılar. Ve Menderes de gerilemek zorunda kaldı. "Arkadaşlarımızdan pek çokları benim konuştuklarımdan, aleyhte farz olunan sözlerimden çok daha ileri sözler söylediler... Muhterem arkadaşlar, bu takrir hakkında ne söyledim ki muaheze ediliyorum? (paylanıyorum)" Daha sonra da, reformun özüne karşı olmadığını göstermek için topraksız köylülerin dramını çok duygulu bir ifadeyle dile getirdi ve kendisini alkışlattı (2). Oysa Başbakan Şükrü Saracoğlu'na göre ".. Bilhassa Adnan Menderes son bir gayretle ameleye toprak vermemek ve verdirmemek için elden (gelen) gayreti sarfet(miştir)."

Öyle sanıyorum ki yukardaki aktarmalar, hem 1945'de muhalefetin ne kadar çekingen bir şekilde oluşmaya başladığını, hem de "demokrasi" özlemlerinin nasıl sınıf çıkarları ile bağdaştırıldığını göstermeye yarıyacaktır. Gerçekten bu safhada büyük toprak sahipleri, aynı zamanda "milli hâkimiyet"in ve "demokrasi"nin de ateşli savunucularıdır. İnandırıcı olmak için de gerekirse "toprak içinde ömrünü heba ettiği halde, öldüğü vakit toprak altına kefensiz giren Türk çocuklarının" sözcülüğünü de yapmaktadırlar. Sorunun bu yönünü ilerde ele almak üzere, biz yine olayların gelişimine dönelim.

Meclisteki kıpırdanmalar hemen aynı günlerde basında da kendini hissettiriyordu. Siyasi iktidar bu konuda da dikkatli bir hoşgörü içindeydi. Ağustos 1944'de kapatılmış olan Vatan Gazetesi'nin tekrar çıkarılması için sahibi 1945 Mart'ında hükümete başvurunca, Başbakan, "tek gün kaybetmeden derhal çıkarmaları için (kendisini) adeta zorladı." 19 Mayıs 1945'de, yani Mecliste ÇTK'nun fırtınalar kopardığı bir sırada ise, İ.İnönü millete hitâbında çok vaadkâr sözler söylemişti: "Memleketimizin siyasi idaresi Cumhuriyet'le kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeye devam edecek-

tir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir." 1945 yaz aylarında basında farklı görüşler de olmakla beraber, Vatan-Tan muhalefet cephesi kuruldu.

DP'yi meydana getiren muhalefet, ana hatlarıyla vermeye çalıştığım bu ortam içinde gelişti. Ancak ilk akla gelen şey, yeni bir parti kurmaktan ziyade, "Halk Partisi içinde denetlemeyi kuvvetlendirmek, Anayasanın yalnız şekil olarak değil, ruh ve mâna olarak da uygulanmasını sağlamak" olmuştur. Celal Bayar bu düşünce ile Müstakil Grup başkanlığını istedi. Dörtlü Takrir de bu düşünce ile verildi.

DP'nin kuruluşu Dörtlü Takrir'e bağlanır. Dörtlü Takrir, dört CHP milletvekili tarafından Haziran 1945 başlarında Parti Grubu'na verilen bir önergenin adıdır. Bu önergelerinde dört milletvekili, iktidarın artan hoşgörüsünden ve uluslararası ortamdaki gelişmelerden cesaret alarak "Milli hâkimiyetin tek tecelli yeri olan BMM'nde, hakiki bir murakabenin sağlanmasını, demokratik müesseselerin serbestçe doğup yaşamasına engel olan ve Anayasa'nın halkçı ruhunu kısıtlayan bazı kanunlarda değişiklik yapılmasını ve parti tüzüğünde de yine bu maksatların icap ettirdiği tadillerin hemen icrasını" teklif ediyorlardı.

Dörtlü Takrir 11 Haziran 1945 tarihinde CHP Genel İdare Kurulu'nda görüşüldü. Bu toplantıda İnönü'nün "Türkiye için çok partili sisteme geçmek zamanı gelmiştir ve ikinci partinin Celal Bayar ile arkadaşları tarafından kurulması iyi olacaktır" şeklindeki tarihi kararını verdiği ileri sürülmüştür. "Dörtlü Takrir verildiği zaman Bayar ve arkadaşları bir muhalefet partisinin kurulmasını Cumhurbaşkanı'nın istediğini ve bunun için kendilerine güvendiğini bilmekteydiler."

Dörtlü Takrir'in görüşülüp reddedildiği (3) günlerde, memlekette bir de ara seçim vardı. 17 Haziran'da altı milletvekilliği için yapılan seçimde, CHP'nin resmi aday göstermemesi de teşvik edici bir etken olmuştur. Temmuz başında ise varlıklı bir iş adamı, Nuri Demirağ, Millî Kalkınma Partisi adıyla yeni bir parti kurmak için vila-

yete başvurmuş; 5 Eylül'de de Başbakan Ş.Saracoğlu, bir beyanatla Millî Kalkınma Partisi'nin kurulmasına izin verildiğini ve tek dereceli seçim, üniversite özerkliği, anti-demokratik kanunlar gibi konulardaki taleplere hükümetin prensip olarak karşı çıkmayabileceğini bildirmiştir.

Dörtlü Takrir sahiplerinin siyasi gelişimleri de şöyle olmuştur. Bunlardan A.Menderes ve F.Köprülü, önergenin reddinden sonra Vatan Gazetesi'nde muhalif yazılar yazmaya başladılar. Bu yazılarda esas itibariyle, Dörtlü Takrir'deki ana fikirleri işliyorlardı. Bu açık muhalefet üzerine Parti Divanı toplanıp 21 Eylül'de oybirliğiyle bu iki milletvekilinin partiden ihracına karar verdi. Bunun üzerine R.Koraltan basına bir beyanat vererek arkadaşlarının partiden çıkarılmasının tüzüğe aykırı olduğunu ileri sürdü ve o da partiden çıkarıldı. Nihayet kısa bir süre sonra C.Bayar'da Parti'den istifa etmiş ve böylece dört milletvekili yeni bir parti kurabilecek duruma gelmişlerdir. Esasen C.Bayar Aralık ayında istifa etmeden, 1 Kasım 1945 Meclis'i açış nutkunda, Cumhurbaşkanı İ.İnönü son işareti de vermişti. Çok partili hayata geçiş açısından bir hayli aydınlatıcı olan bu konuşma üzerinde biraz durmak gerekir. Bu konuşmasında, İnönü, önce siyasal rejimimizin tarihçesine eğilmiş ve devrimci kanunların "açık ve uzun tartışma" ile kabul ettirilemeyeceğini hatırlatmış ve daha sonra da şunları ilave etmiştir: "Demokratik karakter bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük prensip olarak hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir."

"Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketlerin ihtiyaçları sevkiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka siyasi partilerin de kurulması mümkün olacaktır." Daha sonra da İnönü, sözü seçimlere getirerek şunları ilave etmiştir. "Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 se-

çiminde milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir. O zamana kadar bir karşı partinin kendiliğinden kurulabilip kurulamayacağını ve kurulursa, bunun Meclis içinde mi dışında mı ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz. Şunu biliriz ki bu siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmede arkadaşlarına taraftar olamayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları, siyasî hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol, milletin menfaati ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur."

Görüldüğü gibi bu sözleriyle İnönü, açıkça, C.Bayar ve arkadaşlarını bir muhalefet partisi halinde örgütlenmeye davet etmektedir. Nitekim bu konuşmadan tam bir ay sonra C.Bayar basına yeni bir parti kuracaklarını açıklıyor ve yoğun bir çalışmayla parti tüzük ve programı hazırlanarak 7 Ocak 1946'da DP, Dörtlü Takrir'in sahipleri tarafından resmen kuruluyordu. Hukukî formalitenin tamamlanmasından önce, C.Bayar parti programını bizzat İnönü'ye götürmüş, İnönü'nün soruları üzerine, laiklik, eğitim ve dış politika konularında teminat vermiş ve gerekli onayı almıştır. Hatta bu arada, İnönü'ye de, DP rozetini göstererek "Paşam bunu yakanızda görmek bize, şeref verecektir" diye takılmıştı.

Bütün bunlar göstermektedir ki DP adım adım, Millî Şef'in hoşgörüsü, izni ve desteği ile kurulmuştur. Bunun için de 1944 ve 1945'lerden itibaren özel olarak Celal Bayar uygun görülmüş ve kendisi çeşitli şekillerde teşvik edilmiştir. Bu teşvik biçimleri bazen haber yollama gibi kapalı, bazen de, Ulus'a bu konuda başyazı yazdırma gibi açık şekillerde olmuştur. Bu yüzdendir ki gelişimi dikkatle izleyen kamuoyunda, bu konuda kuşkular doğmuş ve DP'nin de Serbest Fırka gibi bir danışıklı döğüş, bir "muvazaa partisi" olduğu izlenimi uyanmıştır. Gerçekten bu kuşku, zaman zaman çok sertleşen siyasi kavgalar vermesine rağmen, DP'nin bütün muhalefet yılları boyunca devam etmiştir. O kadar ki, bizzat Celal Bayar, iktidara gelmeden birkaç gün önce yaptığı bir seçim konuşmasında dahi muvazza isnatlarını "son defa" olarak reddetmek lüzumunu duymuştur. Bu sözlerden, elbette DP'yi İnönü-Bayar anlaşmasının ürünü olarak gördüğümüz anlaşıl-

mamalıdır. O dönemin sosyo-ekonomik ortamı ve toplumsal güçleri tahlil edilmeden DP hareketini anlama olanağı yoktur. Siyasal partiler kişileri değil, toplumsal sınıf ve eğilimleri temsil ederler. Siyasal liderler de kendi aralarındaki ilişkilerde, hem çeşitli toplumsal güçlerin ilişkilerini sembolleştirirler; hem de kişisel nitelikleri ölçüsünde bunu bir dereceye kadar etkilerler. Bu bakımdan DP'nin kuruluş koşulları ve bunun kişisel yönleri üzerinde durmak, sorunun temelden ele alınmasına ancak bir giriş niteliğindedir.(*)

Gerçekten DP'yi doğuran toplumsal gelişim nasıl olmuştur? Türkiye'de çok partili hayata geçiş, Türk siyasal sisteminde neyi değiştirmiştir ve neyi değiştirememiştir? Kısaca, kavgası halen de bitmemiş olan, "Türk Demokrasi"sinin kuruluş özellikleri neler olmuştur?

(*) Ek bilgi için bkz. *Tarih ve Toplum* özel sayısı, Mayıs 1988.

DP'Yİ DOĞURAN TOPLUMSAL EVRİM

DP, Atatürk döneminde belli bir istikrara kavuşmuş olan toplumsal düzenimizin, II. Dünya Savaşı'nda izlenen politika sonucu geçirdiği gelişimin bir ürünüdür.

Tek parti döneminde Türkiye'de siyasal iktidarın toplumsal tabanı aşker-sivil bürokrasi ile iktisaden egemen sınıfların ortaklığına dayanıyordu. Temeli Millî Kurtuluş Savaşımızın Müdafayı-Hukuk Cemiyetleri'nde, Kuvayı Milliye müfrezelerinde ve kongrelerinde atılan bu koalisyona, zaferden sonra gayri-müslim burjuvazinin yerini almaya aday büyük şehir burjuvazisi de katılmıştı. CHP kurulduktan sonra, tek parti rejimi ve bu rejime özgü bir seçim sistemi ile, bu koalisyon büyük çatışmalara meydan vermeden memleketi yönetmişti. Gerek dünya buhranı gibi uluslararası etkilerden, gerekse iktisadi kalkınma zorunluluklarından doğan bazı çatışmalar kısa süreli oluyor, yeni uzlaşmalara yol açıyordu. (4)

İktidar bir koalisyona dayanıyordu; fakat bu koalisyonun Anadolu eşrafı kanadı daha ziyade kapitalizm öncesi işletme biçimlerinin ve kültür değerlerinin temsilcisi olarak, bürokrat zümre karşısında biraz ezikti. Çünkü bu zümre, sanayi devrimini sonuna kadar götürememiş bir ülkede eşrafın tam benimsemediği "uygarlık savaşı"nın yürütücüsü durumundaydı. Eşraf bu zümrenin kendi çıkarlarına dokunan girişimlerini önlemek gücüne çoğu kez sahipse de kendini iktidarın fiili efendisi olarak görmekten uzaktı. Bu "kravatlı" zümreyi her zaman sevmese bile, çoğu zaman sayıyordu.

II. Dünya Savaşı ve bu savaş süresince Türkiye'de izlenen iktisat politikası toplumsal dengeyi sarsıcı sonuçlar yarattı. Bu politikanın temel çelişkisi enflasyonist girişimlerle baskıcı ve kontrolcü tedbirleri bir arada yürütme çabasından doğmuştur. Gerçekten bu dönemde bir yandan enflasyonist bir politika izlenirken öte yandan da bu

politikanın doğal sonuçları olan fiyat artışları baskı ve zabıta yöntemleri ile önlenmek istenmiştir. 1940 başında yürürlüğe konulan Millî Korunma Kanunu da bu politikanın temel dayanağını teşkil ediyordu.

Türkiye'de bütün savaş boyunca iktisadi hayatı altüst eden enflasyon, esas itibariyle, büyük bir ordu beslemek zorunda kalan devletin mali ihtiyaçlarından kaynak alıyordu. Bu ihtiyaçları normal vergi gelirleri ile karşılayamayan Hazine, devamlı olarak Merkez Bankası emisyonlarına başvurmuştur. Özellikle Toprak Mahsulleri Ofisi'nin geniş çaptaki alımlarının Hazine kefaletinin haiz bonolarla karşılanması tedavüldeki para hacmini geniş ölçüde artırmıştır. Gerçekten, 1938 ile 1944 yılları arasında Türkiye'de para arzı 219 milyon liradan 995 milyon liraya çıkmıştır. Bu artışın rezervi olarak da İngiltere'den 1939'da altın-kredi şeklinde sağlanan 15 milyon sterlin değerindeki kredi kullanılmıştır. Ancak, gerçek bir üretim artışına tekabül etmeyen bu para arzı artışı, kısa zamanda fiyatlar üzerinde büyük bir baskı yaratmıştır. Hükümet, bu baskıyı Milli Korunma Kanunu'nun zabıta tedbirleriyle bastırmaya çalışmıştır. Bu da doğal olarak bazı malları piyasadan kaçırmış ve geniş bir karaborsa doğmuştur. Böylece 1942'ye kadar uygulanan fiyat kontrolü, artık yürütülemez hale gelmiş ve Refik Saydam'ın ölümüyle iktidara gelen Ş.Saracoğlu hükümeti fiyatları serbest bırakmıştır. Nitekim Başbakan Saracoğlu, bu politikayı Mecliste savunurken ".. memleket dahilinde, resmi fiyatlarla bazı malları bulmak imkânsız bir hale geldi ve memleket dahilinde koskoca bir kara pazar yerleşti" demiştir. Fiyatların serbest bırakılması baş döndürücü fiyat artışlarına yol açmış ve bunlar, Saracoğlu'nun deyimiyle "kara pazar fiyatlarını da geride bırakmıştır." Sonuç olarak da 1938'de 100, 1939'da 101 olan genel fiyat endeksi, 1944'de 459'a çıkmıştır. Bu gelişim bir yandan ücretli kategorileri ezerken, öte yandan spekülatif kazançları kamçılamış ve kalabalık bir "savaş zenginleri" zümresi yaratmıştır. Gerçekten o dönemin gazeteleri ve tutanak dergileri incelenirse, başta İnönü olmak üzere memleketin yüksek yöneticilerinin dahi sık sık bu "vurguncular"dan şikayet ettikleri görülür. Yöneticiler sadece şikayetle de

kalmamışlar, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi gibi olağanüstü vergilerle bu haksız kazançları, esasen büyük bir ihtiyaç içinde kıvranan Hazine'ye aktarma yollarını da aramışlardır. Ancak bu tedbirler bekleneni vermediği gibi, iktisaden güçlü sınıfları ürkütmüş ve iktidar partisinden soğutmuştur. Hatta Varlık Vergisi gibi Müslüman olmayan burjuvaziye uygulanan ve uygulanış biçimi ile de "milli" burjuvazi lehine sonuçlar doğuran (5) bir vergi bile aslında bütün iş çevrelerini tedirgin etmiştir. Çünkü Türk-Müslüman iş çevrelerinde de "böyle uygulamalar yarın bize de yönelmez mi?" şeklinde bir kuşku yaratmıştır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun büyük toprak sahiplerince nasıl karşılandığını da daha önce anlatmıştık. Bütün bu gelişmeler, CHP'ni kitlelerden uzaklaştırmış ve onu bürokratik bir kuruluş haline getirmiştir. İktidar partisi vergi politikası ve baskı yöntemleri ile yoksul kitleleri kendisinden zaten soğutmuştu. Egemen sınıflardan da kopunca toplumsal açıdan boşlukta kalmıştır. Menderes daha sonraları bu gelişimle ilgili olarak şunları söylemiştir: "Devlet Partisi, devlet kılıcını kuşanmış, hükümet arabasına binmiş, cansız ve idealsiz bir kadrodan ibaret kalmıştır."

CHP bu enflasyonist ortam içinde memur zümresini bile gereği gibi koruyamamıştır. Diğer ücretli kategorilerden farklı olarak, memurlara aynı yardım, ucuz satış, maaşlara zam vb. gibi kolaylıklar sağlamışsa da, memurları memnun edemediği gibi, halkı da memurdan büsbütün soğutmuştur. İşte DP savaş yıllarının bu huzursuz ortamında, çeşitli toplumsal sınıf ve zümrelerin ortak tepkilerinin eseridir.

DP, genel olarak savaş içinde palazlanan ticaret burjuvazisinin toprak ağalarıyla el ele vererek "kapıkulu", bürokratları altettiği bir hareket olarak görülmüştür. Öncü egemen sınıfların yoksul halk kitlelerini de peşlerinden sürüklemeleri, harekete "halkçı" ve "demokratik" bir görünüm vermiştir. Öyle sanıyorum ki bu şema yeniden ele alınarak geliştirilmeye muhtaçtır.

Savaş enflasyonu, fiyat kontrolünün sıkı tutulduğu ilk yıllarda dahi ticaret hayatını körükleyici bir rol oynamıştı (6). Savaş sonunda ise, toplumsal hayatımızda yeni bir

güç olarak "savaş zenginleri" zümresi, artık herkesin kabul ettiği bir gerçekti. Bu yeni varlıklılar kimlerdi? Nasıl zengin olmuşlardı ve ne kadar bir sermaye birikimi sağlamışlardı? Elbette bu konularda resmi veriler olmadığı gibi, vergi istatistikleri gibi dolaylı yollardan da açık bir fikir elde etmek olanaksızdır. Bununla beraber o dönemi yaşayanların gözlemlerine dayanarak bazı noktaları saptamak mümkündür.

Savaş sonunda bir milletvekili, Mecliste, "sayılarını kimse bilmez ama bizde de 30-40 bin kadar savaş zengini milyoner türemiştir" demiştir. Bu rakamlar gerçekleri abartsa bile, bize bu hususta bir fikir veriyor. Ancak işin daha önemli yönü bu zümrenin meslekî kompozisyonudur. Savaş yıllarında devletin müdahaleci iktisat politikası iş çevrelerini bürokratlara muhtaç kılmıştır. Daha açık bir ifadeyle, normal arz talep mekanizmasının işlemediği ve dış ticaretin çeşitli kayıtlar altında bulunduğu bir dönemde, bir kısım yüksek memurlar, "izin verme", "göz yumma", "haber verme", vb. gibi çeşitli biçimlerde spekülatif kazançların yaratıcısı durumuna gelmişlerdir. Olayların gelişimi, bunlardan bir çoğunun bu "yaratıcı" durumdan kendilerinin de yararlandıklarını ortaya koymuştur. Siyasî iktidar, TMO ve Ticaret Ofisi gibi kurumlarla iç ticarete, ihracat vergisi ve İthalat Birlikleri gibi yollarla da dış ticarete geniş ölçüde müdahale ediyordu. Özellikle enflasyon yıllarında çok kazançlı bir işlem haline gelen ithalatçılığın, bütün organlarının seçimi Ticaret Bakanlığı'nın tasdikinden geçen ve çok çeşitli dallarda ithalat tekelini elinde bulunduran İthalat Birlikleri'nce yürütülmesi tüccar-memur işbirliğini kolaylaştırıyordu (7). Daha çok milli savunma ihtiyaçları için geniş alımlarda bulunan Ticaret Ofisi de ayni şekilde sonuçlar doğuruyordu (8). Bunlara ilave olarak fiyatların kontrolü sırasında yapılan stokların, daha sonraki başdöndürücü fiyat yükselmeleri ile artı değerler kazanmasına yardımcı olmalar da düşünülürse sanırım "savaş zenginleri" zümresinin mesleki kompozisyonu hakkında bir fikir edinilebilir. Savaş zenginleri, özellikle büyük şehirlerin bir kısım işbilir tüccarları ile yine bir kısım "becerikli" yüksek memurlar arasından çıkmıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bu yıl-

lar için, "Zeytinyağı piyasasını inhisar altına alan bakan mı istersiniz; karaborsacıları koruyan vali, umum müdür vs. mi istersiniz, o devirde bunların her köşe başında size sırıttıklarını görebilirdiniz" diyor. Nitekim bu yıllarda bizzat adliyeye intikal eden birçok vak'alar da olmuştur (9).

Gerçekten sayılarının epeyce kabarık olduğu anlaşılan bir memur grubu, bazen ticaret çevreleri ile işbirliği yaparak bazen da doğrudan doğruya iş hayatına atılarak "savaş zenginleri" kategorisine girmeyi başarmıştır. 1948 yılında, ilerde değineceğimiz Türkiye İktisat Kongresi toplanırken, İstanbul Tüccar Derneği'nin organı olan bir dergide şu satırlar yer alıyordu: "Eskiden münevver sınıf 'kapıkulu' olmaktan başka iş düşünmezken, şimdi ticeret hayatına bilâkis kapıkulu münevverlerinden kopup gelenler oldu. Bu suretlerle bizde tüccar ve iş adamı hem kemiyet ve hem de keyfiyet bakımından bundan 30 sene evvelle kıyaslanamayacak kadar kuvvetlendi." Oysa bir ücretli kategori olarak memurlar, yukarda sözü geçen kesim dışında, enflasyonun bütün ağırlığını duyan bir zümre teşkil ediyorlardı.

Bu vergiler ışığında, toplumsal güçler açısından çok partili hayata geçişimizle ilgili şu önerileri ileri sürebiliriz sanıyorum. Savaş sonunda gerek iktisaden egemen sınıflar, gerekse yoksul halk kitleleri ve geniş bir aydın zümre CHP'ye karşı kesin bir tutum içinde bulunuyorlardı. Uluslararası planda demokratik rejimler büyük bir itibar sağlamışlardı ve Türkiye'de "demokrasi" kelimesi sihirli bir formül halinde dudaklarda dolaşıyordu. Demokrasi demek tek parti, tek şef sistemine "artık yeter!" diyebilmekti ve bunu söyleyecek bir örgütün işareti bekleniyordu.

CHP ise egemen sınıflardan, servetlerini ancak parti ve devlet yardımıyla sağlamış, korumuş ve geliştirmiş bir kesimi saflarında tutabilmişti. Ancak bunlar sadece halk nezdinde değil, iş çevrelerinde bile sürükleyici bir güce sahip olmaktan çıkmışlardı. Hatta o dönemle ilgili hatıralardan anlaşıldığına göre bizzat kendi partileri içinde dahi sempatik değildiler. Bu yüzden CHP, o dönemde millet çoğunluğuna bürokratik bir baskı aracı gibi görü-

nüyordu. Y.K.Karaosmanoğlu, o devre için, "Gerçi benim bildiğim bir Halk Partisi vardı ama -diyor-, teşkilatı valilerin, kaymakamların eline teslim edildikten sonra halk ile alakası kesilmiş, tamamiyle bürokratik bir şekil almıştı". CHP'ye bu görünüm veren özellikle yoksul halk kitlelerinin desteğinden mahrum oluşudur. Yoksa egemen sınıfların bütünüyle DP'yi savunduklarını ileri sürmek güçtür. ÇTK bile hemen uygulanabilecek bir kanun olmaktan ziyade, toprak ağalarının başlarının üstünde bir demokles kılıcı olma niteliğindeydi. Yani siyasi bir silahtı. Yarattığı genel huzursuzluk buradan doğmuştur.

Özetlersek savaş sonunda, CHP, varlıklı sınıfların bir kesimiyle bir baskı aracı niteliğine dönüşmüş idari mekanizmasının temsilcisi durumunda kalmıştı. 1946 seçimlerinden önce, bir İngiliz gazetesinin, "DP'nin daha ziyade tanınmış iş adamlarıyla ileri gelen tüccarlardan mürekkep olduğunu" yazması üzerine, Menderes, "memleketin tanınmış iş adamları ile ileri gelen tüccarlarının Halk Partisi ile DP'nin safları arasında ayni nisbetlerde olduklarını belirtmek yerinde olur" demiştir. İşte CHP yöneticileri böyle bir ortamda bir muhalefet partisini kurdurmak kararını vermişlerdir. Burada, Atatürk'ün karizmasına sahip olmayan Milli Şef'in uzlaşmacı ve dengeci kişiliğini de gözden uzak tutmamak gerekir.

DP'nin tek parti döneminde kurulup daha sonra serbest seçimlerle iktidara gelmesi, birçoklarınca "beyaz devrim", "kansız ihtilal" vb. gibi iddialı kelimelerle sıfatlandırılmış. Aslında toplumsal süreç açısından devrimlere özgü bir kopuş değil, belki bir devamlılık söz konusudur. Öyle sanıyorum ki CHP'yi çok partili hayata iten en önemli etken, memur zümresinin ve liberal aydınların desteğini kaybetmesi olmuştur. Bunda da hem savaş enflasyonunun yarattığı çeşitli sıkıntıların, hem de bu zümrelerin uluslararası fikir akımlarına ve özgürlüğe en duyarlı zümreler oluşunun büyük rolü olmuştur. Milli Şef en güçlü desteğini de kaybettiğini hissedince, yakın geçmişin tecrübelerine dönmüş, Serbest Fıkra hareketini hatırlamış ve bu denemeyi günün koşullarına uygun bir biçimde yeniden canlandırma çabasına girişmiştir. Bunun için de Atatürk'ün son başbakanı Celal Bayar uygun gö-

rülmüştür. Milli Şef'i Celal Bayar'ı tercihe sevkeden etkenler neler olmuştur?

Bilindiği gibi Atatürk, ölümünden bir yıl önce İnönü'yü başbakanlıktan uzaklaştırmış ve yerine Celal Bayar'ı tayin etmişti. İnönü'nün o yıllarda tuttuğu notlarda, Atatürk'ün bu konuda kendisine "kimi düşünürsün" diye sorduğu, kendisinin cevap vermemesi üzerine C.Bayar'ın ismini ileri sürdüğü belirtilmektedir. Notlar, C.Bayar'ın adı geçtikten sonra, "Hakikaten bana iyi tesir etti" diye devam etmektedir. Daha sonra İnönü, Atatürk'ün "hastalığının son ağır zamanında Celal Bayar beni haberdar etmeye, ettirmeye başladı" demekte ve C.Bayar hakkındaki görüşünü şöyle açıklamaktadır. "Atatürk'ün malul ve hasta zamanında eğer onun yerinde fena bir adam olsa idi çok fenalıklar görülürdü. Atatürk'ün hayat tehlikesi ve memleketin efkarı umumiyesindeki cereyanı gördükten sonra fitneye ve hırslara kendini kaptırmamak ahlâk ve zekâsını göstermiştir. Eğer mali ve iktisadî anlayışını salim bir istikamete sevketmek ümidim olsaydı kendisini uzun müddet muhafaza edecektim. Bütün zevahire rağmen doğru bir adam olduğuna inanıyorum." Nitekim bu duygu ve düşünce iledir ki C.Bayar'a Saracoğlu kabinesi sırasında Parti Grubu başkan vekilliği teklif ettirmiş, daha sonra da yukarda açıklamaya çalıştığım nedenlerle memlekette bir "demokrasi" ortamı belirmeye başlayınca, C.Bayar'ı bir muhalefet partisinin lideri olarak "teşvikten de öte ısrarla istemiştir". Celal Bayar'ın laiklik ve devrim kanunları konusundaki titizliği de bu konuda kendisine güven verici bir unsur olmuştur. 1 Aralık 1945'de C.Bayar yeni bir parti kuracağını açıklarken "partisinin Kemalizm ideolojisinden, yani tam bir demokrasiden mülhem olarak" kurulacağını belirtiyordu. 3 Aralık 1945'de ise M.Toker'in "İnönü'nün emriyle" yazıldığını söylediği Ulus başyazısında yeni bir muhalefet partisi kurulması haberi "memnunlukla" karşılanarak, şunlar söyleniyordu: "Celal Bayar'ın Kemalizm davasına ve Türk devrim geleneklerine uygun bir muhalefet partisi kurmaya ve işletmeye muvaffak olmasını biz en aşağı kendisi ve arkadaşları kadar dilemekteyiz... Celal Bayar bizim partimizde fazileti, dürüstlüğü, ülkücülüğü ile şöhret kazanmış-

tır; karşımızda bu vasıflı bir liderin muhalefet partisini bulmaktan memnun olmamak imkânı var mıdır?"

Görüldüğü gibi, DP'nin kuruluşunda İnönü-Bayar anlaşması açıktır ve bu anlaşma çeşitli biçimlerde uzunca bir süre devam etmiştir. M.Toker "bugün açıklanmasında sakınca kalmamış olan taraf, DP'nin kurulması ile 21 Temmuz (1946) seçimleri arasında İnönü ile Bayar'ın Çankaya'da birkaç defa görüşmüş bulunduklarıdır -diyor.- Görüşme talepleri daha ziyade Bayar'dan gelmiştir, fakat İnönü'nün de kendisini davet ettiği olmuştur. Bu karşılaşmalar, Bayar'ın arzusuyla tamamiyle gizli tutulmuştur... Bayar'ın endişesi, görüşmelerin duyulmasının muvazaa ithamlarına kuvvet kazandıracağıydı." İlerde göreceğimiz gibi, bu görüşme zemini farklı biçimlerde 1946 seçimlerinden sonra da devam edecektir.

Daha önce de belirttiğim gibi, DP liderleri bütün muhalefet yılları boyunca "muvazaa" isnatlarıyla karşılaşmış ve bunu reddetmişlerdir. Fakat Celal Bayar daha DP'nin ilk Büyük Kongresi'nde şunları söylüyordu. "Partimizin kuruluşu bir emrivaki olunca, iktidar partisinin geniş bir müsamahası, hatta teşviki ile karşılaşmış bulunduğumuzu itiraf etmek lâzımdır. İki parti adeta uzun zaman, birbirinin hasretini çekiyormuş gibi idiler. O kadar ki iktidar partisinin gösterdiği bu ruh haleti, bir muvazaa karşısında bulunulduğu kanaatine yer açtı. Bu kanaatte karşıki partiyi de düşürten bir mana olduğundan şüphe edilemez. Halbuki, DP, sadece kanunlarımızın verdiği hakka dayanılarak ve Türk Milletinin olgunluğuna güvenilerek kurulmuştur." Serbest Fırka'yla benzerlik konusunda da, çok sonraları kendisine sorulan soruyu şöyle cevaplandırmıştır: "Serbest Fırka dahi muvazaa partisi değildi. Muvazaa hafifliktir. Ne bunu teklif edecek, ne de bu teklif kabul edecek kimseler bulunmadığı gibi memleketin de muvazaalı işlere tahammülü yoktur."

Gerek DP'yi doğuran toplumsal güçleri, gerekse, DP'nin kuruluşu ile ilgili olayların gelişimini özetledikten sonra, şu sonuca varabiliriz sanıyorum: Savaş yıllarında uygulanan politika toplumun çeşitli kesimlerinde bir muhalefet ortamı yaratmakla beraber, bir muhalefet partisi teşebbüsü bizzat yönetici zümrenin teşvikiyle, yine yöne-

tici zümre içinden gelmiştir. Bu suretle Türkiye'de otoriter rejim, bir yandan iç huzursuzluğa, diğer yandan da uluslararası gelişmelere bir "güdümlü demokrasi" ile cevap vermeye çalışmıştır. İnönü, yeni bir muhalefet partisini teşvik eden 1 Kasım 1945 konuşmasında "Demokrasinin her millet için müşterek prensipleri olduğu gibi her milletin karakterine ve kültürüne göre birçok özellikleri de vardır." diyordu. 1945 Türkiye'sinde, demokrasinin "müşterek prensipleri" değil, Türkiye'nin bünyesine uygun "özellikleri" ön plandadır. Türkiye'nin bünyesi ise, yönetici zümrenin, iktisaden egemen sınıflardan göreli bir bağımsızlığa sahip oluşu ve devrim kanunlarının koruyucusu bulunuşudur.

Samet Ağaoğlu DP'yi, daha önceki muhalefet hareketleri ile karşılaştırırken şunları yazıyor: "O zamana kadar memleketin maddi, manevi kalkınması, kurulan çeşitli partiler veya o nitelikte teşekküller arasındaki kavgalar hep geniş mânası ile sivil-asker yönetici kadronun kendi içindeki hareketleri idi ve halk ile ilgisi hemen yoktu. DP ise aynı yönetici kadrodan bir kısmının halk ile elele vermesinden doğmuştu... Halk Partisi, daha doğrusu İsmet Paşa, demokrasiye hiç de inanmamış olmasına rağmen II. Dünya Savaşı'nın galiplerinden bir yanının demokrasiler, öte yanının ise milli istiklâlimizle bağdaşması, güç bir devlet olması, ortada kalmak suretiyle tek parti sistemini devam ettirmenin de içten gelen baskılar karşısında mümkün olamayacağını görerek demokrasiler cephesini tuttu, hiç değilse görünüşte çok partili bir rejime göz yumdu. Böylece asker-sivil yöneticilerle halk elele vererek iktidara geldi. Yeni iktidarın başları büyük kısmı itibariyle yine eski yönetici kadrodandı. Fakat halk kendi iradesini hem bu yeni idareciler, hem devlet bürokrasisi üzerinde hissettirmeye başlamakta geçikmedi. Böylece devlet bürokrasisi tek parti baskısından kurtulurken halktan gelen baskının altına girmiş oluyordu. Bu baskı zamanla kendisini gittikçe artan bir kuvvetle gösterecek, gösterdiği nisbette de asker-sivil bürokrat sınıf görünüşte DP iktidarından, gerçekte ise halkın baskısından, yani demokrasiden şikayetçi olmaya başlayacaktı. Sonunda da halkın baskısından kurtuluşu halk iradesine dayanan ik-

tidar kavramına karşı çıkmakta bulacaktı". Yirmi beş yıllık siyaset hayatımızı özetleyen bu cümlelerde, "halk" kelimesi toprak ağası ve tefeci tüccarı yoksul köylüyle aynı kefeye koyan bir kapsamda kullanılmakta ve gerçekte çoğu kez iktisaden egemen güçlerin baskısı olarak ortaya çıkan baskıya da "halk baskısı" adı verilmektedir. Fakat bizim bu düşüncelerde asıl dikkati çekmek istediğimiz nokta, DP'nin kuruluşunda yönetici zümrelerin işbirliğine işaret edilmesidir. Gerçekten D.P'den önce ve sonra bu işbirliğinden yoksun olarak kurulan partiler, ya derhal kapatılmışlar; ya da hiçbir varlık gösteremeyecek derecede baskı ve kontrol altında bulundurulmuşlardır. Örneğin yine böyle bir işbirliğinin ürünü olan Serbest Fırka'nın bunca lafı edilmişken, onunla birlikte kurulmuş diğer iki partiyi kimse bilmez. Çünkü Ahali Cumhuriyet Fırkası ve Türk Cumhuriyeti Amele ve Çiftçi Partisi ismindeki bu partiler derhal kapatılmışlardır. S.Ağaoğlu'nun belirttiği gibi "Bu partilerin hükümet tarafından hemen kapatılmasının belli başlı sebebi belki de yönetici kadro ile hiçbir ilgilerinin bulunmamasıydı." Daha sonra da Milli Kalkınma Partisi, Temmuz 1945'de kurulduğu halde, yönetici zümrenin desteğinden yoksun olduğu için İnönü 1 Kasım 1945 söylevinde hâlâ "Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır" diyordu. Buna karşılık DP, yönetici zümrenin onayı ve desteği ile kurulduğundan çok daha müsait bir gelişme ortamı bulmuştur. Partinin kuruluş koşullarını aşan bu gelişmenin aşamalarını ele almadan önce partinin temsil ettiği dünya görüşünü ya da ideolojiyi ele almak gerekir. Gerçekten DP'liler neyi eleştirdiler? Neyi savundular? Ve neler vadettiler?

DP'NİN DÜNYA GÖRÜŞÜ

DP, daha önce açıklamaya çalıştığımız gibi, kuruluş koşulları ve toplumsal dayanakları itibariyle siyasal hayatımızda hem bir devamlılığı hem de bir değişikliği temsil etmektedir. Dünya görüşü de, partinin bu iki yönlü gelişimini yansıtmaktadır.

DP, CHP gibi bir sınıflar koalisyonuna dayanıyordu. CHP'den farklı olarak, gerek asker-sivil aydın zümre, gerekse yoksul kitleler tarafından çok daha fazla tutuluyordu. Buna karşılık, tek parti yönetiminin bir baskı aracı haline gelmiş olan idare mekanizması bütün hücumlarının hedefini teşkil etmiştir.

Celal Bayar DP'nin kuruluşunu anlatırken, "inkılapların yerleştiği" ve Batılılaşmanın artık "Devletten millete değil, milletten Devlete" olması gerektiği şeklindeki fikirlerini "arkadaşlarımla, uzlaşma gereğini duymadan anlaşabildiğimiz temel düşünceler" diye nitelemektedir. Daha sonra da DP'nin toplumsal dayanakları ile ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır: "Türkiye toplum yapısının, Batı milletleri toplum yapısına uymadığını görüyorduk. Bir kere, memleketimizde sınıflar, keskin çizgilerle birbirlerinden ayrılmamışlardır. Tersine, birbirlerinin içinde, birbirleriyle mütedahil olarak yaşarlar. Patron işçi ile, ağa çobanla hem menfaat hem hayat görüşü bakımından Batı'daki gibi bir çatışma içinde değildir." Görüldüğü gibi, bu fikirler, Atatürk'ün 1923'de CHP'yi kurarken ileri sürdüğü fikirlerin hemen bir tekrarından ibarettir. Bu bakımdan koruyucularının gözünde, DP bir sınıf partisi değil, bir "milli birlik" partisidir. Menderes'in belirttiği gibi "siyasi hayatta tek parti milli birlik demek olmayacağı gibi, çok partili idare de milli birliğin parçalanması demek değildir." Bu toplumsal temel devamlılığı, DP temsilcilerini bir düşünce devamlılığına götürmektedir.

Gerçekten DP, kendisini, Kurtuluş Savaşı ile kurulan

modern Türk Devleti'nin uygarlığa bütün kurumlarıyla ulaşmasının zorunlu aracı olarak görmektedir. Özellikle Millî Kurtuluş Savaşımızın Galip Hocası, C.Bayar, konuşmalarında sık sık bu savaşla ilgili anılarını dile getirir ve bu savaşın tamamlanması gereken bir yönü üzerinde durur. Egedeki bir konuşmasında, düşmanın denize dökülmesini hatırlatarak "30 sene sonra görüyoruz ki, der, istikbali fethetmek için yeni bir hamleye hazırlanmış bulunuyorsunuz". Bu yeni hamle bir "hürriyet" hamlesidir. Başka bir deyişle Atatürk devrimleri, demokratik bir idare sistemi ile tamamlanmalıdır. Bunun hukuki temeli ise 1924 Anayasa'sında zaten mevcuttur.

Gerçekten kuruluş yıllarında DP temsilcilerinin en önemli meşruluk silahları 1924 Anayasası'dır. Bayar, DP'nin ilk Büyük Kongresi'nde bu konuda şunları söylüyor. "Atatürk'ün büyük bir eseri de Anayasamızdır. Onun bu eseri yurtta milli hâkimiyet prensibinin ve demokratik ideallerin yayılmasına temel ve mesnet olmuştur. Bu sayededir ki, DP doğuşunda ve bütün faaliyetlerinde dayanılabilmek imkânını bulmuştur. Yoksa hâlâ emsaline rastlanan totaliter devletlerinkine benzer bir Anayasa ile karşılaşmış olsaydık, hiç şüphe yok ki mücadeleler çetin sarsıntılar daha derin olurdu."

DP'nin kavgası, "hürriyet" kavgasıdır ve bu açıdan, kendilerine göre, Milli Kurtuluş Savaşımızın bir devamıdır. Partinin birinci Büyük Kongresi'nde kabul edilen "Hürriyet Misakı" Milli Misak'ın tamamlayıcısıdır ve bu düşünce ile kaleme alınmıştır. (10) İşte DP'nin bütün dünya görüşü bu kavramda yatmaktadır ve asıl sorun bu temel sloganın içeriğini ve kapsamını doğru bir biçimde saptayabilmektir. Gerçekten DP kimlerin özgürlüğünü kimlere karşı ve nasıl savunmaktadır?

DP'nin bir sınıfa değil, sınıflar koalisyonuna dayandığını ve halk kavramını "patronla-işçiyi" ve "ağayla-çobanı" kapsıyan bir anlamda kullandığını görmüştük. Bununla beraber, DP'lilerce bu toplumsal kaynaşmanın dışında kalan bir zümre vardır ki bütün hücumların hedefini teşkil etmekte ve ona *karşı* mücadele, hürriyet *için* mücadele anlamını kazanmaktadır. Bu zümre tek parti yönetiminin "idare cihazı"dır. Milli birlik konusunda ga-

yet titiz olan ve sınıf ayrımlarını bir yana bırakan DP'liler, sadece bu farklılaşmayı gözönünde bulundurmakta ve "kasketli" halkı "kravatlı" idarecinin baskısından kurtarmaya çalışmaktadırlar. Bu baskı iki yönlüdür. Hem siyasidir, hem de iktisadidir. Bu bakımdan tek parti yönetiminin uzun yıllar uyguladığı ve özellikle savaş yıllarında yoğunlaşan "devletçilik" politikası bu baskının iki yönünü de ifade etmektedir. Köy düzeyinde ise, bu baskı jandarma-tahsildar ikilisi ile yürütülmektedir. "Jandarma olarak iktidar köye vatandaşlık haklarının tabii bir neticesi olan hürriyeti ve hürriyet içinde siyasi teşkilatlanma imkanlarını götürmemiştir. Tahsildar olarak ise oraya girmiş, fakat refah ve saadet çarelerini getirmemiştir." Bütün muhalefet yıllarınca DP liderlerinin üzerinde en çok durdukları, en büyük ısrarla dile getirdikleri bu sorunu bizzat DP liderlerinden yapacağım bazı alıntılarla somutlaştırmak istiyorum.

C.Bayar'a göre "iktidar partisi halktan ayrılmış ve adeta bir hükümet teşkilatı mahiyetini alarak milletin karşısında yer almıştır" ve "bürokrasi bu son yıllarda olduğu kadar hiçbir zaman alıp yürümemiştir" Bu "bürokrasi" nedir? Menderes bunu şöyle açıklıyor: "Vaktiyle Osmanlı Devleti denildiği zaman saray ve onun etrafında toplanmış kapıkulu, gedik sahipleri ve vilayetlerdeki eşrafın anlaşılması gibi Halk Partisi sisteminde de seneler geçtikçe iktidarın etrafında koskoca bir zümrenin adeta devletleştiğine şahit olduk. Böyle bir devlet anlayışının ilk neticesi memuriyet kadrolarını alabildiğine genişletmek ve bu suretle mümkün olduğu kadar geniş ve okumuş vatandaş kütlesini iktidarın emrinde ve ona maişetiyle bağlı hale getirmek oldu. Buna muvazi olarak da iktisadi hayatın memurlaştırılması gayretleri sarfolunuyordu. Bu suretle daha çok sayıda vatandaşları işleriyle güçleriyle iktidara bağlamak imkânı elde edilmiş olacaktı." Yine Menderes'e göre "ne köylü, ne şehirli henüz bu memleketin efendisi olamamıştır. Çünkü, millet hakimiyetinin kurulmadığı memleketlerde, efendiler, devlet mefhumunun siperi arkasında arzularını istedikleri gibi yürüten devletlilerden ibarettir." Devletçilik de, Menderes'e göre, "tek parti zihniyetinin iktisadi sahaya intika-

linden ibarettir." Ve "Halk Partisi, devletçilik şartları arasında halkın nafakasını öğütüp toz eden bir değirmen haline gelmiştir."

Gerçekten bütün muhalefet yıllarınca hatta bir ölçüde iktidara geçtikten sonra D.P.'nin en büyük hassasiyetle üzerinde durduğu sorun budur. CHP ise bu konuda çelişkili bir tutum izlemiştir. Bir yandan muhalefet partisi teşvik edilir ve idari baskısının gevşetileceği vadedilirken (11), öte yandan aynı mekanizma bir "demokles kılıcı" olarak tutulmuş ve yer yer de işletilmiştir. Ocak 1947'de Ankara'da DP Birinci Büyük Kongresi toplanırken, iktidar da, DP'lilere göre kongrelerini "takip etmek üzere tertiplenen" bir İdareciler Kongresi topluyordu. Ve Ulus Gazetesi de "idare mekanizması bir rejimiin iskeletidir, o ne kadar ahenkli ve sağlam olursa rejim o nisbette devamlı olur" diyen başyazılar yayınlanıyordu. Yine DP Kongresi'nde bir delegenin, valilerin iller ölçüsünde tek dereceli seçimle halk tarafından seçilmesini önermesi büyük tezahüratlara yol açarken (12), CHP de il memurlarını valiye, valiyi de merkeze daha sıkı bağlayan bir kanun tasarısı hazırlıyordu.

Öyle sanıyorum ki yukarıdaki açıklamalar DP'nin tek parti yönetime karşı yürüttüğü muhalefetin özünü ortaya koymaktadır. Yönetici zümre *içinden*, yönetici zümrenin kısmî *işbirliğiyle* yönetici zümreye *karşı* başlayan bu hareket çeşitli toplumsal sınıfların desteğiyle adım adım gelişmiştir. Ancak bu işbirliğini teşkil eden diğer unsurları da açıklamadan DP hareketini ve dolayısıyla Türkiye'de demokrasiye geçişi bir bütün olarak değerlendirmek güçtür. Bu bakımdan biz tekrar DP'nin kuruluş koşullarına dönelim.

Savaş sonlarında, Türkiye'de demokratik muhalefetin ilk ortaya çıkmaya başladığı sıralarda, İnönü, ırkçıları suçlayan bir konuşmasında şunları söylüyordu: "Yarım asırdanberi birbirleriyle zararlı bir surette uğraşmış olan politika akımlarından uzak ve temiz bir zihniyette kalmak istiyoruz." Daha sonra da, DP'nin kurulacağının ilân edilmesi üzerine Ulus Gazetesi'nde yayınlanan teşvik edici nitelikteki başyazıda şu satırlara yer verilmişti: "Yeni parti kuranlar, memlekette aşırı solculuğu ve yabancı bir

ideolojiyi yaymak isteyenlerle hiçbir ilgileri olmadıklarını söylemişlerdi. Vatan'cıların yaymak ve tutturmak istedikleri siyasî ve ekonomik Osmanlı liberalciliği ile münasebetleri olabileceğini de tahmin etmek bize saygısızlık gibi görünür." Gerçekten Celal Bayar, 1 Aralık 1945'de DP'yi kuracağını açıklarken o sırada yayın hayatına başlayan sol eğilimli "Görüşler" dergisiyle hiçbir ilgisi olmadığını belirtmiştir. 4 Aralık 1945'te de "ellerinde bayraklar, Atatürk ve İnönü'nün resimleri bulunan üniversite öğrencileri" yine sol eğilimli iki gazete idarehanesini tahrip etmişlerdi. Öte yandan, daha önce de belirttiğim gibi, Celal Bayar henüz parti kurulmadan programını bizzat İnönü'ye götürmüş ve dış politika ile laiklik konularında teminat vermişti. Kısaca DP yöneticileri, Milli Şef'in ülkede çok partili dönemde de egemen kılmaya kararlı olduğu "temiz zihniyet"e sahip olduklarını göstermek için büyük bir çaba sarfetmişlerdir. O kadar ki, bütün varlıklarıyla karşı oldukları devletçiliği bile programlarına almışlar ve ilk kuruluş aylarında devletçilik lehine görüşler ileri sürmüşlerdir (13). Elbette yine programa soktukları birçok madde ile bu devletçiliği özel teşebbüsün yardımcısı haline getirmişler ve hatta "özel teşebbüs ve sermayenin yetip, erişemeyeceği, yahut yeter ve yakın kâr görmediği için girişemeyeceği" ve "milletin, gelecek nesillere de şamil, daimi menfaatleri bakımından devlet elinde bulunması daha faydalı olan" işletmelerin dışında kalan Devlet işletmelerinin "elverişli şartlarla özel teşebbüslere devredilmelerini" öngörmüşlerdir. Fakat burada işaret etmek istediğim husus, DP'lilerin, sınırlarını bizzat tek parti yönetiminin çizdiği bir tartışma ortamını kabul etmeleri ve bunu devam ettirme hususunda işbirliğine girişmeleridir. İşte Türkiye'de demokrasiye geçiş sürecinin özelliğini bu işbirliği teşvik ettiği gibi, daha sonraki gelişmelerde de bu husus tayin edici bir rol oynamıştır.

Elbette ki bu işbirliği her iki parti mensuplarının bütünü tarafından onaylanmadığı gibi, yer yer de partilerin toplumsal yapıları dolayısıyla giderek şiddetlenen çatışmalara yol açmıştır. Özellikle her iki partide de parti yöneticilerinin "müfrit" diye niteleyerek zaman zaman birbirlerine şikayet ettiği ve hatta bunalım dönemlerinde fe-

da ettiği grupların varlığı bu konuda önemli bir rol oynamıştır. Şimdi sorunun, daha sonraki gelişmelere ışık tutacak nitelikteki bu yönü üzerinde duralım.

DP bizzat CHP içinden doğmuş bir parti olmakla beraber, daha kuruluşundan itibaren "aşırı solculuk" ve "bölücülük" gibi suçlamalarla karşılaşmıştır. Hatta bir kısım devlet memurlarının dahi katıldığı bir propaganda "Demokrat Parti'nin Rus parasıyla kurulduğunu" ileri sürmüştür. Bunlara paralel olarak da DP yöneticileri devamlı olarak siyasi polis tarafından takip edilmiş ve fişlenmişlerdir (14). Bugün için gülünç görülen bu iddia ve olgular üzerinde durmak Türk siyasal hayatının gelişme yönünü belirleyecek bir hususu açıklamak için zorunludur.

Sık sık vurguladığım gibi, DP esas itibariyla iktisaden egemen sınıflara dayanmakla beraber, yoksul köylü ve işçi kitlelerini de peşinden sürüklüyordu. Bu bakımdan DP, bir dereceye kadar, bünyesinde taşıdığı bu "sol potansiyel"in iktisadi özlemlerini de dile getirmek zorunda kalmıştır.

DP kurulurken, Menderes, "Halk Partisi'ne nazaran iki parmak daha soldayız" diyordu. 1946 seçimlerinden sonra da DP milletvekilleri Meclisteki "sol" sıraları istemişlerdir. Halk Partisi'nin baskı ve şantajı karşısında sonradan inkârcılığa sapmalarına rağmen, Partinin kuruluşu sırasında sol eğilimli aydınlarla geniş temasları olmuş ve bunların dergilerine yazı ve sermaye vadetmişlerdir (15). Ancak bunlardan da önemlisi, inanmayarak da olsa, yer yer sol temalar işlemişlerdir.

DP iktidara geldiği takdirde uygulamayı vadettiği iktisadi politikada tarıma öncelik vermiştir. Bir yandan savaş yıllarında uygulanan fiyat politikasının bir süre hububat üreticilerinin aleyhine olması, öte yandan vergi politikasının özellikle yoksul köylüler üzerinde ağır bir yük teşkil etmesi köylüleri iktidardan soğutmuştu. DP gerek liderlerinin konuşmalarında, gerekse programına koyduğu maddelerle köylülüğün bir bütün olarak savunuculuğunu üzerine almıştır (16). İktidardaki uygulaması daha çok büyük çiftçilerin lehine olmakla beraber, DP muhalefet yıllarında yoksul köylünün sorunlarını da ısrarla ele

almış ve devamlı olarak işlemiştir.

Bir bütçe konuşmasında Menderes şunları söylüyordu: "Size, bir tablo vereceğim, Yurdumuzda milli gelirin yarısından azı nüfusumuzun yüzde 80'inden çoğunu teşkil eden köylüye ve ziraate düşüyor. Buna mukabil, milli gelirin yüzde 50'sinden fazlası nüfusumuzun yüzde 20'sinden azına isabet etmektedir. Sadece bu tablonun ifade ettiği hakikat bizde takip olunan fiat politikasının ne olduğunu ve fiat makasının nasıl köylünün aleyhine işlediğini göstermektedir." Menderes daha sonra da şunları ilave etmektedir. "Yıllardır ve yıllardır iktidarı gafletten ayırmak mümkün olmadı, neden? ...Çünki Türk köyünden ses gelmedi.. Çünki geniş topraklar üzerinde dağınık sesler halinde yaşamağa terkedilmek suretiyle Türk köylüsü bir siyasî kuvvet olarak iktidara, memleketin menfaati olan kendi menfaatlerine göre bir istikamet vermek imkânından mahrum bırakıldı." İşte DP yöneticilerine göre "Türk köyünde ve Türk köylüsünün vicdanında en samimi yankıyı" bulan DP bu imkânı getirmektedir.

Toprak reformuna karşı muhalefetin DP'nin kuruluşunda çok büyük bir aşama teşkil ettiğini daha önce belirtmiştim. Buna rağmen, DP tek parti yönetiminin iktisadi ve siyasi baskısına karşı yoksul köylülerin de ümidi haline gelmiştir. "Toprak dağıtımı" yerine, "ucuzluk" sloganı bu amaçla bol bol kullanılmıştır. Bunun yanı sıra o yıllarda büyük yankılar uyandıran "köy edebiyatı"da roman, hikâye ve röportaj gibi çeşitli türleri ile genel olarak aydın zümreler de DP lehine bir etki yapmıştır.

Yoksul köylüler dışında DP muhalefeti, işçi sınıfının davalarını da benimsemiştir. Bu konuda çok dikkatli ve ihtiyatlı davranmakla beraber, programlarında "her türlü siyasi tesir ve maksatlar dışında kalmaları şartıyla, işçi sendikalarının grev hakkının tanınması fikrindeyiz" diyebilmişlerdir. Yine bu konuda Celal Bayar "demokrasinin icabı olarak, işçinin hakkı olan grevi işçiye mal etmeği iktisadi, siyasi, içtimai bir zaruret olarak görüyoruz" diye beyanatlar vermiş ve kendi iktisat bakanlığı sırasında kabul edilen İş Kanunu'nda grev hakkının, "parti tesiriyle reddedildiğini" ileri sürmüştür. Bunun dışında, DP sözcüleri işçi ücretleri üzerinde de durmuşlar ve enflasyonun

erittiği ücretlerin yetersizliğini sık sık belirtmişlerdir.

İşte DP'nin yoksul sınıflara yönelik bu propaganda faaliyeti, tek parti idaresinin otoriter zihniyetli bir kısım yöneticilerini harekete getirmiş ve DP "solculuk"la suçlanmıştır. Nasıl 1930'da işçi Serbest Fırka'ya ilgi gösteriyor diye, Serbest Fırka suçlanmış ve Fethi Okyar kendisini Mecliste savunmak zorunda hissetmişse (17) DP'de kendini aynı durumda hissetmiştir. Bu bakımdan, grev hakkından sözedilirken, grevin "keskin bir silah" olduğu ve "acemi insanların elinde felaket getirebileceği", "hiçbir zaman grevin başıboş bırakılmıyacağı" gibi yumuşatıcı cümleler eklenmiş ve sonunda da DP iktidara gelince işçi sınıfına vadettiği grev hakkını vermemiştir.

DP'nin esas itibariyla egemen sınıflar öncülüğünde bir hareket oluşu ve yoksul kütlelerle ilgili propagandasının büyük ölçüde demagojik bir nitelik taşımasına rağmen, CHP tarafından yine de solculukla suçlanmıştır. Bu konuda Metin Toker şunları yazıyor: "Moskovacılık suçlaması demokrasi tarihimizde ilk defa CHP militanları ve fanatikleri tarafından DP'ye karşı icat edildi. Bunların nazarında DP, Moskova'nın emrindeydi. Hatta bazıları yeni partinin Ruslardan para aldığını iddia edecek kadar ileri gittiler." Ancak bu suçlamalar kısa zamanda semerlerini vermiş ve DP'liler bu konuda kesin bir tutum içine girmişlerdir. DP Birinci Büyük Kongresi'nden kısa bir süre sonra, İçişleri Bakanı, Mecliste, uzun uzun Türkiye'deki komünist faaliyetlerin tarihçesini anlatıp, DP'nin "tehlikeli ilişkiler"ine dikkati çekince, DP yöneticileri derhal il başkanlıklarına birer mesaj yollayarak karşı suçlamalara girişmişlerdir: Bu mesaja göre, 1919 senesinden beri komünist eylemler içinde bulunan Dr.Şefik Hüsnü'nün parti kurmasına izin vermek suretiyle asıl CHP'liler komünizmi korumuşlardır. Ayrıca DP'liler, Moskova, Sofya, Belgrad, Zagrep, Bakü radyolarının ve umumiyetle Bolşevik gazetelerinin partileri aleyhindeki yayınlarını yurtseverliklerinin kanıtı olarak ileri sürmüşlerdir. Bu suretle dünyada soğuk harbin, Amerika'da da McCartyciliğin egemen olduğu yıllardaTürkiye'de CHP ile DP arasında antikomünizm yarışı başlamış ve bu yarış daha sonraları TCK'nın 141. ve 142. maddelerinde öngörülen

cezaların açık artırmaya çıkarılmasıyla devam etmiştir.

DP'nin dünya görüşü konusunda son olarak laiklik ilkesi ile ilgili tutumlarına da değinmek istiyorum. Çünkü, DP'liler bu konudaki hoşgörüleri ile de halk kitlelerinin baskı rejimine karşı protestolarını dile getirmiştir. Daha önce açıkladığım gibi, laiklik ilkesi CHP'nin üzerinde en çok titizlikle durduğu ilkelerden biri idi ve DP'liler bu konuda gerekli teminatı vermişlerdi. Bizzat Celal Bayar'ın muhalefet partisi liderliği için teşvik edilmesinde, onun bu konuda güvenilir bir şahsiyet olması da rol oynamıştı. Gerçekten DP'liler, programlarında "laikliği devletin siyasette, dinle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında" anladıklarını belirtmişler ve "dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına, yurttaşlar arasında sevgi ve tesanüdü bozacak duygularını harekete getirmesine müsamaha olunmamalıdır." demişlerdir. Ancak, DP'liler politik mücadelelerinde bu ilkelerine her zaman sadık kalmamışlardır. CHP'nin "din düşmanı" bir politika güttüğünü ve "camileri depo, ahır vb. yaptığını" sık sık anlatan taşra politikacıları dışında, bizzat liderler dahi ödüncü tutumlar takınmışlardır. (18) Bu konudaki gelişmeler ve DP'nin iktidar geldikten sonraki uygulamasını ilerde ele alacağız.

Özetlersek, DP'nin, egemen sınıflarla yönetici zümrenin bir kısmının işbirliği sayesinde oluşması ve yoksul kütleleri de peşinden sürükleyen bir hareket haline gelmesi partinin fikir hayatında ifadesini bulmuştur. İktisaden egemen sınıflarla ilgili tutumu programının özel teşebbüsle ve tarımla ilgili maddelerinde belirmektedir. Yönetici zümrenin içinde ve onun işbirliğiyle meydana gelişi ise yine programdaki Kemalist ilkelerde yansımaktadır ve bu husus tek parti yönetiminden, çok partili hayata geçişin sarsıntısız oluşunda büyük rol oynamıştır. Yoksul kitlelerle ile ilgili tutumu ise, kısmen programda (grev hakkı, vergi, sağlık sorunları gibi), fakat daha ziyade parti sözcülerinin konuşmalarında dile getirilmiştir. Bu propaganda, tek parti yönetiminin siyasi ve iktisadi baskısına karşı halkı direnmeye davet edici nitelikte olmuş ve bu haliyle de CHP'nin çeşitli suçlamalarına ve baskıları-

na yol açmıştır. Bunlardan özellikle "aşırı sol" suçlamaları DP üzerinde derhal etkisini göstermiş ve giderek, CHP ile DP arasında ortanın solundan sosyalist fikirlere kadar bütün sol muhalefeti tabu kılan bir siyasi ortaklık kurulmuştur. Bu suretle, ancak orta ve sağ görüşlerin savunulabildiği siyasi ortam Amerika örneği ile açıklanmış ve Menderes parti programları arasındaki benzerliği şu şekilde mazur göstermiştir: "Amerikan demokrasisini zaman zaman nöbetleşe idare eden Cumhuriyetçi ve Demokrat partiler arasında da esaslı ve küllî farklar müşahade olunmuyor." İlave edelim ki CHP'ye karşı Demokrat Parti isminin seçiminde de Amerika modeli rol oynamıştır. "Orada da bir Cumhuriyetçi Parti, bir de DP yok muydu?"

Türkiye'de çok partili hayatın kısmen açıklamaya çalıştığım özellikleri, II. Dünya Savaşı'nda izlenen dış politika, Sovyetlerle bozulan ilişkiler ve Sovyet talepleri gibi hususlarla da ilgilidir. Şimdi sorunun bu yönüne eğilerek, bazı önemli noktaları saptamaya çalışalım.

ULUSLARARASI İLİŞKİLERİMİZ VE DEMOKRASİ

Türkiye II. Dünya Savaşı boyunca çelişkilerle dolu bir dış politika izledi. Bu politikanın Türkiye'yi savaş dışı tutmak gibi büyük bir başarısı olmakla beraber, hemen hiçbir devleti de tatmin edememesi yüzünden, Türkiye savaş sonunda çeşitli güçlüklerle karşı karşıya kaldı.

Henüz II. Dünya Savaşı başlamadan Türkiye, İngiltere ve Fransa ile birer deklarasyon yayımlayarak bir anlaşma yapmayı kararlaştırmıştı. Bu anlaşma beklenirken de, taraflar, "vukubulacak bir tecavüz hareketinin Akdeniz mıntıkasında bir harbe sebeb olması halinde yekdiğeriyle bilfiil işbirliği yapmaya" söz veriyorlardı. Türk-İngiliz-Fransız anlaşması 19 Ekim 1939'da imzalandığı vakit II. Dünya Savaşı başlamıştı.

Türk-İngiliz-Fransız anlaşması, ikinci maddesiyle savaş "Akdenize intikal edince", üçüncü maddesiyle de İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri garanti dolayısıyla Türkiye'yi savaşa sokucu nitelikteydi. Ancak anlaşmaya ek bir protokole göre, anlaşmadan doğacak vecibeler, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne karşı bir savaşa zorlamayacaktı. Nitekim Almanya'nın 1949 Mayıs'ında Fransa'ya saldırması ve İtalya'nın da Fransa'ya savaş ilan etmesi üzerine Türkiye'nin savaşa girme durumu ortaya çıkınca, Türkiye bu protokole dayanarak savaşa katılmadı. Esasen Türkiye, 1925 Türk-Sovyet dostluk ve saldırmazlık anlaşması uyarınca bu sorunu Sovyetlerle görüştüğü zaman, Sovyetler Türkiye'nin savaşa girmemesi yönünde telkinde, hatta tehditde bulunmuştu. Ekim 1940'da İtalya Yunanistan'a saldırınca, Türkiye bu defa anlaşmasının üçüncü maddesine göre savaşla karşı karşıya geldi. Ancak bu sefer de Alman baskı ve şantajı ile karşılaştı ve yine savaşa katılmadı. Daha sonra da, Almanların Balkanlara inmesi ve Türk sınırlarına dayanması üzerine Almanya ile "arazilerinin masu-

miyetine ve tamamiyeti mülkiyesine mütekabilen riayet" esasına dayanan, on yıllık bir saldırmazlık paktı imzaladı. İşte II. Dünya Savaşı'nda Türk dış politikasının temel çelişkisi buradan doğmuştur: Türkiye II. Dünya Savaşı başında savaşa girmemeye değil, girmeye yönelik anlaşmalar imzalamış ve bu anlaşmalara uyma zorunluluğu ortaya çıkınca da, bu sefer savaşması gereken ülkelere yaklaşmış ve onlarla da anlaşmalar imzalamıştır. Bu durum ise savaş halindeki ülkelerin Türkiye üzerinde çeşitli baskı ve tehditlerine yol açmıştır.

Churchill daha 1940 sonbaharında "Türkiye'nin, mümkün olduğu kadar çabuk savaşa girmesini" istiyor ve "eğer girmezse, tamamen yalnız kalacak, Balkan ülkeleri birer birer yutulacak ve biz de kendisine yardım edebilecek güçte olmayacağız" diyordu. Bununla beraber müttefiklerin Türkiye üzerindeki baskısı asıl 1943 başlarından itibaren yoğunlaşmıştır.

İngiltere, Amerika ve Sovyetler Birliği 1943 Ocağı'nda Kazablanka'da Türkiye'yi savaşa sokma hususunda teşebbüse geçmeyi kararlaştırmışlardır. Aynı ay içinde Churchill bizzat Adana'ya gelerek İnönü'yle görüştü. Churchill hatıralarında, Türk yöneticilerinin bu görüşmelerde Sovyetler Birliği ile ilgili kuşkularını dile getirdiklerini ve kendisinin de Stalin'e bir mektupla durumu bildirdiğini yazar. Bu mektubunda Churchill şunları söylemektedir: "Onlara, tecrübeme göre Sovyetler Birliği'nin hiçbir taahhütünü veya anlaşmasını bozmadığını... barış masasında Türkiye için en emin yerin bir savaşçı olarak galiplerle birlikte olacağını söyledim. Bütün bunları ittifakımıza uygun olarak ortak çıkarlarımız için söyledim ve onaylayacağınızı umarım." Stalin ise cevabında, Almanya'nın, Sovyetler Birliği'ne hücumundan üç dört gün önce Türkiye'yle imzaladığı dostluk anlaşmasından sözederek, "Bugünki durumda Türkiye'nin İngiltere ve Sovyetler Birliği'ne karşı vecibeleriyle, Almanya'ya karşı vecibelerini nasıl bağdaştırmayı düşündüğü meselesi benim için açık değildir" diyordu.

Türkiye üzerindeki baskılar 1943 yılının son aylarında daha da arttı. Özellikle Tahran Konferansı'nda, Churchill, Türkiye'nin savaşa katılması konusunda üçlü daveti

reddettiği takdirde, İngiliz hükümetinin artık Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve boğazlardaki hakları konusunda ilgi duyamayacağını ifade etti. İkinci Kahire Konferansı'nda da hiç sonuç alınamayınca Churchill, 1944 Mayıs'ında bir demeçle tutumunu şöyle açıkladı: "Türkiye'nin şimdiye kadar takınmış olduğu ve takınmakta olduğu vaziyet, benim fikrimce barış sırasında Türk'lere müttefiklere katıldıkları takdirde elde etmiş olacakları kuvvetli mevkii temin edemeyecektir."

Amerika'nın Türkiye'ye karşı tutumu daha yumuşak olmuştur. Aslında, Amerika Türk-Alman saldırmazlık paktına İngiltere'den daha sert tepki göstermiş ve yaptığı yardımı kesmişti. Ancak, Türkiye'nin savaşa katılması konusunda o kadar ısrar etmedi. Hatta, Kahire Konferansı'nda, Roosevelt, "Türk görüşüne karşı birçok defalar sempatisini belirtti". Çünkü "Amerikan askeri yöneticileri Türkiye'nin savaşa katılmasından ve General Marshall'ın dediği gibi 'bütün ulaştırma araçlarına el koymalarından' samimi bir şekilde korkuyorlardı."

Türkiye ise bütün bu baskılara boyun eğmediği gibi, Nazi Almanya'sı ile ilişkilerini de daima sıcak tutmuştur. Saldırmazlık paktı dışında Almanya ile ticari anlaşmalar da imzalayarak, 1943 ve 1944 yıllarında bu ülkeye yılda 90 bin ton krom vermeyi, Almanya'dan da buna karşılık çelik ve savaş malzemesi almayı kararlaştırmıştır. İlave edelim ki müttefikler Almanya'ya son darbeyi vuracak olan Normandiya çıkarmasını yaptıkları günlerde dahi, boğazlardan kaçak Alman savaş gemileri geçiyordu. Türkiye ancak Almanya'nın kesin mağlubiyeti belli olduktan sonra, 2 Ağustos 1944'de, bu ülkeyle diplomatik ilişkilerini kesmiş ve Birleşmiş Milletlere katılma hakkını elde etmek için de 23 Şubat 1945'de Almanya'ya savaş ilan etmiştir.

Görülüyor ki Türkiye'nin savaş yıllarında izlediği dış politika, Türkiye'yi galip devletler nezdinde pek yüceltici bir politika olmamıştır. Bununla beraber bu politika, Türk devlet adamları tarafından rahatlıkla savunulmuştur. 1943 Haziran'ında toplanan CHP Altıncı Kurultay'ında, başbakan Şükrü Saracoğlu, Alman Paktını şu sözlerle övüyordu: "Her iki tarafın samimi arzularından

doğan bu muahede, hadiseler gösterdi ki iki tarafın hakiki ihtiyacına cevap veren bir muahededir." Oysa aynı Saracoğlu Almanya'ya savaş ilan edildiği gün, TBMM'de yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: "Türkiye Cumhuriyeti ilk tehlike dakikalarından itibaren sözünü, silahını ve kalbini demokrat milletlerin yanına koydu ve bugüne kadar meclis olarak ve hükümet olarak aldığı kararlarla aynı istikamette yol aldı." Öte yandan, Nazilerin doğu Avrupa'da hızla ilerlediği ve Kırım Türklerinden sömürge taburları teşkil ettiği sıralarda Türkiye'de faşist propaganda büyük bir hoşgörüyle karşılanırken, Almanya'nın yenilgisi kesinlikle belli olunca Türkiye'de de "Türkçüler" ve "turancılar" toplandılar ve tabutluklara yerleştirildiler.

Bu dış politikanın sonucu ne olmuştur? Her şeye rağmen Türkiye'yi bir savaşın türlü ızdıraplarından kurtaran bu dış politika, tutarsızlıkları yüzünden olumsuz sonuçlar da doğurmuştur ve bu olumsuz sonuçlar dış ilişkilerimizin Sovyetler Birliği ile bozulması, İngiltere ve Amerika ile de soğuması şeklinde ortaya çıkmıştır. Sovyetlerle bozulan ilişkilerimiz, bu ülkenin 1925 tarihli dostluk ve saldırmazlık anlaşmasını feshine ve Türkiye'den toprak ve üs taleplerine, İngiltere ve Amerika ile soğuyan ilişkilerimiz de bu memleketlerin bir süre Türkiye'yi kaderiyle başbaşa bırakmalarına yol açmıştır. Bu durum ise, bir yandan Türkiye'yi tam bir çaresizlik ve teslimiyet içinde Anglo-Sakson alemine doğru iterken, öte yandan da yeni gelişen Türk demokrasisinin başlıca özelliğinin oluşmasında rol oynamıştır. Bu gelişim nasıl olmuştur?

Türkiye'nin *II.* Dünya Savaşı arifesinde İngiltere ve Fransa ile görüşmelere girişip, daha önce sözünü etiğimiz deklarasyonları yayımlaması Sovyetler Birliği tarafından çok olumlu karşılanmıştı. Ancak, Ağustos 1939'da Sovyetler Birliği Nazi Almanya'sıyla bir saldırmazlık paktı imzalayınca, Türkiye'ye karşı tutumu da değişti. Bu yeni tutum, Türk-İngiliz-Fransız anlaşması henüz imzalanmadan ortaya çıktı.

Türkiye, daha önceki deklarasyonlara uygun olarak İngiltere ve Fransa ile ittifaka girmeden önce, bu yeni ku-

rulacak bağları Sovyetlerle mevcut dostluk ilişkileriyle uzlaştırma yollarını aradı. Bu amaçla da 1929 Eylül'ünde, dışişleri bakanı Saracoğlu başkanlığında bir heyet Sovyetler Birliği'ne gitti. Ancak, Sovyetler Birliği, yeni müttefiği Almanya'nın da bu yöndeki baskıları ile, bu görüşmelerde olumsuz bir tutum takınmış ve sonuç olarak da herhangi bir anlaşma imzalanmamıştır.

Sovyet-Alman anlaşması yürürlükte olduğu sürece Sovyetlerin Türkiye'ye karşı bu tutumu devam etmiştir. Hatta 1940 Kasım'ında Hitler-Molotof görüşmelerinde Türkiye aleyhine pazarlıklara da girişilmiş ve Sovyetler Birliği "uzun vadeli kiralama yoluyla Boğazlar bölgesinde kara ve deniz kuvvetleri için üs kurulmasını" istemiştir. Görüldüğü gibi, savaştan sonra Türkiye'ye karşı ileri sürülecek olan talepler daha savaşın başından beri Sovyet yöneticilerinin kafalarında mevcuttu.

Almanların Sovyetler Birliği'ne saldırması ve İngiliz-Sovyet anlaşmasının imzalanmasından sonra Türk-Sovyet ilişkileri, Türkiye'yi savaşa sokma çabaları içinde geçmiştir. Bununla beraber, Nazilerin Sovyetlere taaruzdan dört gün önce Türkiye ile bir saldırmazlık paktı imzalamaları Sovyetlerin belleğinde çok kötü izler bırakmıştır. Nitekim, II. Dünya Savaşı sona ererken Türkiye'ye karşı Sovyet tutumu da açıklık kazanmaya başlamıştır.

Sovyetler, önce, bir notayla, 1925'de imzalanan ve süresi 7 Kasım 1945'de bitecek olan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşmasını, II. Dünya Savaşı sırasında meydana gelen "derin değişiklikler" nedeniyle feshedeceklerini bildirdiler. Türkiye'nin yeni bir anlaşma hususunda temas araması üzerine de, bu anlaşmanın koşulları olarak, Türk-Sovyet sınırlarında değişiklik istediklerini; herhangi bir saldırıya karşı boğazların müştereken savunulmasını ve Montreux Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesini ileri sürdüler. Bu talep 7 Haziran 1945'de Türkiye büyükelçisi Selim Sarper'le Sovyet dışişleri bakanı Molotof arasındaki bir görüşmede geçmiş ve o sırada herhangi bir resmiyet kazanmamıştır. Bununla beraber Türk devlet adamları üzerinde bir kuşku ve güvensizlik duygusu yaratmıştır.

Sovyetlerin Türkiye ile ilgili talepleri ilk defa Potsdam Konferansı'nda resmî görüşmelere konu olmuştur. 1945 Temmuz'unda Truman, Churchill ve Stalin'i bir araya getiren bu önemli konferansın gündeminde boğazlar sorunu da vardı.

İngiltere ve Amerika Boğazlar konusunda Sovyetlere üs vermekten çok, Boğazlardan serbest geçişi üç büyük devletle diğer ilgili devletlerin teminatı altına koymayı, yani Boğazları "beynelminelleştirmeyi" savunmuşlardır. Batılı devletlerin, bütün uluslararası su yollarından geçiş serbestliği ilkesi üzerinde durmalarına karşılık, Sovyetlerin Türk Boğazlarının "özel durumu" üzerinde ısrar etmeleri bir anlaşmaya varmalarını önlemiş ve sonunda üç devlet görüşlerini Konferans'tan sonra ayrı ayrı Türkiye'ye bildirmeye karar vermişlerdir. Sovyetlerin toprak taleplerine gelince, Truman bunun "Türklerle Rusların kendi aralarında çözecekleri bir mesele" olduğunu belirtmiş ve üzerinde durmamıştır.

Amerika'nın tutumu ne zaman değişmeye başlamıştır? Bazı yazarlara göre, Amerika boğazlar konusundaki görüşünü, Potsdam kararları gereğince Türkiye'ye sunduğu 2 Kasım 1945 tarihli notasında değiştirmiştir. Gerçekten bu noktada, Amerikan savunma uzmanlarının ısrarı üzerine" Boğazların uluslararası bir statüye tabi kılınmasından vazgeçiyordu. Bununla beraber, Amerikan görüşünün henüz Boğazları Türk egemenliğine terketme yönünde olduğu da söylenemez. Notaya göre, Boğazlar, Karadeniz'e sahildar devletlerin savaş gemilerinin geçişine her zaman açık, buna karşılık Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine de, bazı özel haller dışında, her zaman kapalı olmalıdır. Görülüyor ki, Amerika, Sovyetlerin ortak savunma ile ilgili taleplerine değinmeden, Boğazlardan gemilerin geçişi konusunda Karadeniz devletlerine daha geniş yetkiler verilmesini kabul etmektedir. Bu bakımdan, Amerikan görüşü henüz Türk egemenliğine ağırlık tanımaktan uzaktır.

Amerika'nın Türkiye ile ilgili tutumunun 1949 başlarından itibaren değiştiğini görüyoruz. Bunda II. Dünya Savaşı'nda çok yıpranmış çıkan ve özellikle doğu Akdeniz'deki "sorumluluklarını" Amerika'ya devretmeye çalı-

şan İngiliz emperyalizminin de itici rolü olmuştur. Churchill, 1946 Mart'ında Amerika'nın Missouri eyaletinde yaptığı bir konuşmada Sovyetler Birliği'ni çok ağır bir dille suçluyor ve ilk kez "demirperde"den söz ediyordu. Bazı yazarlarca "soğuk harbin en önemli işaretlerinden biri" olarak kabul edilen bu konuşma, gerek yapıldığı yer, gerekse zaman itibariyla Amerika'yı geleneksel tecrit siyasetinden uzaklaştırıp, dünya işlerine sokma amacına yönelmişti. Nitekim aynı ayın sonlarına doğru Amerikan donanmasının en büyük zırhlılarından biri olan Missouri'nin savaş içinde Washington'da ölen Türk Büyükelçisini Türkiye'ye getirmekle görevlendirilmesi büyük bir sembolik anlam kazanmıştır. Nisan başlarında Türkiye'ye gelen Missouri zırhlısı görülmemiş bir coşkuyla karşılanıyordu. Amerika'nın Ankara büyükelçisi Washington'a gönderdiği raporda "Bu, Birleşik Devletler donanmasının şimdiye kadar yaptığı ziyaretlerde bir yabancı hükümet ve halk tarafından Birleşik Devletler donanması subaylarına ve erlerine karşı gösterilmiş dostluk ifadesinin herhalde en dikkate şayan olanıdır" deniyor ve "Türk açısından" da mesele şöyle değerlendiriliyordu: "Türkler olayı, bu bölgedeki kendi menfaatinin Türk bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tehdit eden her Sovyet teşebbüsüne karşı çıkmakta olduğunu Birleşik Devletlerin nihayet anladığı şeklinde değerlendirmişlerdir."

Gerçekten Missouri zırhlısının gelişinden Truman Doktrinine kadar geçen sürede Türk-Amerikan işbirliği adım adım ilerlemiş ve 1947 Mart'ından itibaren ve Türk dış politikasının temeli haline gelmiştir. Bu arada önemli olay Boğazlarla ilgili Sovyet taleplerinin bir nota ile resmiyet kazanmasıdır.

Sovyetler Birliği 7 Ağustos 1946'da Türkiye'ye bir nota vererek Boğazlar rejiminin notada belirtilen esaslara uygun bir şekilde yeniden düzenlenmesini istiyordu. Beş maddeden oluşan notanın ilk üç maddesi, Boğazların bütün devletlerin ticaret gemilerine ve Karadeniz'e sahili olan devletlerin savaş gemilerine devamlı açık tutulmasını; Karadeniz'e sahil olmayan devletlerin savaş gemilerine ise ancak özel surette öngörülecek hallerde açık tutulmasını ve bunun dışında kapalı olmasını öneriyordu. No-

tanın asıl önemli kısmını teşkil eden dördüncü ve beşinci maddeler ise, boğazlar rejiminin kurulması yetkisini sadece Türkiye ve Karadeniz'e sahili olan devletlere bırakıyor ve Boğazların "Karadenize sahili bulunan devletler aleyhinde kullanılmasının önüne geçmek amacıyla" Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortak savunulmasını öneriyordu." Görüldüğü gibi notada, Sovyet dışişleri bakanının bir yıl önce Türk büyükelçisine açıkladığı taleplerden sınır değişikliği ile ilgili olanlar yer almıyor, buna karşılık, Boğazların ortak savunulması isteğiyle yetiniliyordu. Sovyetler bu notanın birer suretini de Potsdam görüşmelerine uygun olarak Amerika Birleşik Devletleri'ne ve İngiltere'ye sunmuşlardı.

Bu notalar nasıl cevaplandırılmıştır? Türkiye'nin, siyasal bağımsızlığına tamamen ters düşen bu isteklere tek başına kalsa bile "hayır" diyeceği açıktı (19). Bununla beraber Türkiye bu konuda acele etmemiş ve ihtiyatlı bir tutumla önce Amerika ve İngiltere'nin cevabını beklemiştir. Nitekim notanın Türkiye'ye verildiği günlerde teşekkül eden Recep Peker Hükümeti, programını parlamentoya sunurken önce Sovyet dostluğundan şu şekilde söz ediliyordu: "Bizim büyük komşumuza karşı muhafazada devam ettiğimiz iyi niyet aynı duygularla karşılaştığı ve adalet hislerinin galip geldiği gün güçlüklerin zail olacağına kani bulunuyoruz. Biz kendi hesabımıza, Türk-Sovyet münasebetlerinin geçmişte olduğu gibi gelecekte de mütebariz dostluk ve karşılıklı güvene dayanan özel seyrini yeniden müşahede etmekle ancak memnuniyet duyacağız." Başbakan Peker, daha sonra Nota'nın içeriğini açıklıyor ve şunları ilave ediyordu: "Şurasını şimdiden söyliyebilirim ki biz bu meselede milletlerarası mukavelelerin hükümlerine de bağlıyız. Ve her şeyin üstünde olarak kendi toprak bütünlüğümüzü ve hükümranlık haklarımızı korumaya mecburuz. Bu, bizim için değişmez esastır. Herhalde Cumhuriyet Hükümeti Sovyet isteğini not etmiştir." Görüldüğü gibi, Recep Peker, muhtemel cevabımızın yönünü belli etmekle beraber, kesin bir ifadeden kaçınmıştır.

Sovyet notası ilk önce Amerika tarafından cevaplandırılmıştır. 19 Ağustos 1946 tarihli Amerikan cevabı, Sov-

yet notasının ilk üç maddesindeki talepleri haklı buluyor; fakat Boğazların Türkiye ve Sovyetler Birliğince ortak savunulmasını kabul etmiyordu. Bizzat Başkan Truman da Türkiye'ye "makul, fakat sert" bir tutum tavsiye ediyordu.

Tarihçilerimize göre, Amerika'nın tutumu 15 Ağustos 1946 tarihinde Beyaz Saray'da, en yüksek seviyede askeri temsilcilerin de katıldığı bir to-lantıda tayin edilmiştir. Bu toplantıda ortaya atılan görüşe göre, Sovyet taleplerinin kabulü Türkiye'de Sovyet egemenliğine yol açacak ve bu da kısa bir süre sonra Yunanistan'ın da aynı akibete uğraması demek olacaktı. Türkiye ve Yunanistan Sovyet egemenliği altına girdikten sonra da bütün Akdeniz ve Orta Doğu'da denge bozulacak ve bu bölgedeki ulaştırma yolları tehlikeye düşecekti. Bu bakımdan, silahlı bir çatışma pahasına da olsa, Birleşik Amerika bu Sovyet isteklerine karşı kesin bir tavır takınmalı ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yerleşmesine engel olunmalıydı. Bu görüş Başkan Truman tarafından da benimsenmiş ve Sovyet notası Amerika tarafından cevaplandırılırken, Türk yöneticilerine de "Amerikan cevabının, mesele en yüksek kademelerde büyük bir dikkatle incelendikten sonra kaleme alındığı" bildirmiştir.

Amerika'nın tutumu ortaya çıktıktan sonra Türkiye'de cevabını hazırlamış ve 22 Ağustos 1946'da Sovyet notasının Boğazların yeni statüsü ve ortak savunulması ile ilgili taleplerini reddetmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri, 1946 sonlarında Türk Boğazları için Sovyetlerle silahlı bir çatışmaya girebilir miydi? Öyle sanıyorum ki bu iddiayı ileri sürmek bir hayli güçtür. Amerika notaya cevabında Boğazlara karşı bir "saldırı" durumunda "Birleşmiş Milletler Güvenlik Meclisi'nin harekete geçmesi"nden öte bir şey söylememektedir. Truman da hatıralarında Türkiye'ye "makul, fakat sert" bir tutum tavsiye edilirken "herhangi bir taahhütde bulunulmadığını" kaydetmektedir. Truman'a göre Amerikan tutumuyla da cesaretlenen Türk Hükümeti Sovyet taleplerini reddetti ve Sovyetlerin açık şiddete başvurmaları halinde mukavemet edeceği hususunda takdire layık bir kararlılık gösterdi." "Türkler bütün Sovyet taleplerine

direndiler. Fakat Rusya ve Rusya'ya bağlı bir kukla devlet kendilerine doğrudan saldırsaydı durumları sonsuz derecede daha güç olurdu." Görüldüğü gibi Truman, hatıralarında, Boğazlar buhranından belli bir mesafeyle sözetmektedir ve sorunun çözümünü büyük ölçüde Türkiye'nin kararlı tutumuna maletmektedir.

Amerika ve İngiltere'den sonra Türkiye'nin de Sovyet taleplerini reddetmesi üzerinde Sovyetler Birliği 24 Eylül 1946 tarihli ikinci bir notayla isteklerini tekrar etmiştir. Sovyetler Birliği bu ikinci notasında, Türkiye'nin Sovyet tekliflerini reddettikten sonra, Karadeniz'e sahili olmayan bazı devletlerle birlikte Boğazlarda askeri tedbirler alarak Karadeniz devletlerinin güvenliğine aykırı düşen davranışlarda bulunduğu ileri sürülmektedir. Prof. Esmer'e göre, ilk Sovyet notasının cevaplandırılmasından sonra, Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Boğazlarda İngiltere'ye bir ikmal üssü verdiğini ve gene İngiltere'nin Trakya ve Karadeniz sahillerinde denizaltılara karşı radar istasyonları kurduğunu ileri sürmüştür. İşte Sovyetlerin 24 Eylül 1946 tarihli notalarında sözünü ettikleri "askeri tedbirler" bunlar olmalıdır (20).

Sovyetler Birliği ikinci notalarını sadece Türkiye'ye vermişlerdi. Bununla beraber Türk yöneticileri notadan derhal Amerika ve İngiltere'yi de haberdar etmişlerdir. Amerika ve İngiltere'nin eski tutumlarında ısrar etmeleri, Türkiye'yi yine manen güçlendirmiş ve Türk Hükümeti 18 Ekim 1946 tarihinde Sovyet taleplerini yeniden reddetmiştir.

Görüldüğü gibi, ana hatlarıyla açıklamaya çalıştığımız Türk-Sovyet ilişkileri II. Dünya Savaşı'nın başından itibaren daima bozulma istikametinde gelişmiştir. Daha önce belirttiğim gibi henüz savaş çıkmadan Sovyetler Saracoğlu heyetine soğuk davranmışlardır. Almanların ittifaka giriştikten sonra da 1940 Kasım'ında Hitler ve Molotof'un "Avrupa'nın Yeni Düzeni" ile ilgili görüşmelerinde Türkiye aleyhine pazarlıklara girişmişlerdi. Fakat Türk-Sovyet ilişkilerinde bozulma, Hitlerin Sovyetlere hücumundan dört gün önce imzalanan Türk-Alman saldırmazlık paktı ile hızlanmıştır. Bu anlaşma sayesinde Naziler, Türk sınırlarında hiçbir emniyet kuvveti bırakma zorun-

luluğunu duymadan bütün güçleriyle Sovyetlere saldırma olanağını buluyorlardı. Ve bir sabah Hitler'in saldırısı kendisine duyurulunca, İnönü "yatağının üzerinde bağdaş kuruyor ve kahkahalarla gülmeye başlıyordu. Bir dakika, iki dakika, üç dakika..."

Alman faşizmi Sovyet yenilgisini kolaylaştırmak için, Sovyetler Birliği'nin periferik halklarını ırkçı-milliyetçi fikirlerle harekete getirerek Ruslara karşı kullanma politikasını gütmüştür. Bu amaçla 28 Haziran 1941'de Dışişleri Bakanlığı'nda bir "Rusya Komitesi" kurulmuş ve Türkler, Ermeniler ve Gürcüler arasında propaganda faaliyetleri planlanmıştır. Alman "şarkiyatçı"ları da bu amaçla seferber edilmiştir. Naziler Türkiye'de de bu konuda yoğun bir propagandaya girişmişler ve gençlik örgütleriyle askeri-sivil aydınlar arasında çok taraftar bulmuşlardır (21). Ancak, bu konudaki gelişmeler bizzat Almanları da ürkütmüş ve Hitler 9 Mayıs 1942'de Sovyetler Birliği'nde Türklerin yerleşik olduğu bölgelerde Türkiye'ye pay ayırmanın çok yanlış olacağını belirtmiştir (22). İşte Sovyetler, Türk yöneticilerinin bir yandan bu faaliyetlere göz yumması, diğer yandan da Almanlara karşı savaşa katılmak şöyle dursun onlara krom, bakır, zeytinyağı, pamuk vb. satışını arttırarak devam ettirmesi karşısında Türkiye'den büsbütün uzaklaşmışlardır.

Burada pek aydınlık olmayan bir nokta üzerinde durmak istiyorum. Bazı araştırmacılara göre, Türk Hükümeti, savaşın sonlarına kadar, müttefiklerle Almanlar arasında bir uzlaşma barışının imzalanabileceği fikrine, büyük bir olasılık tanımış ve daha sonrası için de bütün Batı cephesi ile Sovyetler arasında bir savaş ihtimaline hazırlanmıştır. Bir yandan müttefiklerin, öbür yandan da Almanların modernleştirmeye çalıştıkları Türk ordusu, böyle bir ihtimalde, hiç kuşkusuz Sovyetlere karşı Batılıların yanında yer almak üzere ayakta tutulmuştur. Nitekim Sovyetler de bu duyguya kapılmışlar ve Quebeck Konferansı'nda (Ağustos 1943) sonra, Sovyet basını "İngiltere'nin Türkiye'ye göndermekte olduğu silahların Almanya'ya karşı değil, fakat savaştan sonra Türkiye'yi Rusya'ya karşı kuvvetlendirmek için kullanılacağı" belirtmiştir. Ancak, 1944 başlarında müttefikler İtalya'ya

Neuttuno ve Anzio'ya çıkar, Sovyet orduları da Romanya ve Çekoslovakya sınırlarına dayanırken savaşın sonucu artık kesin bir şekilde belli olmuş ve Milli Şef kendisini yanılttığı inancıyla Genel Kurmay Başkanı Çakmak'ı görevden affetmiştir.

İşte Türk-Sovyet ilişkileri II. Dünya Savaşı içinde böyle bir gelişim içinde bozulmuş ve Sovyet taleplerine yol açmıştır. Bu gelişimin Türkiye'deki etkileri ne olmuştur?

Sovyet taleplerinin Türkiye'deki en önemli etkisi kayıtsız şartsız Amerikancı bir politikanın oluşmasına yardımcı olmasıdır. Aslında bunun asıl dayanağı Sovyet talepleri değildi. Bunun asıl dayanağı bir yandan savaş içinde palazlanan egemen sınıfların çok partili hayatın getireceği "tehlikeli" fikirlere karşı korkuları, öte yandan da ufukta beliren Amerikan sermayesine aracılık özlemleridir. Bununla beraber Sovyet talepleri de bu yöndeki eğilimleri hızlandırmak için yoğun bir şekilde kullanılmışlardır. 1945 sonlarında bizzat hükümet sözcülerinin teşvikiyle başlayan ve güvenlik kuvvetlerinin hoşgörüsüyle yürütülen McCarthyci terör hareketleri, giderek Türk Demokrasisisine de damgasını vuran cereyan haline gelmiştir. Oysa, ilk ifade şekliyle Sovyet talepleri Türk siyaset adamları arasında büyük bir korku yaratmamıştı. Dışişleri Bakanı Hasan Saka bu konudaki bir soruyu "Rivayetler duydum. Fakat resmî bir talep olmadı" şeklinde cevaplandırıyor ve "Sovyet radyosunu resmî diye telakki ediyor musunuz?" şeklindeki bir soruya da "Elbette etmiyorum" diye karşılık veriyordu. Muhalefet lideri Celal Bayar'da aynı konuda şunları söylüyordu: "Rivayet edilen Rus isteklerinin hakikatle bir alakası yoktur... Bugünki Sovyet Rusya ile inkılâp Türkiye'si Çarlık Rusya'sı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun bıraktıkları bütün pürüzleri karşılıklı dostluk havası içinde tamamiyle ortadan kaldırmışlardır... Hususi şahısların dedikodu mahiyetinde olarak yaptıkları hareketler kendi kabuğu içinde boğulup kalmağa mahkûmdur. Rus-Türk münasebetlerinin ahengi, işbirliği devrimi yakından takip etmiş bir insan sıfatıyla bunun aksini farz ve kabul etmek benim için pek zordur." Öte yandan 7 Ağustos 1946'da Sovyet talepleri Boğazlar konusunda resmiyet kazandıktan sonra da Hü-

kümet anti-Sovyetlik bir tutum takınmıyor, hatta Başbakan Recep Peker 14 Ağustos 1946'da Meclis'te okuduğu hükümet programında Sovyetler Birliği hakkında övücü ifadeler kullanıyordu. Durum ne zaman değişmiştir? Öyle sanıyorum ki Türkiye'nin tutumu, Amerika'nın Türkiye'ye karşı tutumunun açıklığa kavuşması süreci içinde değişmiştir. Bunun ilk belirtilerini Missouri zırhlısının İstanbul'u ziyareti sırasında görüyoruz.

Missouri zırhlısı henüz İstanbul limanında iken İsmet İnönü, "Amerikan donanmasına mensup gemiler bize ne kadar yakın bulunurlarsa o kadar iyi olur" diyordu. Sovyet Büyükelçisinin aksi yöndeki ısrarlarına rağmen Sovyet talepleri de bu sıralarda Türk kamuoyuna intikal ettirilmiştir. Yine bu dönemde İnönü, protokol kurallarını çiğneyerek "İstanbul'a gelen Amerikan veya İngiliz filolarının amirallerini bazen İstanbul'a gidip kabul eder, onlara olağanüstü bir ilgi gösterirdi.

Öyle görünüyor ki Sovyetler Birliği savaş yıllarındaki dış politikamıza kırgınlığına rağmen, bütün bağları koparmak istememiştir. Kaldı ki bizzat işgal altında bulundurduğu İran'ı tahliye etmeye başladığı bir sırada Türkiye'ye karşı kuvvet kullanması pek olası değildi. Buna rağmen, birtakım budalaca talepler ileri sürmek suretiyle, Türkiye'nin başka nedenlerle kaydığı Amerikancı politikanın meşru kılınmasına yardımcı olmuştur. Daha sonraları İsmet İnönü tanınmış bir Amerikalı gazeteciye şunları söylemiştir. "Eğer Rusya gelip de aradaki ihtilafları müsait bir şekilde halletmek teklifini yapacak olursa bile ben Türk siyasetinin Amerikan siyasetiyle elele gitmekte devam etmesine taraftarım." Celal Bayar da, bir kaç gün sonra bu sözleri aynen tekrarlayarak, kendisinin de aynı fikirde olduğunu belirtmiştir. Bu açıklamalardan anlaşıldığı gibi, iktidar ve muhalefet partileri, Sovyet politikası ne olusa olsun Amerikancı bir politikada anlaşmışlardır. Bu politikanın ve Amerika'nın Türkiye ile ilgili görüşlerinin somut olarak incelenmesine girişmeden, bizzat CHP'nin çok partili hayata geçiş süreci içinde geçirdiği evrim üzerinde durmak istiyorum. Ancak bu şekilde toplumsal hayatımızı her yönde şekillendiren Türk-Amerikan ilişkileri de daha iyi anlaşılabilir.

CHP'DE EVRİM

Daha önceki açıklamalarımda, DP'nin çeşitli toplumsal sınıfları harekete getirdiğini, buna karşılık CHP'nin, tek parti dönemi uygulamalarının sonucu olarak kitlelerden uzaklaştığını ve bürokratik bir kuruluş halini aldığını belirtmiştim. Oysa, çok partili hayata geçişten sonra, CHP, oyunun (büyük ölçüde kendisi tarafından konan) kuralları içinde belli bir evrime uğramıştır. Bu evrim, CHP'yi, "genel oy" çerçevesi içinde DP ile yarışmaya ve sonuç olarak da özdeşleşmeye götürmüştür.

CHP'deki değişim esas itibariyla 21 Temmuz 1946 seçimlerinden sonra meydana gelmişse de, bunun ilk belirtilerini henüz çok partili hayata girilirken görüyoruz. Gerçekten, çok partili hayatla beraber, CHP ikili bir değişime uğramıştır. Bunlardan birincisi siyasal alanda olup, çok partili hayatın kurallarının saptanması ve kendisinin de bu kurallara uyma çabaları ile ilgilidir. İkincisi ise toplumsal alandadır ve CHP'nin, içinde bulunduğu yalnızlıktan kurtulma amacıyla bütün sınıflara şirin görünme girişimleriyle olmuştur. İlave edelim ki her iki gelişim de çelişkilerle doludur.

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda izlediği iktisadi politikanın yükü, daha ziyade yoksul sınıfların sırtına binmişti. Bu bakımdan savaş sonunda CHP iktidarı işçi ve köylü sorunlarına eğilme zorunluluğunu hissetmiştir.

Savaş içinde Milli Korunma Kanunu uygulaması, faşist İtalya'dan alınan İş Kanunu'nu bile işçilere tanınan bazı haklar yönünden kısıtlamıştı. Bu durum "paternalist" bir görünüm verme çabasındaki CHP iktidarını rahatsız etmiş olacak ki, savaş sonunda ilk el atılan toplumsal sorunlardan biri işçi sorunları oldu. "Çalışanların yaşama seviyesinin yükseltilmesi, çalışanlar ile çalıştıranlar arasındaki münasebetlerin memleket yararına ahenkleştirilmesi..." gibi amaçlarla Çalışma Bakanlığı'-

nın kurulması ve bu Bakanlığa bağlı bir tüzel kişilik olarak İşçi Sigortaları Kurumu'nun örgütlenmesi bu sıralarda olmuştur. Bunun dışında yine işçi sınıfı lehine olarak CHP iktidarı, İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu'nun çıkarmış (Haziran 1945) ve İş ve İşçi Bulma Kurumu'nu kurmuştur. (Aralık 1945) Bununla beraber Türkiye'de sendikal hakların mevcut olmayışı ve işçi sınıfının örgütlenme ve bilinç düzeyi itibariyle iktisadî mücadele koşullarına dahi tam hazır olmayışı, bu yeni yasaların pratik önemini azaltan bir etken olmuştur. CHP'nin işçi sınıfına karşı zihniyetini çok iyi yansıtan 1947 tarihli Sendikalar Kanunu'nu ele alırken bu konuya yeniden döneceğiz.

Aynı gelişimi yoksul köylüler konusunda da görüyoruz. Bu konuda temel kanun, Haziran 1945'de kabul edilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'dur. Öyle görünüyor ki, bizzat İsmet İnönü, Kanunun kabulünde en büyük rolü *oynadıktan sonra, onun radikal bir biçimde* uygulanmasını da içtenlikle arzu etmiştir. Nitekim Kanunun siyasal etkilerini çok iyi bildiği halde, 1946 seçimlerinde "CHP Beyannamesi" yerini tutan konuşmasında şunları söylemiştir: "Toprak Kanunu, bugün bize karşı olan muhalefetin başlıca sebeplerindendir... vatandaşları, çiftliklerinde ortakçı ve yarıcı olarak çalıştıragelen bazı politikacılarımız çiftliklerinin ortakçı ve yarıcılara dağıtılması ihtimalini bize atfetmemişlerdir. Memleketin büyük davasını düşünmeyip de, yalnız iktidar mevkiinde kalmayı emel edinseydik, büyük toprak sahibi, Mecliste ve memlekette, her yerde nüfuzlu vatandaşları bize karşı ayaklandırmazdık... Hem memlekette esaslı ıslahat davacısı olmak, hem de Türk vatandaşlarının köle hayatı sürmelerine göz yummak, Partimiz için imkânı olmıyan şeylerdir. Türk köylüsünü serf halinden kurtaracağız." Ne yazık ki, ilerde göreceğimiz gibi, bu vaadler gerçekleşmemiştir. Kaldı ki, İnönü bu sözleri söylerken bile, bir yandan da CHP büyük toprak sahiplerine tavizler vermeye başlamıştı. Çiftçileri rahatsız eden husus, sadece Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu değildi. Aynı zamanda Toprak Mahsulleri Vergisiydi. Bu vergi 1946 Ocağında kaldırılmış, 1947 Mayıs'ında da kalıntıları silinmiştir.

Çok partili hayata geçerken, CHP rejim konusunda da gerekli tedbirleri almaya başlamıştır. Bu açıdan, Mayıs 1946'da olağanüstü toplantıya çağrılan CHP Kurultay'ında çok önemli kararlar alınmıştır. Bu Kurultay'da bizzat İnönü'nün önerisiyle, kendisinin "Değişmez Başkan" sıfatı kaldırılmış; sınıf esasına göre dernekler kurulabileceği kabul edilmiş ve Türk tarihinde ilk defa olarak tek dereceli seçim sistemi onaylanmıştır. Bu arada, muhalefet partilerinin kuruluşu ile artık hiçbir pratik önemi kalmamış olan Müstakil Grup da lağvedilmiştir.

Liberal tedbirler bu Kurultay'dan sonra da devam etmiştir. Nitekim Kurultay'dan bir ay sonra Basın Birliği Kanunu kaldırılıyor; Matbuat Kanunu'nun Bakanlar Kurulu'na gazete kapatma yetkisi veren 50. maddesi değiştirilerek bu yetki mahkemelere devrediliyor ve ayrı bir kanunla da basın suçluları affediliyordu. Yine aynı günlerde Üniversitelere bilimsel ve idarî özerklik veren bir kanun da parlamentodan çıkmıştır.

Görüldüğü gibi, CHP bir yandan çeşitli sosyal sınıfları cezbetme çabalarını sürdürürken, öte yandan da tek parti döneminin antidemokratik yasalarını ayıklamaya başlamıştır. Aslında CHP'nin bu girişimleri hiçbir zaman muhalefeti tam anlamıyla tatmin etmemiş ve bütün siyasi mücadele de bu konularda cereyan etmiştir. Bununla beraber, diyebiliriz ki çeşitli toplumsal güçlerin baskısıyla belli bir liberalleşme süreci başlamıştır ve bu süreç bizzat CHP'yi de değiştirerek devam edecektir. 21 Temmuz 1946 seçimleri, bu süreçte çok önemli bir aşama teşkil etmektedir.

Aslında 1947 yılında yapılması gereken genel seçimler, CHP tarafından bir yıl öne alınarak 1946 Temmuz'unda yapılmıştır. Herhalde gittikçe güçlendiği anlaşılan DP'nin örgütlenme çabaları devam ederken seçimlere gitmek, CHP'nin lehine bir husustur. DP'liler, üstelik istedikleri şekilde seçim teminatı da sağlanmadan, seçimlerin öne alınmasına şiddetle karşı çıkmışlardır. Ancak asıl ihtilaflar, daha sonra bizzat seçimin yapılış koşulları ve sonuçları ile ilgili olarak doğmuştur.

1946 seçimlerine epeyce tereddütlerden sonra katılma karar veren DP, büyük bir başarı elde etmiştir. Aslında

açıklanan resmi sonuçlara göre 465 milletvekilliğinden ancak 66'sı kazanmış olmakla beraber, gerçek başarısı bunun çok üstündedir. Zira, daha sonra hemen herkesin üzerinde birleştiği gibi bu seçimler dürüst seçimler olmamış ve gerçek sonuçlar geniş ölçüde tahriflere uğramıştır.

1946 ve 1950 seçimlerini toplumsal analize yardımcı olmak üzere ilerde ayrıca ele alacağım. Burada 1946 seçimlerinin yukarda değindiğim özellikleri üzerinde kısaca durmak istiyorum.

21 Temmuz 1946 seçimleri, bu seçimlerden çok kısa bir süre önce kabul edilen 4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu'na göre yapılmıştır. Bu kanun Türkiye'de ilk defa tek dereceli seçimleri gerçekleştirmekle beraber, getirdiği hükümlerle özgür bir seçimin güvencelerini sağlamaktan uzaktı. 4918 sayılı kanunun, daha sonraları çok eleştirildiği gibi, iki temel kusuru vardı. Bunlardan birincisi seçimin gizliliğini sağlamaması, ikincisi de sonuçların olduğu gibi açıklanmasına yardımcı olarak tarafsız bir denetleme mekanizmasını kuramamış olmasıydı.

4918 sayılı kanun, il ve ilçe merkezlerinde "seçimi idare ve kontrol etmek üzere", "Seçim Kurulları" kuruyordu. Bu kurullar, belediye başkanının başkanlığında belediye meclisi üyelerinden seçilen beş kişiden meydana geliyordu. Seçim Kurulları da, genellikle 1000 seçmeni aşmayacak şekilde "Seçim Büroları"nı düzenliyor ve bu Bürolar için de yine belediye başkanı ve meclis üyeleri arasından seçim kurullarının seçtiği beş kişilik "Seçim Komisyonları" teşkil ediliyordu. İşte vatandaş, oyunu bu Komisyonların denetimi altında aleni olarak veriyordu. Sonuçların tasnifine gelince, bu da şu şekilde cereyan ediyordu: Seçim komisyonları sonuçları belirten tutanakları bağlı oldukları ilçenin seçim kuruluna veriyorlar; onlar da toplamayı yaptıktan sonra sonucu yine bir tutanakla merkez ilçe seçim kuruluna devrediyorlardı. Bu işlem yapılırken, ifade edilmiş geçerli oylar da kanuna uygun bir şekilde yokediliyorlardı. Yani yakılıyorlardı(!). Daha sonra merkez ilçe seçim kurulu "il daimi encümeni üyelerinin katılması ile valinin başkanlığında" toplanarak kimlerin milletvekili seçildiklerini saptıyordu.

Görüldüğü gibi, bütün idarecilerin "tabii CHP üyesi"

sayıldığı bir dönemde, böyle bir sistemle yapılan seçimlerin ne sonuçlar doğuracağı açıktı. Nitekim seçimlerden sonra DP 36 ildeki sonuçlara toptan itiraz etmiş (23) ve bu konuda başlayan tartışmalar sıkıyönetim yasaklarına rağmen, uzun süre devam etmiştir. Bu tartışmalarda DP lideri Celal Bayar, "seçim işlerine fesat karıştırıldığını" *ve "yapılan bunca tazyik ve kanunsuzluklar kafi gelmediği* için..., iktidar partisi(nin) sahte mazbata tanzim etmek ve seçim evrak ve mazbatlarında tahrifat yapmaya" mecbur kaldığını belirtmiştir. Bu iddialara yer veren muhalif gazeteler de sıkı yönetim tarafından kapatılmıştır.

Aslında, böyle bir seçim kanunu ile girilen seçimlere müdahale olabileceği kuşkuları çok önceleri başlamıştı. Bu yüzdendir ki İsmet İnönü CHP 1946 Olağanüstü Kurultayı'nı açarken şunları söylemişti: "İdare amirlerinin, kanun dışında seçime karışma ihtimali yoktur. Kanuna karşı hareket, idare amirlerinin iktidarından değildir... Bu sözlerim, seçim sırasında resmî vazifeli olan ve olmayan bütün vatandaşlarıma kanun hükümlerine dikkatle riayet için bir tebliğidir." Ne var ki seçimler esnasında bu sözler "tebliğ" yerine geçmemiş; hatta tam aksine bazı kaymakamlar CHP adaylarına yardım etmeleri için merkezden aldıkları talimatı basına açıklamışlardır.

1946 seçimleri DP'nin memleket çapındaki gücünü çok açık bir şekilde ortaya koymuştu. Bu açıdan CHP Cumhuriyet tarihinde daha önceleri de karşılaştığı bir almaşıkla yeniden karşı karşıya geldi: Bizzat kendi izin verdiği ve hatta bir ölçüde teşvik ettiği muhalefete "artık yeter!" mi demeliydi; yoksa yine bizzat kendisinin koyduğu demokratik kurallara uymalı mıydı? Seçimlerden sonra İnönü'nün kabineyi kurma görevini Recep Peker'e vermesi, daha çok birinci ihtimali doğrular gibiydi. Bununla beraber, Başbakan Peker, önce memleketteki demokratik gelişim ile, kendi otoriter eğilimlerini uzlaştırma yolunu denemiştir.

Gerçekten Recep Peker, 14 Ağustos 1946'da TBMM'nde okuduğu Hükümet Programı'nda, bir yandan "Yeni Hükümetiniz demokrasiyi memlekette en üstün siyasi akide olarak kökleştirmek azmindedir... İç idarede bu yola girişimiz ve bu yol üzerinde kalmakta inanarak sebatı-

mız istikbal Türkiye'sinin ancak bu idare sayesinde mesut olabileceğine iman etmiş olmamızdandır" derken, öte yanda da "hürriyeti, hürriyet düşmanlarından korumak lâzımdır" diyordu. Bunun için de, DP'lilerin birçok antidemokratik yasanın kaldırılmasına çalıştığı bir ortamda, "mevcut kanunlar devlet nizamını tutmaya, halkın haklarını koramaya yetmezse yeni kanun teklifi ile huzurunuza geleceğiz" tehdidinde bulunuyordu. İlerde göreceğimiz gibi, bu demagoji hiçbir sorunu halletmediği gibi, siyasi bunalımı daha da artırmıştır.

Peker Kabinesi Programı iktisadi politika konusundaki önerileriyle de CHP'deki çelişkili evrimi temsil ediyordu. Tek parti döneminin koyu devletçi siyaset adamı, 1946 ortamında, programına özel teşebbüsle ilgili olarak şu cümleleri koymuştu: "İktisadi faaliyetlerimizde hususi teşebbüs ve sermayeden faydalanmak, hususi teşebbüslerle devlet işletmeleri arasında farklı bir muameleye meydan vermemek, onların emniyetle çalışmalarına ve gelişnmelerine yardım etmek, devlet teşebbüsleriyle hususi sermaye arasında işbirliği sağlamak, devlet işletmelerinin hususi teşebbüslerle başarılabilecek sahalara yayılmalarını önlemek ve buna aykırı durumları gidermek kararındayız." Bu genel tutumun dışında programda, özel sektöre karşı İthalat Birlikleriyle, Ticaret Ofisinin kaldırılması; dışticaretin liberalleşmesi; devlet fabrikalarında imal olan malların toptancı kârı alınmadan tüccarlara devri; serbest şilepciliğin teşviki gibi somut vaatler de vardı. Görüldüğü gibi, CHP, çok partili hayatla beraber başladığı egemen sınıfları kazanma çabalarına Peker Hükümeti ile de devam ediyordu. Bununla beraber Recep Peker'in "Devlet Nizamı'nı her şeyin üstünde tutan otoriter eğilimleri ve demokrasiyi küçümsüyor gibi görünmesi iktidar-muhalefet ilişkilerini süratle çıkmaza sokmuştur.

Peker Kabinesi muhalefetin eleştiri alanını ve ölçüsünü genellikle kendi denetimi altında tutmak istemiştir. Bunun için de, bazen, basın kanunu değişikliklerinde olduğu gibi antidemokratik kanunlar çıkarmış(*) bazen de İstiklal Mahkemeleri'ni hatırlatarak açık tehditlerde bu-

(*) Bu değişiklikler için bkz. *Resmi Gazete*, 4955 sayılı kanun, 24 Eylül 1946, no: 6416.

lunmuştur. DP'nin Birinci Büyük Kongresi toplanmadan az önce sol akımlar üzerinde tam bir terör estirilmiş, sol eğilimli örgütler ve yayın organları kapatılmış; Kongre'den hemen sonra da Meclis'te İçişleri Bakanı yıkıcı faaliyetlerin tarihi hakkında uzun açıklamalarda bulunarak DP ile ilgili imâlarda bulunmuştur. DP ise sıkı yönetim altında devam ettirilen bu tehdit ve yıldırma kampanyası karşısında sinmemiş ve zaman zaman ara seçimleri ve parlamentoyu boykot da ederek sert bir mücadele yöntemi benimsemiştir.

İktidar-muhalefet ilişkilerinin bu şekilde çıkmaza girişi İsmet İnönü'yü harekete getirmiş ve Devlet Başkanı bir taraftan muhalefet lideri, öteki taraftan da başbakan ile yaptığı uzun görüşmelerden sonra, Türk milletine siyasal tarihimize *12 Temmuz Beyannamesi* adı ile geçen açıklamayı yapmıştır. Türk demokrasisinin gelişiminde son derece önemli bir yer işgal eden ve adeta onun niteliğini tayin eden bu uzlaşma bildirisi üzerinde özellikle durmamız gerekiyor.

Daha önce belirttiğim gibi, DP, Birinci Büyük Kongresi'nde kabul ettiği Hürriyet Misakında, eğer "Anayasanın ruhuna ve metnine aykırı olan" ve "vatandaş hak ve hürriyetlerini baskı altında bulundurmakta ve milli iradenin serbestçe tecellisine engel teşkil etmekte olan" kanunlar kaldırılmazsa Meclisi terketme kararı almıştı. Mevcut iktidarı büyük bir sorumluluk altında bırakacak öyle bir kararı DP uygulayabilecek miydi? Bizzat Misak'ın metni bu konuda çok açık görünmektedir. Misak'da "böyle bir kararın devlet kuruluşumuzda meydana getireceği akisler üzerinde durmayarak bu tarihi kararı almak partimiz için zaruret olacaktır" deniyordu. Oysa, Peker Kabinesi bu yönde hiçbir adım atmadığı gibi, zaman zaman yeni baskı kanunları getirebileceğini dahi ima ediyordu. Öte yandan 1947 Haziran'ı başlarında DP Grubu bizzat harekete geçerek, parlamentoya antidemokratik kanunların kaldırılması ile ilgili kanun teklifleri sundu. Bu tekliflerin de reddi, Hürriyet Misak'ında dile getirilen kararın uygulanmasına yol açacaktır. İşte 12 Temmuz Beyannamesine varan görüşmeler bu ortamda başlamıştır.

Siyasi buhranın belli bir yoğunluk kazanması üzerine

İnönü 7 Haziran 1947'de muhalefet liderini çağırarak görüşmelere başlamış ve daha sonra bu görüşmelerini DP'liler ve Hükümet sorumluları ile bazen ayrı ayrı bazen de birlikte yaptığı toplantılarla devam ettirmiştir. Bu görüşmelerde İnönü, her iki tarafın iddialarını ve bu iddialar karşısındaki cevaplarını dinlemiş ve partiler üstü bir tutum takınarak uzlaştırıcı bir rol oynamak istemiştir. İşte 12 Temmuz Beyannamesi bu çabaların bir ürünüdür.

Devlet başkanı İsmet İnönü 12 Temmuz Beyannamesi'nde bu görüşmeleri anlatarak her iki tarafın da karşı iddiaları reddettiğini belirtmekte ve buhranın "düğüm halini muhafaza ettiğini" söylemektedir. Daha sonra da "şimdi ben, bu düğümü çözmeye çalışacağım" diyerek tutumunu şöyle ortaya koymaktadır: "Bu zeminde ben Devlet Reisi olarak kendimi her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görürüm."

"İdare mekanizması, yani valilerimiz ve maiyetleri, bir seneden beri ağır bir tecrübe geçirmişlerdir. Öyle zamanlar oldu ki, memlekette hükümetin mevcut olup olmadığı bile şüphe götürür idi."

"Sorumlu hükümetin huzur ve asayiş vazifesi münakaşa götürmez. Fakat, meşrû ve kanunu siyasi partilere karşı tarafsız, eşit muamele mecburiyeti, siyasi hayat emniyetinin temel şartıdır. Bu arada, siyasi partilere mensup olan veya görünen hususi maksat sahiplerinin şirretliklerini pervasız olarak tesirsiz bırakmak hususunda partilerin dikkat göstermeleri icabeder."

"Siyasi partilerin hangisi işbaşına gelirse gelsin, onlar idare mekanizmasında çalışanların haklarına ve itibarlarına karşı adaletli bir zihniyette olacaklarına inandıracaklardır."

"Zannediyorum ki Hükümet Reisi ile muhalefet lideri arasındaki son tartışmada, iki tarafı sebat ettikleri noktadan ayırmak gayretine düşmeksizin, her iki tarafın bekledikleri şeyleri söylemiş ve temin etmiş oluyorum."

Görüldüğü gibi, Devlet Başkanı partiler üstü bir tutumla her iki parti yöneticilerine ikaz ve tavsiyelerde bulunmaktadır. DP'den "hususi maksat sahiplerinin şirretliklerini" tesirsiz bırakması istenirken, CHP Hükümetine de idare mekanizmasını tarafsız bir şekilde kullanması

önerilmektedir.

12 Temmuz Beyannamesi'nin partiler açısından doğurduğu sonuçlara ilerde değineceğim. Şimdi bizzat bu uzlaştırıcı girişimin Türk Demokrasisi açısından taşıdığı anlam üzerinde durmak istiyoruz.

Daha önceki açıklamalarımda, DP'nin, sınıfsal dayanakları itibariyle CHP'den farklı yönleri olmakla beraber, esas itibariyla yönetici zümre içinde bir uzlaşmanın ürünü olduğunu belirtmiştim. İşte 12 Temmuz Beyannamesi bu olguyu doğrulayan ve güçlendiren yeni bir gelişimdir. Gerçekten bütün olayların akışı, Atatürk'ün Serbest Fırka dolayısıyla kısa bir süre oynadığı rolü, İnönü'nün de 1946'da girilen çok partili hayatta oynamak istediğini göstermektedir (24). DP yöneticileri, derhal hissettikleri bu eğilimi başarı ile kullanmışlar ve bu konuda gerek partileri içinde gerekse dışında dolaşan söylentileri tekzip etmedikleri gibi, tutumlarıyla da teyid eder gibi görünmüşlerdir. Dikkat edilirse ilk muhalefet döneminde DP kurucuları, İnönü'nün şahsından ziyade hükümeti hedef almışlardır. Bunun aksine davrananları "müfrit" olarak damgalamışlar ve giderek partiden uzaklaştırmışlardır (25). Yine DP'nin bu dönemde en çok ısrarla savunduğu görüşlerden biri Devlet Başkanlığı ile parti başkanlığı kurumlarının birbirinden ayrılması idi. Bu öneri de, DP'nin İnönü'yü partiler üstü bir tutum içinde görmek istediği izlenimini yaratmıştır. O kadar ki bazı CHP ileri gelenleri, 12 Temmuz ertesinde toplanan DP il başkanları toplantısında İnönü'nün DP'nin de Cumhurbaşkanı adayı seçileceğine samimiyetle inanmışlardır (26).

Görüldüğü gibi 12 Temmuz Beyannamesi bir uzlaştırma girişimidir. Bu uzlaştırma gereğini İnönü, Beyannamede şöyle savunmaktadır: "Varmak istediğim netice, başlıca iki parti arasında temel şartın, yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet bir bakımdan memleketin emniyeti manasını taşıdığı için gözümde çok ehemmiyetlidir. Muhalefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır. Büyük vatandaş kitlesi ise, iktidar şu partisinin veya öteki partinin elinde

bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir." Kısaca, İnönü, 1947 Temmuz'unda "memleketin emniyeti" sorununu, çoğulcu demokrasinin gereklerinden önce düşünmektedir. Bu tutumun İnönü ve CHP açısından gelişimini tarihi akış içinde izleyeceğiz.

12 Temmuz Beyannamesi her iki partide de büyük yankılar uyandırmış ve bölünmelere yol açmıştır. CHP'deki evrimi açıklamaya çalıştığımız bu satırlarda, önce bu partideki gelişim üzerinde duralım.

12 Temmuz Beyannamesi CHP içinde bir dönüşümü ifade ediyordu. Bu dönüşüm, İnönü açısından DP muhalefetine karşı bizzat kendisinin göreve çağırdığı otoriter eğilimli R.Peker Hükümetini de suçlama anlamı taşıyordu (27). Bu bakımdan Beyanname Peker Hükümeti tarafından pek olumlu karşılanmamıştır. Ancak, başbakan Peker, İnönü'nün "demokrasiyi kurtarma" amacına yönelik bu tutumunu, paradoksal bir şekilde, bizzat demokrasiye, daha doğrusu 1924 Anayasası'nın demokratik niteliğine aykırı bularak eleştirmiştir. Gerçekten 1924 Anayasasına göre başbakanı devlet başkanı tayin etmekle beraber bu tayinden sonra hükümet, artık devlet başkanına karşı değil parlamentoya karşı sorumlu oluyordu. Öte yandan devlet başkanının "partileri uzlaştırıcı" niteliktek gayretleri emredici bir nitelik taşıyamazdı ve ancak bir tavsiyeden ibaretti. Bu bakımdan Peker Hükümeti kendini 12 Temmuz Beyannamesi ile bağlı saymıyordu.

Görüldüğü gibi, çok partili hayat bir fiili durum olarak kendisini kabul ettirdikçe, bizzat tek parti döneminin özlemlerini temsil eden bir hükümet bile, çoğulcu demokrasinin hukuki temelini teşkil eden 1924 Anayasasının temel kurallarını bir savunma silahı olarak kullanmaktadır. Ancak içten bir demokrat olmayan Hükümet Başkanı, Parti Başkanı'nın desteğini kaybettikten sonra yavaş yavaş gerilemiş ve sonuç olarak da istifa etmek zorunda kalmıştır. İnönü, Peker'in karşısına "35'ler" adı verilen "mutedil" bir muhalefet grubu çıkarmış ve hükümet değişimini bu şekilde sağlamıştır. "35'ler" çok partili hayatı isteyen ve daha çok gençlerden oluşan bir grup CHP milletvekili idi. Muhalefet yıllarında CHP'nin önemli sözcüleri bunların arasından çıkmıştır.

Recep Peker Hükümeti'nin istifası ve yeni hükümeti San Fransisko anlaşmasını Türk Dışişleri Bakanı sıfatıyla imzalamış olan Hasan Saka'nın kurmaya memur edilmesi 12 Temmuz Beyannamesi'nin CHP açısından ifade ettiği dönüşümün sonuçlarıdır.

Başbakan Hasan Saka'nın TBMM'ne sunduğu program 12 Temmuz Beyannamesinin ana fikri temel teşkil ediyordu. Gerçekten programda, "Devlet Başkanı'nın 12 Temmuz Beyannamesi'nde en kesin ifadesini bulan yeni iç politika devrinde hükümetimizin başlıca vazifesi, bu geniş demokrasi rejiminin kurucusu olan inkılapçı partimizin umdelerine dayanarak memlekette gittikçe gelişen bir sistemin ve onun temeli saydığımız siyasi emniyetin inkişafını sağlamaya çalışmak olacaktır" deniyordu. Bunun dışında programın bir özelliği yoktur ve genel vaatlerle doludur.

Peker Hükümeti'nin çekilmesi ve Saka Hükümeti'nin kurulmasından çok kısa bir zaman sonra toplanan 7. CHP Kurultayı, program ve tüzükte yaptığı değişikliklerle iktidar partisindeki evrimi tamamlamıştır. CHP 7. Kurultayı genel oy çerçevesindeki siyasal rekabet ortamında, partiyi DP'ye büsbütün yaklaştırmıştır.

Daha önceki açıklamalarımda CHP ile DP arasında önemli bir ideolojik fark bulunmadığını, ancak DP'nin, toplumsal dayanakları itibariyla, egemen sınıfları daha iyi temsil ettiğini ve halkı da peşinden sürüklediğini belirtmiştim. İşte, CHP iktidar partisi olarak yaptığı bu son Kurultayda, savaş yıllarındaki çeşitli girişimleriyle kendisinden soğuttuğu sınıfları yeniden kazanmanın son çabalarını sarfetmiş ve bu konuda kararlar almıştır. Bu kararlar, devletçilik ve laiklik ilkelerinin yeniden tanımlanmaları ile ilgilidir.

CHP 7. Kurultay'da kabul ettiği programında devletçiliği "...özel teşebbüslerin başarmaya imkân bulmadığı veya yeter derecede başaramadığı, yahut kazançlı bulmadığı için girişmediği işleri devlet üzerine alabilir" şeklinde tanımlamış ve diğer birçok madde ile devletçiliği adeta özel teşebbüscülüğün bir yardımcısı haline getirmiştir. O kadar ki, yeni programda, devletin "belli plan ve programlar" yapma görevi bile "özel teşebbüslerin tam bir gü-

venlik içinde çalışmasını sağlamak" amacına yönelmiştir.

CHP yeni iktisadi anlayışını tarıma da uygulamış ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun toprak ağalarını pek rahatsız eden 17. maddesini kaldırmaya karar vermiştir. Bu karar parti programına şöyle geçmiştir: "Toprak Kanunu'nun ana prensipleri mahfuz kalmak üzere bu kanun mülkiyet güvenliği, toprak sahiplerine bırakılacak azami miktar ve kamulaştırma değeri yönlerinden gözden geçirilmesini faydalı buluruz." (md. 43) Bu maddede "gözden geçirilmesi" yani değiştirilmesi kararlaştırılan hususlar göz önünde bulundurulursa, Kanun'un hangi "ana prensipler"inin "mahfuz" tutulacağı sorunu gerçekten araştırılmaya değer.

Aynı gelişimin köy eğitimini ilgilendiren yönleri de Kurultay'da ele alınmıştır. Bu konuda yine toprak ağalarını tedirgin eden köy enstitüleri üzerinde durulmuş ve bu eğitim kuruluşlarının özelliğini teşkil eden uygulamalı eğitim faaliyetleri ikinci plana atılarak, kültür derslerine ağırlık verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar 1946'da Hasan Ali Yücel ve İsmail Hakkı Tonguç'un görevlerinden uzaklaştırılmalarıyla başlayan köy enstitülerini tasfiye etme sürecinin bir devamından ibarettir (28).

Nihayet CHP 7. Kurultayı laiklik konusunda da uzun ve hararetli tartışmalara sahne olmuştur. DP ile bu konuda da yarışa çıkan parti, programındaki laiklik ile ilgili maddeye şu fıkrayı ilave etmiştir. "Din anlayışı vicdan işi olduğundan her türlü taaruzdan ve müdahaleden masundur. Hiçbir vatandaşa kanunların menetmediği ibadet ve ayinlerden dolayı karışılamaz." (md. 15)

Aslında CHP'nin din politikasındaki yumuşama daha önce başlamıştı. Tek parti döneminin katı laiklik uygulamasının çok partili hayatta doğuracağı sonuçları sezen bir kısım parti yöneticileri, bu konuda daha toleranslı bir tutum öneriyorlardı. Bu düşünce iledir ki, CHP Meclisi 1947 başında hükümete, Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetimi altında okullara din dersi konması ve din adamı yetiştiren okullar açılması konularında yetki vermiştir. İşte CHP kurultayı bu tekifleri yeniden ela almış, uzun tartışmalardan sonra hedefine ulaşmıştır. Gerçekten, Kurultay'dan sonra CHP Meclis Grubu soruna yeniden eğilmiş,

dinde liberalleşmeyi kabul etmiş ve daha sonra da din eğitimi ile ilgili kanun teklifleri Meclis'e sunulmuştur. Sonuç olarak CHP bu konuda da DP'ye benzemiş ve böylece rakibinin elinden seçmenleri kazanmada çok etkili olabileceğini sandığı bir silahı almak istemiştir.

Öyle sanıyorum ki bütün bu açıklamalar çok partili hayatta CHP'nin geçirdiği evrimi ana hatlarıyla ortaya kaymaya yetmiştir. Kısaca, CHP çok partili hayatta çeşitli sınıf ve zümreleri kazanmak için DP ile çetin bir rekabete girişmiştir. Bunun için de bir yandan daha önceki iktisat politikasına tamamen ters düşen uygulamalara girişirken, öte yandan da Kemalist ideolojiden tavizler vermiştir. Bu süreç her iki partiyi birbirine son derece benzer hale getirmiş ve Türkiye'deki "partiler demokrasisi" bir "ikiz partiler demokrasisi" haline gelmiştir.

CHP'deki evrim bizzat DP yöneticileri tarafından da teşhis edilmiş ve değerlendirilmiştir. Adnan Menderes bu konudaki görüşlerini şöyle açıklamıştır: "Denilebilir ki, iki Halk Partisi mevcuttur. Birisi 1945 senesine kadar olanı, diğeri de ondan sonra vücut bulmaya başlayanı. Aynı isim altında akla kara kadar birbirine zıt iki ayrı fikir ve felsefe temeline dayanan bu partinin bir fikir ve prensip partisi olmaktan ziyade tamamen iktidarı muhafaza etmek kaygusuyla her türlü fikir ve prensip tavizlerine peşinen razı olmuş bir teşekkül olduğunu ispat etmez mi? Uzağa gitmeye ne hacet? Demokrat Parti kurulduğu zaman mevcut olan Halk Partisi programı ile bir de fikir ve prensip olarak Demokrat Parti'nin vücut bulmasından sonra tadil edilen Halk Partisi programına bakmak, bu hakikatleri görmek için kâfidir."

Gerçekten CHP'deki değişim, partinin "akla kara kadar birbirine zıt" hale gelmesine değilse bile önemli bir ölçüde değişmesine yol açmıştır. Bu değişimi hazırlayan ve hızlandıran etkenler arasında sadece iç değil, dış etkenler de önemli derecede rol oynamışlardır. Özellikle Amerika ile kurulan yeni ilişkiler, bu gelişmede ağırlığını hissettirmişler ve uluslararası soğuk harp ortamı da Türk Demokrasisi'nin niteliğini tayin etmiştir. Şimdi de sorunun bu yönüne eğilelim.

AMERİKA, DÜNYA VE TÜRKİYE

Amerika Birleşik Devletleri II. Dünya Savaşı'ndan, en güçlü Batılı ülke olarak çıktı. Kendi sınırları içinde herhangi bir savaş yıkıntısının olmaması ve savaş ekonomisinin iş hayatını canlandırıcı yöndeki etkileri ile büyük bir sermaye birikimi sağlayan ABD, savaş sonunda artık geleneksel tecrit siyasetini bırakmak zorundaydı.

1942-1946 yılları arasında Amerikan hükümeti, "iş çevrelerinin kullanmaları için yüzlerce yeni fabrika kurarak, sınırsız pazarlar ve büyük kârlar garantileyerek" 306 milyar dolar harcamıştı. Tekelci kapitalizmin gelişmesinde büyük rol oynayan bu politikanın sonucu olarak, Federal Ticaret Komisyonu'nun bir raporuna göre, savaş sonunda Amerika'da en büyük 62 imalat şirketi, memleketteki "diğer bütün imalat şirketlerinin yüzde 90 kadarının bütün aktifini satın almaya yetecek bir sermaye birikimi" sağlamışlardı. Bu şekilde güçlenen tekelci kapitalizm, savaş sonunda kendi siyasal kadrosunu da anahtar mevkilere yerleştirmeyi başardı. Böylece II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulacak "yeni düzen" Amerika'nın mal ve sermaye ihracı ihtiyacına cevap verecek iktisadî ve siyasi düzenlemeleri yapma sorunuyla karşı karşıyaydı.

Gerçekten Amerika'nın II. Dünya Savaşı'ndan sonra izlediği politika, dünyanın her bucağında etkilerini hissettirmiştir. Özellikle nükleer silah ve dolar üstünlüğünü elinde tuttuğu sürece, bir nevi "Pax Americana" gerek Sovyetler Birliği'ne karşı, gerekse kendi müttefikleri arasında bir dünya düzeninin temelini teşkil etmiştir.

Amerika'nın 1945'i takibeden yıllarda izlediği politika somut olarak ne olmuştur? Bu politikanın bir yandan toplumsal bilimlerde ve bunları vülgarize eden yayınlarda ifadesini bulan ideolojik bir yönü, bir yandan da iktisadî ve askeri örgütlenmelerde ifadesini bulan siyasal bir yönü vardır. Fakat her iki yönü de temellendiren motif ay-

nıdır: Antikomünizm.

Amerika Birleşik Devletleri II. Dünya Savaşı'nı iktisadi ve sosyal sistemi kendisininki ile taban tabana zıt olan bir müttefik ile kazanmıştı. Gerçekten sadece uluslararası komünizmi ortadan kaldırmayı değil, aynı zamanda uluslararası kapitalizmi de "aryan ırkı"nın egemenliği altına almayı hedef edinen Hitler faşizmine karşı, ABD ve Sovyetler Birliği aynı cephede birleşmişlerdi. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin savaşın kazanılmasındaki büyük katkısı, bu memleketin ABD'deki itibarını da çok yükseltmişti (29). Kısmen bu nedenle, kısmen de uluslararası sorunlardaki tecrübesizliği yüzünden ABD savaş sonunda kısa süren bir tereddüt devresi geçirmiştir. Bununla beraber 1947 başlarından itibaren politikası açıklık kazanmış ve Truman Doktrini ile başlayan gelişme adım adım Atlantik Paktı'na ve blokların teşekkülüne varmıştır. Aslında birbiri ardı sıra iki dünya savaşının önlenememiş olması ve bu savaşların dünya halklarına verdiği zarar, başlangıçta, uluslararası planda bloklaşma fikrine değil, bir işbirliği ve örgütlenme fikrine güç kazandırmıştı. Daha 14 Ağustos 1941'de Roosevelt ve Churchill Birleşmiş Milletlere temel teşkil edecek olan Atlantik Demecini imzalıyorlar ve faşizme karşı savaşa katılan 26 ülke de 1 Ocak 1942'de Birleşmiş Milletler Demecini yayımlıyorlardı. Yeni düzen "Birleşmiş Milletler" çerçevesinde barışçı bir düzen olacaktı. Oysa, Milletler Cemiyeti döneminden farklı olarak, dünya artık çeşitli sosyal sistemlerin bir arada yaşadığı bir dünya idi. Bu bakımdan, uluslararası dünya pazarının tekelini kaybeden kapitalist merkezler, hiç olmazsa yeni durumda statükoyu koruma sorunu ile karşı karşıya bulunuyorlardı. Bu ise, dünya ölçüsünde hammaddelerin kontrolünü ve geniş bir ticaret özgürlüğünü gerektiriyordu.

Gerçekten henüz 1941'de Roosevelt ve Churchill "Atlantik Demecini" kaleme alırken bir yandan "her milletin kendi yönetim biçimini seçme hakkı"nı dile getiriyorlar öte yandan da "dünyanın hammaddelerini ve iktisadi refah için zorunlu her türlü ticari muameleyi büyük veya küçük, galip veya mağlup dünyanın bütün devletlerine eşit bir şekilde açmayı" vadediyorlardı. Bu son önerinin,

eşitlik görünümü altında, büyük kapitalist ülkelerin çıkarlarına hizmet edici nitelikte olduğu açıktır. İşte Amerika Birleşik Devletlerini uluslararası alanda işbirliği fikrinden bloklaşma sürecine iten zorunluluk budur. Bu zorunluluk, 1947'den itibaren "soğuk harp" olarak isimlendirilen uluslararası gerginliğe yol açmış ve daha sonra da blokların teşekkülü demek olan askerî ittifakların kurulmasında rol oynamıştır.

Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikasında dönüm noktasını, 1945 Nisan'ında başkan F.D. Roosevelt'in ölümü ve H.S. Truman'ın başkan oluşu teşkil etmiştir. Başkan Truman, Roosevelt'in yumuşak politikası yerine, Sovyetler Birliği'ne karşı sert bir politika izlenmesinin savunucusuydu. Daha başkanlığının ikinci ayında Amerikan Dışişleri Bakanlığının hazırladığı bir rapor, "bir Amerikan örgütünün ... yabancılara bağlı potansiyel bir beşinci kol" olduğunu ilan ediyordu. 1946 sonları ile 1947 başlarında ise, Federal Hükümetteki memurlar hakkında bir "sadakat" soruşturması açıldı. Görülüyor ki, Senatör Joseph McCarthy'nin 1950'lere damgasını vuran hareketi başlatmasından önce, Truman yönetimi "kızıl avı" dönemini açmıştı. Amerikan dış politikasında önemli bir dönüşümü ifade eden Truman Doktrini de hemen hemen aynı tarihlerde benimsendi.

Truman Doktrini, savaş sonunda büyük bir iktisadi yıkıntı içinde bulunan İngiltere'nin artık Yunanistan'a ve Türkiye'ye yardım edemeyeceğini bildirmesi üzerine Başkan Truman'ın 12 Mart 1947'de Kongre'ye sunduğu bir mesajda ifadesini bulmuştur. Bu mesajında Başkan Truman, Yunanistan ve Türkiye'nin durumunu ayrı ayrı ele aldıktan sonra, "İnanıyorum ki", demektedir, "Birleşik Devletlerin politikası dış baskıların veya silahlı azınlıkların köleleştirme teşebbüslerine karşı direnen özgür halkları desteklemelidir. İnanıyorum ki kaderlerini kendi ellerine almaları için özgür halklara yardım etmeliyiz. İnanıyorum ki yardımımız, öncelikle, siyasal hayatın düzenliliği ve iktisadi istikrar için esas olan iktisadi ve mali yardım olmalıdır." Ve Kongre'den, Yunanistan ve Türkiye'ye yardım için yetki istemektedir. Başkan Truman'ın talep ettiği miktar 400 milyon dolardır; yani, kendi ifade-

şiyle ABD'nin II. Dünya Savaşı'nda harcadığı 341 milyar doların binde birinden biraz fazladır.

Aslında somut olarak iki ülkeyi ilgilendiriyor görünse bile Truman Doktrini'nin uluslararası ilişkilerin gelişiminde çok önemli bir yeri vardır. Gerçekten Truman Doktrini, bir yandan "Avrupa'da Amerikan angajmanının, dolayısıyla Atlantik Partı'nın ilk adımını" teşkil ederken, öte yandan da, soğuk harbin oluşmasında en önemli unsurlardan biri olmuştur.

Truman Doktrini dünya çapında bir yankı uyandırmış ve yoğun tartışmalara yol açmıştır. Oysa çok zor bir anında Türk hükümetinin yardımına koşan bir tasarı olduğu için bu tartışmalar Türkiye'ye objektif bir şekilde yansımamıştır. Bununla beraber dünya ölçüsünde yarattığı tepkiler son derece önemlidir ve Doktrin'in özüyle ilgilidir.

Truman Doktrini iki temel itiraza uğramıştır. Bunlardan birincisi, II. Dünya Savaşı ertesinde ABD diplomasisinin aldığı bireyci niteliği somut olarak ortaya koyması ile ilgilidir. İkincisi de, yine buna bağlı olarak, Doktrin'in ideolojik içeriği ile ilgilidir.

Daha önce de belirtmeye çalıştığım gibi II. Dünya Savaşı boyunca faşizmle savaşan milletler arasında, devamlı bir barışın garantisi olarak bir uluslararası örgüt fikri ve ihtiyacı doğmuştu. İşte Birleşmiş Milletler ideali bu ihtiyaca cevap vermek üzere tasarlanmış ve örgütlenmişti. Amerika ve Sovyetler Birliği, aradaki sistem farkına rağmen uzun süre bu ümidi canlı tutabilmişler; hatta Sovyetler Birliği bir dünya ihtilalinden vazgeçtiğini göstermek amacıyla 1943 yılında Komitern'i ilga etmişti. Kısaca, Savaş'ı hemen izleyen dönemde, karşılıklı kuşkulara rağmen, dünya kamuoyuna bir "Birleşmiş Milletler" ruhu hakimdi (30). Oysa Truman Doktrin'i, uluslararası sorunların çözümünde Birleşmiş Milletler aracılığını, yani kolektif bir tutumu reddederek, Amerika'nın bireysel bir tutum takınmasını ifade etmektedir. Tasarı Temsilciler Meclisi'nde görüşülürken, Birleşmiş Milletlerin de metni incelemesi yönünde verilen bir önerge reddedilmiş ve Doktrin bu yönüyle büyük eleştiriye uğramıştır (31). Amerika'nın bu bireyci tutumunun gerçek anlamı nedir?

Aslında böyle bir soru, bizi Truman Doktrin'in sosyo-ekonomik temeline ve ideolojik yönüne götürür.

Truman Doktrini'nin ilanından bir hafta önce Baylor Üniversitesi'nde yaptığı çok önemli bir konuşmada Başkan Truman şunları söylemektedir: "Biz iktisadî dünyanın deviyiz. İstesek de istemesek de, geleceğin iktisadi ilişkiler modeli bize bağlıdır. Bütün dünya ne yapacağımızı merakla bekliyor. Karar bizimdir. Ulusları iktisadi barışa da sürükleyebiliriz." Bilindiği gibi, bu "iktisadi dev" II. Dünya Savaşı'ndan aynı zamanda "özgürlük şampiyonu" olarak çıkmıştır ve "Hür Dünya"nın liderliğini yüklenmiştir. Aslında yeni dönemde dünya iktisadi düzeni ile özgürlük düzeni tekelci sermaye tarafından aynı ilkeye göre kurulacaktır: Teşebbüs özgürlüğü, Truman, Baylor konuşmasında, bunu şöyle ifade etmektedir: "Bu günlerde bütün dünya enerjisini ve düşüncesini barış ve özgürlük hedeflerine harcıyor. Bu hedefler tamamen üçüncü bir hedefe bağlıdır: Dünya ticaretinin yeniden kurulması. Gerçekte her üçü de -barış, özgürlük, dünya ticareti- birbirinden ayrılamazlar. Geçmişin büyük dersleri bunu ispat etmiştir."

"... Amerikalıların barıştan da daha çok değer verdikleri bir şey vardır. O da özgürlüktür: İnanç özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, teşebbüs özgürlüğü. Bu özgürlüklerden ilki ikisinin, üçüncüye bağlı olduğu bir gerçektir."

Görüldüğü gibi, Başkan Truman, Amerikalıların özgürlüğe barıştan, teşebbüs özgürlüğüne de diğer özgürlüklerden çok değer verdiklerini söylemektedir. Bu görüş, Avrupa kapitalizminin çöküntü içinde bulunduğu bir dönemde, Amerikan tekelci sermayesinin uluslararası planda egemenliğini ifade etmektedir. Birleşmiş Milletler de ancak uluslararası monopol ve oligopollerin politikasına ters düşmediği ölçüde saygı görecektir. Nitekim Truman'a göre "dünya statik değildir ve statüko kutsal değildir. Fakat siyasal sızmalar ve baskı gibi yöntemlerle Birleşmiş Milletler yasasının çiğnenmesi suretiyle statükoda değişikliklere müsaade edemeyiz. Özgür ve bağımsız ulusların özgürlüklerini korumalarına yardım ederek, ABD, Birleşmiş Milletler yasasının dayandığı ilkelerin gerçekleşmesini sağlıyacaktır." Kısaca, tekelci sermaye,

kendi politikasını Birleşmiş Milletler yasasının da garantisi olarak takdim etmektedir. Çünkü, "Amerikan sistemi bir dünya sistemi olmadıkça Amerika'da da yaşıyamaz."

Bütün bu görüşlerin ideolojik içeriği açıktır ve ancak yoğun bir antikomünizm ile tamamlanabilir. Nitekim Truman Doktrini ile beraber "ABD dünyanın antikomünist ve anti-Rus polisliği görevini üzerine almakta" ve soğuk harbin oluşmasında büyük bir sorumluluk payı yüklenmektedir. Böylece Truman yönetimi, daha sonra bizzat Beyaz Sarayı da komünizmle suçlamaya kadar varacak olan McCharty'ci harekete çok elverişli bir ortam hazırlamaktadır (32). Artık anti-komünist savaş adı altında, ABD dünyanın her köşesindeki ileri atılımları boğmaya çalışacaktır.

Truman Doktrini ile başlayan ve Marshall Planı ile iktisadi bir biçim alan Avrupa'da Amerikan angajmanı daha somut olarak neler getirmektedir ve nasıl bir iktisadi politika anlayışına dayanmaktadır? Öyle sanıyorum ki bu sorunun cevabı o dönemde uluslararası ilişkilerde Türkiye'yi de yakından ilgilendiren birçok hususu aydınlatıcı nitelikte olacaktır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin siyasi, sosyalist ülkelerle olan ilişkileri bir yana bırakılırsa, iki dönemde ele alınabilir. Bunlardan birincisi Avrupa'ya karşı izlenen siyasettir. İkincisi ise sömürge ve yarı sömürge statüsünden yeni kurtulmuş ve daha sonraları "üçüncü dünya" adıyla anılan ülkelere karşı takındığı tutumdur.

Amerika'nın Avrupa'ya karşı tutumu savaş sonunda uluslararası sermaye birikiminin ve ticaretin objektif durumunun doğal sonucudur. Savaşı hemen izleyen yıllarda ABD'nin Avrupa'ya ihracatı 15 milyar doları aşmakta, buna karşılık Avrupa'dan ithalatı bu değerin yarısına bile ulaşamamaktadır. İşte 1947 Haziran'ında ortaya atılan ve 1948 Nisan'ında uygulamaya konulan Marshall Planı her şeyden önce Avrupa ekonomisini canlandırarak bu açığı kapatmaya veya hiç olmazsa küçültmeye yöneliktir (33). Bunun için de Amerikan ihracatı Amerikan kredisiyle finanse edilecektir. Bu suretle bir yandan Amerikan ekonomisinin büyüme ve pazar sorunları halledilmiş olacak, öte yandan da Avrupa iktisadî kalkınmasını sağlaya-

rak uluslararası komünizme karşı Amerika'nın güçlü bir müttefiği olacaktır.

Bu yardım politikasının rasyonel kullanımını da sağlamak üzere ABD bu dönemde Avrupa'yı birleşmeye davet etmektedir. Avrupa ekonomisi ancak bir "ortak pazar" olarak gelişecek ve bu ortaklık askeri ve siyasi örgütlelerle desteklenecektir. Nitekim, bu çerçeve içinde, bir yandan 1948 Mart'ında imzalanan Brüksel anlaşmasıyla kurulan Batı Avrupa Birliği (34) bir yıl sonra kurulacak olan NATO'ya bir adım teşkil ederken, yine aynı yıl örgütlenen Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı da iktisadi ortaklık vasatını hazırlamaktadır.

ABD bu yıllarda sadece "yardım" politikasıyla değil, iktisat politikasının diğer araçları ile de Avrupa'da iktisadi canlılığı sağlamaya çalışmaktadır. Özellikle gümrük indirimleriyle ve diğer ithalat kolaylıkları sağlamakla, J.F. Dulles'ın (ABD Dışişleri Bakanı) sözünü ettiği "tek ve geniş bir pazar" ancak böyle kurulabilecek ve Avrupa'daki "askerî, iktisadi ve ahlaki boşluk" ancak böyle doldurulabilecektir.

Amerika'nın Avrupa'ya karşı politikası aslında karşılıklı iktisadi çıkarlara dayanmakla beraber, ideolojik düzeyde sömürgecilik döneminden kalma bir "uygarlık" edebiyatıyla pekiştirilmektedir. J.F. Dulles'ın dediği gibi, "Batılı milletler birbirine çok farklı görünebilirler. Fakat dünyanın geri kalan kısmı kendilerine tek bir isim veriyor: Batı." İşte bu "batı uygarlığı" kavramı aynı zamanda Amerika'nın üçüncü dünyaya karşı tutumunun sınırlarını da çizmektedir.

Gerçekten Amerika Birleşik Devletleri'nin azgelişmiş ülkelere karşı tavrı, Avrupa'ya karşı olan tavrından çok farklıdır. Bu farkı bir kısım Amerikan bürokrat ve bilim adamının ortaklaşa kaleme aldıkları bir eser şöyle ortaya koyuyor: "Tecrübe sonunda bize bütün ülkelerin serbest bir uluslararası ticaret ekonomisinde tam bir üye gibi eşit hak ve görevlerle yer alamayacağını gösterdi. Dünya politik ve ekonomik düzeninin kurulmasında her bölgenin oynadığı rol aynı değildir ve hür dünyada ülkeler arasında mümkün ve temenni edilir ilişkiler geniş ölçüde bu ülkelerin gerek geçmişlerinin, gerekse şimdiki ekonomik ve

siyasi kurumlarının benzerliği ve geleceğe ait özlemlerinin ayniliğine dayanır. Bunun sonucu olarak, ABD, Batı Avrupa ile ilişkilerinin diğer bağımsız az gelişmiş ülkelerle olan ilişkilerinden esas itibariyle farklı olduğunu anlamıştır."

"Bu ayrım... batı uygarlığının gelenek ve değerlerini paylaşan ülkeler arasında iç ve dış tehditler karşısında ortak ve kuvvetli bir topluluk duygusu ve kader birliği olduğunu, buna karşılık farklı tarihi geleneklere sahip diğer komünist olmayan ülkelerle batı arasında böyle bir bağlılığın zayıf olduğunu ve hiç olmadığını gösterir." Yine aynı eserde, azgelişmiş ülkelerle ilgili olarak, "bazı durumlarda mahalli bir hükümeti komünist kontrolü ve etkisinden kurtarmak, ya da iç savaşı kazanmak ve dış savunmayı sağlamak için askeri ve siyasi teşebbüsler, iktisadi tedbirlere göre çok daha önemli ve kaçınılmaz olabilir" denmektedir. Öyle sanıyorum ki bu görüşler ABD'nin son kırk yıllık dış politikasının açıklanmasında bir hayli aydınlatıcıdır.

Bu genel çerçeve içinde Türkiye'nin yeri nedir?

Bu genel çerçeve içinde Türkiye'nin yeri, aslında, Truman Doktrini ve Marshall Planı ile belirlenmiştir. Bununla beraber Amerikan iş çevreleri ve Amerika etkisindeki bazı uluslararası kuruluşlar Türkiye'ye daha özel bir ilgi göstermişler ve ülkemizle ilgili raporlar hazırlatmışlardır. Bu raporlar resmî birer belge niteliğini taşımamakla beraber, II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Türk-Amerikan ilişkilerinin anlaşılmasında çok yararlı birer malzeme teşkil etmektedirler. Bu bakımdan biri Amerikan iş çevreleri ile yakın ilişkileri olan bir uzman, diğeri de Amerikan etkisinde bir uluslararası kuruluş olan Dünya Bankası uzmanları tarafından kaleme alınan iki rapor üzerinde bir miktar durmak istiyorum. Bunlardan birincisi Amerikan petrol şirketlerine yakınlığı ile tanınmış zengin bir işadamı olan Max W. Thornburg tarafından hazırlanmıştır (35).

M.W.Thornburg'un "Türkiye: Bir İktisadi Değerlendirme" başlıklı raporu 1949'da yayımlanmıştır. Ancak raporu hazırlatmak üzere Thornburg'u görevlendiren Amerikan Yirminci Yüzyıl Vakfı, bu kararını daha Truman

Doktrini ilan edilmeden vermişti.

Amerikan iş çevreleri ile yakın ilişkileri olan bir vakfı Türkiye konusunda incelemeler yapmaya sevkeden nedenler nelerdir? Bu nedenleri, vakfın müdürü raporun başına konulmuş bir önsözde açıklamaktadır. Buna göre, "coğrafi olarak, Türkiye komünist yayılmalara karşı anahtar bir mevkide yer almaktadır" ve "pilot proje" olarak kabul edilen bir rapor "gerek Amerikan hükümetinin gerekse Amerikan özel teşebbüsünün daha etkili bir dış iktisat siyaseti yürütebilmeleri için gerekli entellektüel hammaddeyi sağlayacaktır."

Görüldüğü gibi Thornburg raporu Türkiye ile ilgili teorik ve tarafsız bir inceleme değildir. Daha takdim yazısından anlaşıldığı üzere, Amerikan resmi ve özel çevrelerinin ortak siyasetlerine yardımcı olmak amacındadır. Bunun için de Türkiye'ye ayrıntılı bir iktisat siyaseti tavsiye etmektedir. Somut olarak bu iktisat siyaseti nedir? Genel hatlarıyla Thornburg raporunun Türkiye'ye önerdiği iktisat politikası özel teşebbüsü ön plana çıkaran ve 1930'ların devletçi uygulamalarından doğan kamu teşebbüslerini derece derece tasfiye etmek isteyen bir iktisat politikasıdır.

Thornburg'a göre Türkiye'de "devletçiliğin temel dayanağı yabancı telkinler veya yerli inançlar değil, teoriye lâkayt bir bürokratik yönetici sınıftır... (bu sınıf) mevcut sisteme o kadar bağımlıdır ki onun küçültülmesine karşıdır". Çünkü "bu bürokrasi üretim araçları üzerindeki kontrolünü kaybederse, en güçlü iktidar araçlarından birini kaybetmiş olur." Görüldüğü gibi, Amerikan uzmanları Türkiye'de bürokrasiyi üretim araçlarının mülkiyetine değilse bile kontrolüne sahip bir "sınıf" olarak görmektedirler. Oysa bu sınıf Thornburg'a göre, Türkiye'nin kalkınmasına engeldir. Bu alanda "kaynağını Türk geleneklerinden değil, bir sürü Batılı modelden alan Türk hukuku" da frenleyici bir rol oynamaktadır. Bu bakımdan, eğer "bürokratik devlet kolektivizmine" değil de, demokrasiye gidilmek isteniyorsa yapılacak şey, "ekonominin tek parti idare cihazı yerine üretici ve tüketici olarak bütün halkın lehine" işlemesini sağlamaktır.

Türk siyasal hayatı açısından ele alınırsa Amerikan

uzmanlarının görüşlerinin, DP'nin programında ortaya koyduğu fikirlere çok yakın oldukları görülür. Onlar da tıpkı DP'liler gibi "bürokrat sınıf"ı Türkiye'de geri kalmışlığın başlıca sorumlusu olarak görmektedirler. Bu temel görüşün sonucu olarak da devletçiliği Türk iktisadi hayatından koparmak ümidiyle birçok öneride bulunmaktadırlar (36). Türkiye'nin iktisadi kalkınmasında tarıma öncelik veren, devletçiliği ancak temel alt yapı yatırımlarına hasreden ve eğitim, sağlık gibi konularda, bu çerçevede rasyonel önerilerde bulunan bir model sunmaktadırlar.

Aynı görüşü kısa bir süre sonra Türkiye'ye gelerek memleketimizle ilgili bir rapor hazırlayan başka bir heyetin incelemesinde görüyoruz. Dünya Bankası uzmanlarından Barker başkanlığındaki bu heyet çalışmalarına 1949 yılında başlamış ve incelemesini DP iktidara geçtikten sonra tamamlamıştır.

Barker raporunda "Türkiye'nin bir gaye olarak endüstrileşmeyi terketmesi gerektiğini telkin etmek istemiyoruz -denmektedir.- İfade etmek istediğimiz husus, bu gayeye varan en kestirme yolun, zirai kalkınmaya daha ziyade ehemmiyet verilmek suretiyle elde edilebileceği keyfiyetidir". Daha sonra da Türkiye'de geliştirilmesi gereken sanayi dalları şu şekilde sıralanmaktadır. Barker raporuna göre memleketimizde "inkişaf ettirilmesi" gereken sanayi dalları öncelik sırasına göre şöyledir: 1) Tarımsal ürünleri işleyen endüstri dalları ve pamuk çırçırlama makineleri, 2) küçük dökümhaneler, kalıp ve kaplama makineleri, soba imalatı, basit tulumbalar, saban, çekiç, testere vb., 3) çimento, tuğla, kiremit, cam vb., 4) deri işleri, kundura, 5) möble, kaplama, tahta sanayi, 6) hafif kimya (aşı ve serum, sabun, haşarat öldürücü), 7) seramik eşya, çömlekçilik, 8) köy el sanatları. Buna karşılık, aynı rapora göre, Türkiye'de "inkişaf ettirilmemesi" gereken sanayi dalları da şunlardır: 1) her çeşit lüks eşya, 2) ağır makine ve madeni eşya, 3) ağır kimya, 4) selüloz ve kâğıt.

Görüldüğü gibi, Barker raporu, Thornburg rapörü gibi Türkiye'de tarıma öncelik veren bir kalkınma stratejisi önermekte ve bunun da özel teşebbüs öncülüğü ile gerçekleşebileceğini ileri sürmektedir. Devletçiliğe karşı tu-

tumu, kullandığı sıfatlar farklı olmakla beraber, yine Thornburg raporunun tutumuna benzemektedir. Barker raporuna göre "çiftçi, işçi ve tüccar birlikleri üzerindeki doğrudan doğruya kontrol kaldırılmalıdır." Yani iktisadi hayatta bürokratik kontrolün yerini meslek örgütlerinin hür faaliyetleri almalıdır. Kapitalist ekonominin en basit kuralı da budur.

Gerek Thornburg, gerekse Barker raporlarının üzerinde durdukları başka bir sorun Türkiye'de gelişme sürecinin istikrar içinde, başka bir deyişle enflasyona başvurmadan gerçekleştirilmesidir. Özellikle bunların yoğun bir enflasyonist dönemden sonra kaleme alınmış olmalarının bu konuda bir miktar etkili olduğu düşünülebilir. Bununla beraber Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonunda kurduğu ilişkiler sisteminde, batılı hükümetlerin ve uluslararası iktisadi kuruluşların telkinlere uygun bir şekilde "istikrarlı" bir politika uygulamış mıdır? Bilindiği gibi, çeşitli nedenlerle bunu uygulayamamıştır. Bununla beraber uygulanan iktisat politikasını ana hatları ile yeni kurulan ilişkilere ve bunları rasyonelleştirmeye çalışan iktisadi raporlara uygun olmuştur. Bu iktisat politikası, CHP'de daha önce açıklamaya çalıştığım evrimle birlikte şekillenmeye başlamıştır. Fakat gerçekten benimsenmiş bir iktidar politikası oluşu DP'nin iktidara gelişinden sonradır.

ÇOK PARTİLİ HAYAT VE SOL MUHALEFET

Türkiye'de 1946'da girilen çok partili dönemin temel özelliği olarak, iki büyük partinin sosyal dayanakları ve dünya görüşleri itibariyla bir benzeşme içinde bulunduklarını ve bu benzeşmenin giderek arttığını ileri sürmüştüm. 12 Temmuz Beyannamesi'nde ifadesini bulan ve CHP'nin 7. kurultayında somutlaşan bu gelişmenin bir yönü de CHP ile DP arasında "sol"a karşı kurulan ortak cephe olmuştur. CHP'li "müfrit"lerin başlangıçta DP'ye karşı kullanmak istedikleri McCarthist silah daha sonra DP'lilerce de benimsenerek bütün "sol"a karşı müştereken kullanılmıştır. Hatta bu dönemin baskı ve terör atmosferi içinde "sol"la ilgisi bulunmayan birçok liberal aydın da "sol" olarak damgalanmaktan ve kovuşturmaya uğramaktan kurtulamamışlardır.

Tek parti sisteminden "genel oy" mekanizmasının gerçek bir değer kazandığı bir siyasal rejime geçiş, geniş halk kitlelerinin siyasal etkinliğini artıran bir faktördür. Oysa belli bir toplumsal düzende halk kitleleri daima bir "sol potansiyel"i temsil ederler ve bu yüzden yönetici sınıflarca kuşku ile izlenirler. Öte yandan gerçek anlamıyla bir "halk" partisinin olmadığı siyasal düzenlerde, egemen sınıf partileri halk kitlelerini sürüklemek için bazı sol temaları da demagojik bir biçimde işlemek zorundadırlar. Daha önceki açıklamalarımda bizdeki çok partili hayata geçiş döneminde DP'nin de bu şemaya uyduğunu belirtmiştim. Şimdi de, konuyu tamamlayıcı nitelikte olarak, çok partili hayata geçiş döneminde Türkiye'de sol muhalefetin genel bir tablosunu çizmeye çalışacağım ve bu dönemde "sol"la nasıl savaşıldığını anlatacağım.

Teorik olarak "sol" kavramı homojen bir bütünlüğü olan bir dünya görüşünü ya da bir ideolojiyi ifade etmez. Tam aksine "sol" sıfatı ile birbirinden bazen önemli farklarla ayrılan çeşitli fikir sistemleri müştereken isimlendi-

rilirler. Ancak yine de günümüzde "sol" sıfatına bir anlam kazandıran ve bu sıfatla nitelenen çeşitli düşünce sistemlerinde ortak olan bir unsur vardır: Bütün "sol" görüşler yoksul sınıflara sempati ile bakarlar ve onları siyasi ve iktisadi statülerini değiştirici yönde önerilere öncelik tanırlar. Bu bakımdan herhangi bir toplumda "sol" fikirler incelenirken, doğru bir değerlendirme yapabilmek için o toplumdaki yoksul sınıfların objektif ve sübjektif koşullarını da gözden uzak bulundurmamak gerekmektedir.

Kaba hatlarıyla 1940'ların Türkiye'si geniş bir prekapitalist sektör ile ticari niteliği ağır basan kapitalist bir sektörün yanyana bulunduğu bir sosyo-ekonomik yapıya sahiptir. Modern anlamıyla bir sanayi burjuvazisi gelişmemiştir ve iktisadi hayata bankalar -ticaret burjuvazisibüyük toprak sahipleri ittifakı hâkimdir (37). Bu sınıf ve zümreler arasında çıkar çatışmaları varsa da bunlar uzlaşmaz çatışmalar değildir ve kapitalist ya da feodal nitelikteki artı değerin paylaşımıyla ilgilidir. Buna karşılık yoksul sınıfları ise Türk kapitalizminin gelişme derecesiyle orantılı olarak cılız bir proleterya ile yarı-serf durumundaki fakir köylüler teşkil etmektedir.

Çalışma Bakanlığı kaynaklarına göre Türkiye'de 1948 yılında 329.463 işçi mevcuttur. Bu miktarın da ancak 52.000'i sendikalı işçileri temsil etmektedir. Sendikacılığın belli bir gelişme gösterdiği bu yıllarda 1950 rakamları ise sırasıyla 373.961 ve 78.000'dir. Aslında bu rakamlar Türkiye'de kapitalizmin gelişme seviyesini somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Nüfusu 20 milyon civarında olan bir ülkede sendikalı işçi sayısının 50-80 bin arasında olması gerçekte sol potansiyelin objektif sınırlarını da çizmektedir. Bu cılız proleterya sınıfının sübjektif koşulları nelerdir? Bunun için de sendikal örgütlenmeye izin verildiği bu dönemde işçi örgütlerine eğilmek ve işçi sınıfında bir sosyal uyanışın olup olmadığını araştırmak gerekir.

Türkiye'de tek parti döneminde Takriri Sükûn Konunu'ndan itibaren sendikal faaliyetlere fiilen son verilmişti. 1938'de kabul edilen Cemiyetler Kanunu da sınıf esasına göre dernek kurulmasını yasaklamıştır. Oysa, çok partili hayata geçerken, Cemiyet Kanunu tadil edilerek

(Haziran 1945) sınıf temeline dayanan derneklerin kurulabileceği kabul edilmişti. İşte 1946 yılında bu yasal değişiklikle beraber çeşitli sendikaların hızla kurulduğunu görüyoruz. Faşizan nitelikli bir rejimden henüz tam anlamıyla çıkılmadan işçi kesiminde görülen bu hareketlilik gerçekten dikkat çekicidir. Nitekim sosyalist eğilimli bir dergide bu girişimler şu şekilde desteklenmekte ve övülmektedir: "Hayret edilecek gayretler ve akıl durduracak vasıtalarla ön ayak oldukları teşekkülerini besleyip yaşatma ve kuvvetlendirme seferberliği içinde müthiş fedakârlıklarıyla bütün engelleri aşıp yıkmaya azmetmiş bu bir avuç kahraman işçi çocuklarını ileriki nesiller hayranlıkla selamlayacaklardır." Ne var ki siyasi iktidarın devlet felsefesine ters düşen bu girişimler Aralık 1946 sıkıyönetim kararıyla durdurulmuş, o dönemde kurulmuş bazı sosyalist partilerle birlikte sendikaları da kapatılmış ve birçok işçi lideri tutuklanmıştır. Bu suretle başlayan yeni dönem de 1947 Şubat'ında kabul edilen "İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun"da hukuki temelini bulmuştur.

Savaş sonunda işçi sınıfını kazanma amacıyla CHP iktidarının birtakım girişimlerde bulunduğunu daha önce belirtmiştim. Bununla beraber devlet yöneticileri bu konuda geçmişteki tutumlarına ters düşmemek ve geleneksel "halkçılık" ilkesi sınırları içinde kalmak amacıyla yeni bir düzenleme ihtiyacını duymuşlardır. İşçi sınıfının henüz başlangıç halindeki ekonomik mücadelesini bir siyasal mücadeleyle de tamamlama eğilimi gösteren 1946 sendikacılığı bu ihtiyacı bir zorunluluk haline getirmiştir. İşte sıkıyönetim yasaklamalarıyla birlikte ele alınan Sendikalar kanunu böyle bir düşüncenin ürünüdür. Nitekim baskı uygulamalarının dışında kalan iktidara yakın bazı işçi dernekleri sıkıyönetim kararlarından on gün sonra Başkanlığa çektikleri bir telgrafta "işçilere tam ve demokratik teşkilat hakkının verilmesi dolayısıyla" (!) şükranlarını belirtiyorlar, ayrıca Çalışma Bakanlığı'na başvurarak "kesin bir rehberlik" etmesini istiyorlardı (38). Bu ortamda Hükümet de hazırlamış olduğu sendikalar kanunu tasarısını Meclise sevketmiş ve süratle kabulünü sağlamıştır.

1947 tarihli Sendikalar Kanunu işçilere grev ve toplu sözleşme hakları vermediği gibi, sendikaların siyasetle uğraşmalarını da yasaklamaktadır. Çalışma Bakanı bu Kanunu temel teşkil eden dört "ilke"yi Meclis'te şöyle açıklamıştır: 1) Türk Sendikalar Kanunu "devletlere karşı" veya "devletin emrinde" bir sendika anlayışı değil "devletle beraber" bir sendika anlayışı getirmektedir. 2) "Meslekten olmayanların, ekseriya meşru olmayan gayeler için bu sendikalar içerisine nüfuz etmelerini önleyici" hükümler konmuştur. 3) Türkiye sendikaları "gayrı siyasi" sendikalardır. 4) Türkiye sendikaları milli (anti-enternasyonalist) sendikalardır (39).

Görüldüğü gibi Sendikalar kanunu CHP'nin "sınıf kaynaşması" anlamındaki geleneksel tutumunu devam ettirmekte ve hatta pekiştirmektedir. Nitekim Çalışma Bakanı bu kanun vesilesiyle devletin "sınıflar arası çıkan ihtilaflarda hakem olmayı kabul etmiş bulunduğunu" ileri sürmüştür. Aslında devlete sınıflar üstü bir varlık gözüyle bakan bu görüş, CHP'nin inancını dahi yansıtmamaktadır. Zira bu kanunla birlikte CHP iktidarı kendi kurdurduğu bir "İşçi Bürosu" aracılığıyla işçileri örgütleme çabasına girmiş ve bu çabaların ürünü olarak da 1948'de CHP'ye bağlı "İstanbul İşçi Sendikaları Birliği" kurulmuştur. Bununla beraber bu tutum pek başarılı olmamış ve CHP'nin sosyal politikasının yetersizliği, işsizlik, DP'nin grev hakkı lehine takındığı tavır vb. gibi unsurların etkisiyle işçi kesimi genellikle DP'ye dönük bir eğilim içine girmiştir. DP'yi iktidara getiren 14 Mayıs 1950 seçimlerinden kısa bir süre önce kurulan Hür İşçi Sendikaları Birliği böyle bir birikimin sonucudur.

Sendikalar Kanunu ile yeni bir boyut kazanan Türk işçi hareketini incelerken, sorunun uluslararası ilişkilerimizle ilgili bir yönü de olduğunu gözden uzak bulundurmamak gerekir. Gerçekten Truman Doktrini ile dünya ölçüsünde bir örgütlenmenin ilk adımını atan Amerikan hükümeti, bu tarihten itibaren giderek artan bir ilgiyle yeni ilişkiler kurduğu ülkelerin işçi sorunlarını izlemeye başlamıştır. Bu bağlamda tamamen sermaye düzeninin taraflısı olan ve CİA ile sıkı bir işbirliği içinde bulunan (40) Amerikan işçi örgütü AFL'nin temsilcileri Türkiye'yi

ziyarete başlamışlar ve bu ziyaretleri esnasında "Türk-İş'in kuruluş tohumlarını ekmişlerdir."

Aynı yıllarda yoksul köylülerin durumuna gelince, bu toplumsal sınıfın örgütlenme ve sosyal bilinç düzeyi itibariyle işçilerden de geride olduğunu görüyoruz. Bu durum doğaldır ve yine Türkiye'de kapitalizmin gelişme derecesinin sonucudur. Tarımda yarı feodal ve patriyarkal üretim ilişkilerinin çok yaygın olduğu bir toplum düzeninde topraksız ya da az topraklı köylüler genellikle ortakçı, yarıcı olarak tam bir tabiyet statüsü içindedirler. Yoksul köylüleri demokratik mücadele içine sokacak ve bunlara özgürlüklerini sağlayacak başlıca unsur topraktır. Türkiye'de toprakları mülkiyet düzeninin tapu ve kadastro işlemlerinin yetersizliği dolayısıyla belirsiz oluşu, aslında toprak mücadelesine açık bir ortam hazırlamaktadır. Ne var ki toprak reformuna muhalefetle yola çıkan DP yöneticileri bu alanda iktidar partisinden de geridedirler. Bununla beraber köylü sınıfının özlemleri ve bu yöndeki eğilimleri dile getiren "köy edebiyatı" etkisiz kalmıştır denemez. Toplumdaki sınıf çelişkilerini bünyesinde taşıyan DP, memleketteki bütün muhalefet potansiyelini harekete getirmeye çalışırken yoksul köylülere da kayıtsız kalmamıştır. Nitekim toprağın "emtia" haline geldiği ve kapitalizme açılış durumundaki tarımsal bölgelerde bu yıllarda birçok toprak işgallerine tanık oluyoruz (41). İlerde göreceğimiz gibi, toplumsal anlamıyla demokratik köylü hareketleri niteliğindeki bu işgaller ancak DP iktidara geldikten sonra çıkarılan özel bir kanunla kesin bir biçimde önlenmeye çalışılacaktır.

Genel hatlarıyla bir tablosunu çizmeye çalıştığımız bu işçi ve köylü koşullarında siyasal örgütlenmeler ve eylemler nasıl oluşmuştur? Türkiye'de çok partili hayatın gerçek bir kritiğini yapabilmek için sorunun bu yönüne de eğilmek gerekiyor sanıyorum.

Türkiye'de II. Dünya Savaşı yıllarında yoğun bir sol faaliyet olmamıştır. Nazi ordularının Türk sınırlarına dayandığı ve memlekette ırkçı-turancı akımların kol gezdiği bir dönemde esasen buna imkân da yoktu. Bununla beraber, sınırlı da olsa, o dönemi faaliyetlerini Marksist-Leninist hareketin lideri durumunda bulunan Dr. Şefik Hüs-

nü'nün bir raporuna dayanarak şöyle özetleyebiliriz. Bu dönemin başında Marksist-Leninist militanların "yegâne faaliyetleri münevver gençlik arasında umumî karakterde bir sol ajitasyon yapmaya ve bazı sol neşriyatı (gazete ve mecmua) desteklemeğe inhisar ediyordu." Savaşın ilk yıllarında "serbest ticareti tahdit, fiyatları sıkı kontrol vs. gibi tedbirler (alan) ve garp demokrasilerine tamamiyle dost bir siyaset (güden)" Refik Saydam hükümetini "faşist telakki etmek ve hakkında tamamiyle menfi, muhalif bir hat takip etmek görüşü muvafık görülmemiştir" Refik Saydam'ın ölümüyle (1942) kurulan Ş.Saracoğlu Hükümeti ise, yine aynı rapora göre, "daha ilk icraatında kendisini vurguncu ticaret erbabının, burjuvazinin ve zengin köylü toprak sahiplerinin mümessili olarak açığa vur(-muştur). Ticareti yani vurgunculuğu tamamen serbest bırak(mıştır)". Saracoğlu Hükümeti "Kemalizm'in tereddi etmiş şekli" olarak görülmüş ve "burjuvazi inkılâbı kazançlarından gerilemeye" götüren bir hareket olarak değerlendirilmiştir. Savaşın faşist blok aleyhine dönmesinden ve demokrasilerin zaferinin ufukta görülmesinden sonra ise legal bir örgütlenme çabası içinde bulunan Marksist-Leninist militanlar bir "demokrasi cephesi" kurmak için çalışmışlardır. Bu faaliyetler raporda şöyle anlatılmaktadır: "Faşizme karşı birleşmiş müttefik devletler halkalarından, bilhassa Tahran anlaşmasından beri göze çarpacak bir tarzda inkişaf eden bütün terakkiperver anti-faşist grup ve teşekküllerden mürekkep demokrasi ve kurtuluş cephelerinin takip ettikleri geniş müterakki birlik siyaseti gözönünde tutularak memleketimizde de her türlü sol temayüllü grupları ve namuslu terakkiperver yurtseverleri içine alacak ve hatta faşizme gönül vermiş ve yabancı faşist hükümetlerin ajanları ile düşüp kalkmış unsurlardan ve bilhassa Saracoğlu gibi bu yolda en ileri gitmiş idarecilerden temizlenmek suretiyle, Halk Partisi'ne de yer verecek faşizme ve vurgunculara karşı Demokrat Mücadele Cephesi adı altında bir teşekkül yaratmağa çalışmak kararlaştırılmıştır." Savaşın bitiminde ise "her çareye başvurarak legalleşme" çabasında bulunan Marksist-Leninistlerin bütün amacı tamamen Nazizm paraleline düşmüş Saracoğlu hükümetini, yerini,

"Atatürk ınkılabına ve demokrasi prensiplerine bağlılığa şüphe götürmez daha namuslu ve değerli vatandaşlara bırakmaya mecbur etmektir." (42)

Bütün bunların özeti şudur: Savaş yılları içinde sosyalist ve demokrat unsurlar daha ziyade küçük burjuva aydınları ve üniversite gençliği çerçevesinde faaliyette bulunmuşlar ve bu faaliyetlerin özünü de anti-faşist ve demokratik eylemler teşkil etmiştir. Savaş sonunda ise bir "demokrat mücadele cephesi"nin öncüsü olma çabasına girmişler ve çok partili hayata geçiş de bu yöndeki girişimlerini kolaylaştırmıştır. Nitekim Cemiyetler Kanunu'nun tadili ile sınıf esnasına dayanan partilerin kurulmasına imkân verilmesinden sonra Türkiye'de birçok sol parti kurulmuştur. Bir kısmı hiçbir varlık gösteremeyen, bir kısmı da "meşkuk" bazı şahıslar tarafından kurulan bu partiler arasında sadece iki tanesi zikre değer. Bunlar Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP) ve Türkiye Sosyalist Partisi'dir.

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi Dr.Şefik Hüsnü Deymer'in başkanlığında 20 Haziran 1946'da kurulmuştur. Parti programı, partinin hedefini "uzak hedef" ve "yakın hedef" olarak iki ayrı madde halinde düzenlemiştir. Bu iki maddeyi de aynen aktarmakta konuyu aydınlatmak bakımından yarar görüyorum. "Programın 2. Maddesi: Partinin uzak gayesi: Geniş halk yığınlarının gittikçe daha ziyade yoksullaşmış sonucunu doğuran *işgücünün sömürülmesini ortadan kaldırmak;* büyük istihsal vasıtalarını milletin müşterek mülkiyetine geçirmek; bir sosyalist demokrasi içinde, bütün millet fertlerine yüksek bir geçim ve mesut bir hayat sağlamak. Programın 3. maddesi: Partinin yakın gayesi: TESKP mevcut iktisadi ve siyasi şartların bu ana gayenin bugünden yarına gerçekleşmesi için, henüz daha gereği gibi olgunlaşmamış bulunduğunu ve memleketimizde, sosyalizme halkçı bir devletçilik ve emekçi yığınlarının süratle genişleyen ölçülerde şuurlu ve teşkilatlı kontrol faaliyetleri ve iktisadi-siyasi savaşları yollarından ulaşması imkân dışı olmadığını hesaba kattığı için, yaşamakta olduğumuz devrede, yakın hedef olarak, bütün gayretlerini şu noktalar üzerinde toplayacaktır:

a) Memleketin ekonomik, politik ve sosyal hayatının bütün gelişmelerinde, şehir ve köy emekçi halk yığınlarının demokratik hak ve hürriyetlerden gerçekten faydalanmalarını, iç ve dış siyasetimizin tayininde doğrudan doğruya söz sahibi olmalarını sağlamak,

b) Şehir ve köylerdeki emekçi halkın, Anayasanın tekmil vatandaşlara tanıdığı hak, serbestlik ve dokunulmazlıklardan faydalanmalarını güçleştiren ve bazı hallerde imkânsız kılan bütün kanuni ve idari engellerin kaldırılmasını sağlamak,

c) Bu halk yığınlarının, kendi hayati menfaatlerini korumak maksadı ile bizzat kuracakları meslek birlikleri (Sendikalar) vs. ekonomik, sosyal ve kültürel cemiyetler, kulüpler, gece mektepleri etrafında teşkilatlanma teşebbüslerine her suretle yardımda bulunmak ve böylece milleti teşkilatlı, demokratik bir bünyeye kavuşturarak, bu sarsılmaz temel üstünde milli istiklalimizi gereği gibi sağlamlaştırmak,

d) Türkiye emekçi ve köylülerini ve onların tabii müttefikleri olan sosyal zümreleri -ırk, din ve mezhep farklarına, deri rengine, yerli veya muhacir olmalarına bakmaksızın- yerli ve yabancı sermayedarların sömürmelerine ve siyasi baskılarına karşı korumak,

İrtica ve faşizme karşı aralıksız ve sistemli bir mücadele yürütmek,

e) İleri-demokrat prensiplere göre, halk faydasına geliştirilecek devlet sınaî-ticarî işletmelerinde ve onlar dışında kalacak hususî işletme ve fabrikalarda, emekçi gücünün; demokrat cumhuriyet idaresine kabul ettireceğimiz sıhhî iş şartları, kollektif mukaveleler ve içtimaî sigortalar çerçevesi içinde sendikaların sıkı kontrolleri altında korunmasını ve dolgun gündelikler karşılığında kullanılmasını sağlamak,

f) Teşkilatlı emekçi ve köylü yığınlarının, aralıksız kabaran dalgalar halinde, iktisadî istekler hareketlerine ve siyasî savaşlara atılmalarına yardım ve bütün bu faaliyetleri atbaşı yürütmek suretiyle, memleketimizde sosyalist bir cemiyete geçiş şartlarının gelişmesini hızlandırmak."

Görüldüğü gibi, parti programında asıl ağırlık "yakın

hedef'e verilmiş ve bu madde çok daha ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir. Nitekim programın bütününün "yakın hedef'i teşkil eden demokratik mücadele esasına dayandırıldığını görüyoruz. Dördüncü madde "ilk faaliyet konusu olarak" Anayasa'ya aykırı anti-demokratik kanun ve tüzüklerle mücadeleyi öngörmekte ve parti liderlerini de içine alan bir "Yüksek Daimi Meclis Komisyonu" önermektedir. Bu komisyon bir Anayasa Mahkemesi niteliğindedir. Ayrıca programda, memleketteki bütün demokratik nitelikli örgütlerle bir "ileri demokrat cephe"nin kurulması uğrunda çalışılacağı belirtilmekte (md. 8) ve idare"de "..aşağıdan yukarı doğru kurulu halkın fiili iştirakiyle gerçek ve geniş bir demokrasi idaresinin geliştirilmesi" (md. 23) savunulmaktadır. TSEKP programı dış ilişkileri de aynı espri içinde ele almıştır. Programın bu konuyla ilgili onsekizinci maddesi şöyledir: "TSEKP'nin dış siyasette ana prensibi, San-Fransisco'da kabul olunan Birleşmiş Milletler Anayasası'na harfi harfine riayet olunarak bu barışçı, demokrat devletler topluluğuna karışmış olanlarla sağlam ve samimi dostluk münasebetleri kurmak..."dır. Yirminci madde ise ABD ve İngiltere'yle ilişkilerimiz konusunda şunları söylemektedir. "TSEKP komşu demokrat memleketlerle böyle sıkı bir dostluk ve beraberlik çerçevesi içinde, Büyük Britanya ve Birleşik Amerika Hükümetleri ile de dostça münasebetler idame ettirmek ve alış-veriş münasebetlerinizi daha da geliştirmek ve sağlamlaştırmak gayretlerinin, milli menfaatlerimize olduğu kadar, milletlerarası barışın korunması icaplarına da uygun düştüğü ve bu istikamette devamlı gayretler sarfetmek gerektiği fikrindedir." İktisadi siyasete gelince, program, bir yandan "..iktisadi sahada, stratejik kumanda mevkilerini hususi ferdi sermaye gruplarının değil, bizzat devletin işgal etmesini" (md. 26) savunmakta, öte yandan da o zamana kadar uygulanan "burjuva devletçiliği"ne karşı "kâr için değil, ihtiyaç için istihsal eden ve neticede müstahsil ve müstahlik kitleler faydasına işleyecek olan halk devletçiliği" (md. 27) fikri geliştirilecektir.

Bütün bunlar göstermektedir ki TSEKP'nin programı "yakın hedef"in yani demokratik hedefin gerçekleştiril-

mesi ile ilgili somut öneriler içermektedir. "Halk devletçiliği" adı altında savunulan iktisat politikası sosyalizmin gerisindedir. Bununla beraber TSEKP çok kısa ömürlü olmuş, kuruluşundan altı ay sonra sıkıyönetim komutanlığınca kapatılmış ve açılan dava sonucunda da mensupları mahkûm olmuşlardır.

Aslında TSEKP olayı doğuş halindeki Türk demokrasisi açısından önemli bir sorun ortaya koymaktadır: Acaba yeni girilen demokratik dönemde, uzun vadede Marksizme açık, fakat kanun çerçevesinde, demokratik faaliyetlere izin var mıdır? Ne var ki TSEKP olayı ile ilgili olarak bu soruyu aydınlatıcı bir cevap vermek, bugüne kadar yayınlanmış belgeler çerçevesinde mümkün görünmemektedir. Çünkü TSEKP davası gizli cereyan etmiş ve dava ile ilgili belgeler (iddianame-savunmalar-karar) yayımlanmamıştır. Bu bakımdan bu konu ile ilgili gerçeği bir cevap dava dosyasını da içeren monografik bir çalışmada ortaya çıkacaktır. Bununla beraber günümüze kadar yayımlanmış incelemelere ve belgelere dayanarak şöyle bir özet yapabiliriz. Stajyer avukat olarak TSEKP davası dosyasını inceleyen bir araştırıcı bu konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir: "Mahkeme, partilerin dışarda herhangi bir ilişkileri olduğunu veya yabancı bir devletten para aldıklarını tesbit etmemiştir." Oysa aynı araştırıcıya göre "Türkiye'de Komünist Partisi'nin iki programı vardır. Bunlardan birincisi 1931'de kanunsuz ve gizli olarak yayımlanmış temel belgedir. Kemalizm'i komünizm açısından yorumlamakta, Türkiye'nin çeşitli meseleleri hakkında görüşler ileri sürmekte ve partinin ana hareket programını tesbit etmektedir. İkinci program ise TSEKP tarafından 1946'da hükümete verilmiş olup aynı fikirleri, hükümetin ve halkın genellikle daha kolay kabul edebileceği demokratik bir şekle bürünmüş ve Türkiye'nin şartlarına daha iyi intibak ettirilmiş olarak ortaya koymaktadır." Bu iki fikrin tutarsızlığı bir yana, yazar sözünü ettiği iki programı TSEKP'de birleştiren organik bağları ortaya koymamıştır. Zira 1931 programına kaynak olarak gösterdiği tek araştırmada (43) böyle bir bağ kurulmamaktadır. Öte yandan TSEKP davasının ilk görüldüğü sıkıyönetim mahkemesi savcısının "İfşa Ediyorum" başlığı

altında yayımladığı yazı serisi de konuya ışık getirmemektedir. Son derece sistemsiz bir şekilde kaleme alınmış olan bu yazı dizisinden, davanın daha önceden tesbit edilen delillerden ziyade, özel metodlarla yürütülen soruşturmalar sırasında elde edilen delilere dayandığı anlaşılmaktadır. Kaldı ki savcı, TSEKP lideri Dr.Şefik Hüsnü'nün ifadesinin geçmişle ilgili kısmını vermekte, bizzat partiyle ilgili kısmını vermemektedir. Herhalde konu aydınlatılmaya muhtaçtır. Ancak şurasını belirtelim ki ortaya koyduğumuz sorunu, yani demokratik mücadelenin sınırlarını çok daha net bir şekilde ortaya koyan ve TSEKP olayından da önce cereyan eden başka bir olay vardır ki 1946'da girilen çok partili hayatın niteliğini belirtmek için kısaca onun da üzerinde durmak istiyorum: Bu olay Tan Gazetesi'nin yayın hayatına son veren tahripçi miting olayıdır.

Daha önce de belirttiğim gibi çok partili hayata geçiş kararının verildiği ve hatta DP'nin program hazırlıklarının yapıldığı günlerde Türk basınında demokrasi mücadelesinde önde gelen iki yayın organı vardı. Bunlardan birincisi liberal eğilimli Vatan Gazetesi, ikincisi de sol eğilimli Tan Gazetesi idi. Her iki gazete de DP'yi desteklemişlerdir. Tan'cı Zekeriya ve Sabiha Sertel'ler DP yöneticileri ile yakın bir işbirliğine girmişler ve bu işbirliğinin ürünü olarak çıkan Görüşler Dergisi'ne DP liderleri sermaye yardımı, makale ve mülakat vadetmişlerdir. Bu tutum ise DP hareketini sindirmek ve kontrol altına almak isteyen CHP iktidarı elinde önemli bir koz olmuştur. Nitekim DP kuruluşundan bir ay kadar önce CHP yanlısı basının düpedüz kışkırttığı (44) üniversite gençliğinin tertiplediği bir miting, kısa bir süre sonra yıkıcı bir karaktere bürünmüş, Tan Matbaası basılarak tahrip edilmiş, Tan'la birlikte Görüşler, Yeni Dünya ve La Turquie Gazeteleri'nin makineleri de parçalanmıştır. Göstericiler ayrıca sol eğilimli yayınları satan bazı kitapçıları da tahrip etmişlerdir. (45)

Tan olaylarının anlamı nedir? Tan olayları çok partili hayata çeşitli zorunluluklar altında kabul eden siyasi iktidarın, muhalefeti kontrol altında tutmak için nasıl baskı ve terör metodlarına başvurduğunu göstermektedir.

Tan saldırısının gerçek hedefi "solculuk" olmaktan ziyade "muhalefet"dir (46). Çünkü Tan'cılar gazetelerinde aslında sosyalist değil, demokratik mücadele yapmakta ve Sabiha Sertel kendilerine "komünist" suçlaması yapanlara şu cevabı vermektedir: "Daha burjuva demokratik devrimi gerçekleşmemiş bir memlekette sosyalist bir devrim şartları gerçekleşmemiş bir memlekette, ne sosyalizmin ne de başkalarının temel tutacağına inanıyorum. Ben sadece demokrasi istiyorum. Bu demokrasiyi vermek istemeyenlerdir ki, Tan'ın bu mücadelesine karşı gerici ve mukavemet gösteriyorlar." İşte bu espriyle DP desteklenmektedir (47).

Tan olayları kuruluş halindeki Türk demokrasisinin, CHP yöneticilerinin kafalarındaki bir "model"e uydurulması için tezgâhlanmış bir tertipten ibarettir. Nitekim olaydan sonra DP yöneticileri süratli bir dönüş yapmışlar, "Görüşler" dergisiyle hiçbir ilişkileri olmadığını belirtmişler ve Ulus'ta çıkan bir baş yazıda bu husus memnuniyetle kaydedilmiştir. Daha sonra ise sosyalizme açık, fakat gündeme sadece demokratik mücadeleyi alan siyasal partilerle (48) CHP iktidarının kuklası olmayan tüm sendikalar kapatılarak bu süreç tamamlanmıştır. Bu suretle 1947'den itibaren girilen dönemde, demagojik bir şekilde belirtildiği gibi sadece "komünizm"e karşı değil bütün sol fikirlere karşı kesin bir duvar örülmüş ve amansız bir mücadeleye geçilmiştir. Böylece sol kanadı olmayan, sağ partilerden meydana gelen bir "demokrasi" modeli ortaya çıkmıştır (49). Bu "demokrasi" ittifakının kanatlarını CHP ile DP, hukuki sınırını da Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddeleri teşkil etmiştir. Nitekim bu dönemde bu maddelerin üç kez (1946, 1949 ve 1951) değiştirilerek ağırlaştırıldıklarını görüyoruz. Öyle ki son şekliyle TCK'nun 141. ve 142. maddeleri faşist ülkelerde dahi benzeri olmayan ağır cezalar getirmişlerdir. Böylece Prof.Karpat'ın haklı olarak "kültürel irtica" olarak isimlendirdiği bir McCarthyci zihniyet yıllarca süren bir sindirme politikasının temeli olmuştur.

Bu konuda son olarak şunu belirtmek isterim: CHP iktidarı bu dönemde sol akımlarla mücadelesinde sadece hukuki ve siyasi yöntemleri yeterli görmemiş, ideolojik

araçlara da başvurmuştur. Ancak bu alanda Kemalizmden çok sağ ideolojiler kullanılmış ve CHP'nin geleneksel milliyetçilik anlayışı da yeni tartışmaların konusu olmuştur. CHP'nin dönüşüm Kurultayı olarak nitelediğimiz 1947 Kurultayı "bir yandan milliyetçiliğin komünizmle mücadelede kullanılacağını belirtirken, öte yandan da parti programında yer alan milliyetçilik kavramının tarifini değiştirmeye karar vermiştir. Yeni tarife göre (md. 5), ırkçılık ve sosyalizmden ayırt edebilmek için, siyasi milliyetçilik yerine, dil, ortak kültür ve tarihe dayanan bir milliyetçilik kavramı konuyordu". Gerçekten bu dönemde CHP içinde bir cereyan, geleneksel olarak laik bir nitelikte olan parti milliyetçiliğinin komünizmle mücadelede yetersiz olduğunu ileri sürerek bunu mukaddesatçılıkla tamamlamak istemiştir. CHP'de uzun yıllar laik milliyetçiliği savunmuş bir politikacının başlattığı bu kampanya (50) başarılı olmuş ve programda yukarıda belirttiğimiz değişikliğe yol açmıştır. Bunun dışında Parti dışında (hatta kendi açılarından CHP'ye düşman) akımlar da CHP'nin McCarthist politikasının önemli yardımcıları olmuşlardır (51).

Sonuç olarak diyebiliriz ki 1946'da başlayan çok partili hayatın özünü tüm olarak "sol"a karşı takınılan tutum teşkil etmiştir. Bu dönemde, sadece örgütlenme planında değil, fikir alanında da her türlü "sol" eğilim kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Bu tutumun gelişimine ve Türk siyasal hayatına etkilerine, yeri geldikçe ilerde tekrar değineceğiz.

İKTİDAR MÜCADELESİNİN SON AŞAMASI

Hasan Saka hükümetinin kuruluşundan 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar uzanan dönem, CHP'nin başlangıçta belli sınırlar içinde tutmaya çalıştığı muhalefetin artık tam anlamıyla kendini kabul ettirdiği ve adım adım iktidara yaklaştığı bir dönemdir. Bu dönemin siyasal kavgalarının biçimini ve tanımını 12 Temmuz Beyannamesi tayin etmiştir.

12 Temmuz Beyannamesi'nin CHP içinde yol açtığı gelişmelere daha önce değişmiştim. Aynı beyanname DP içinde de büyük anlaşmazlıklar doğurmuştur. Sonunda Parti'den ayrılmalara ve yeni partilerin kurulmasına yol açan bu anlaşmazlıklar DP muhalefetinin niteliği hakkında duyulan kuşkulardan kaynak almıştır. 12 Temmuz Beyannamesi bu koşulları arttırdığı ölçüde, bölünmeleri de şiddetlendirmiştir.

DP'nin Birinci Büyük Kongresi'nde kabul edilen Hürriyet Misâkı, antidemokratik kanun ve uygulamaların kaldırılması için Büyük Millet Meclisi'ni terketmeyi de içeren sert bir mücadele öngörüyordu. Oysa, 12 Temmuz Beyannamesi'nin siyasal gerginliği yumuşatıcı tonuna rağmen, CHP bu konuda beklenen kanun değişikliklerini hemen getirmemiştir. Savaş yıllarından kalma sıkıyönetim ancak 1947 sonunda kaldırılmış (52), Polis Vazife ve Selâhiyetleri Kanunu'nun anti-demokratik 18. maddesi ise 1948 ortalarında, Meclis'te çok az sayıda üyenin bulunduğu bir oturumda ilga edilebilmiştir. Bununla beraber, DP yöneticilerinin en çok üzerinde durdukları ve ısrarla takip ettikleri konu her bakımdan teminatlı bir seçim kanunu olmuştur. Bu tutum ise bir kısım DP'lilerce yetersiz bulunmuş ve bunlar CHP'de samimi bir değişiklik olmadığını, otoriter idarenin devam ettiğini ve 12 Temmuz Beyannamesi'nin bir aldatmaca olduğunu ileri sürerek DP yöneticilerini sertleşmeye ve Hürriyet Misâ-

kı'ndaki tehditi uygulamaya davet etmişlerdir. DP yöneticilerinin bu yola girmemesi üzerine de kendilerini "muvazaa" ile suçlamışlar ve şiddetli bir parti içi mücadeleye girişmişlerdir. DP içinde başlayan bu mücadele memleket sorunları ile ilgili farklı görüşlerden kaynak almamaktadır. Sadece muhalefette kullanılacak yöntemlerle ilgilidir. Bu yüzden de CHP'ye karşı takınılacak tutumu sembolize etmek üzere, aslında rejimle doğrudan doğruya ilgisi olmayan sorunlar bile beklenmedik bir önem kazanmış ve parti içinde hararetle tartışılmaya başlanmıştır (53).

DP'deki anlaşmazlık bir yandan Parti'den ihraçlara, öte yandan da istifalara yol açmış ve kısa sürede DP, milletvekillerinin yarısını kaybetmiştir. DP'den ayrılan milletvekilleri ortak bir tutum üzerinde anlaşamamışlardır. Bunlardan bir kısmı, DP'nin 1949 yılında toplanacak olan İkinci Büyük Kongre'sini beklemek üzere Meclis'te "Müstakil Demokratlar Grubu"nu kurarken, diğer bir kısmı da Mareşal Fevzi Çakmak'ın başkanlığında bir Parti kurmuşlardır. DP'de hukuki yönüyle Parti Meclis Grubu ile Genel İdare Kurulu'nu birbirine düşüren ihtilaf sonucu ortaya çıkan grupların yöneticilere karşı itirazı aynıdır: Parti içi demokrasi kurallarına riayet etmemek ve "muvazaa"lı bir muhalefet yapmak (54). Bu itirazlara paralel olarak da, kendileri, bir yandan CHP'ye diğer yandan da DP'ye karşı gayet sert bir muhalefet yürütmeye başlamışlardır. Bunlardan özellikle DP'ye yönelik muhalefet, bölünmelerle yıpranmış ve zayıflamış olan bu Parti'nin yöneticilerini harekete geçirmiş ve 12 Temmuz Beyannamesi ile girilen "bahar havası"nı bozmaya, yani muhalefeti sertleştirmeye zorlamıştır. Bu konuda ise Hasan Saka hükümetinin 1947 ortalarında Meclis'e sevkettiği seçim kanunu tasarısı beklenen fırsatı vermiştir. DP'liler, ısrarla üzerinde durdukları yargı denetimini sağlamayan bu tasarıya karşı cephe almışlar ve 1948'de başgösteren iktisadi buhranın yarattığı konjonktürden de yararlanarak iktidarı yıpratmışlardır. Buna karşılık, başbakan Hasan Saka, 8 Haziran'da istifa ederek yeni bir kabine kurmuş ve programına "Yüce Kurultayın tasvibine sunulmak üzere bulunan Seçim Kanunu değişiklik tasarısı gerçek demokrasilerin temeli sayılan halk iradesi-

nin, iyi niyet sahibi hiç kimsenin itiraz edemeyeceği bir emniyet içinde belirtilmesini sağlayacaktır" şeklinde bir madde sokarak muhalefeti yatıştırmaya çalışmıştır. Bununla beraber DP'liler yeni tasarıyı da yetersiz bulmuşlar, Meclisi terketmişler ve daha sonra da 1948 Ekim ayında yapılacak ara seçimlerine katılmamaya karar vermişlerdir. Bu suretle girilen bunalım bir yandan ikinci Hasan Saka hükümetinin de tutunamayarak çekilmesine yol açarken, öte yandan da 1949 Haziran'ında toplanan İkinci DP Büyük Kongresi'nden DP yöneticilerinin güçlü bir şekilde çıkmalarını sağlamıştır. Böylece 1949 başında kurulan Şemsettin Günaltay Kabinesi, adeta DP'lilerin son isteklerini de yerine getirerek iktidarı onlara devretmeye namzet bir kabine hüviyetinde görünmüş (55) ve DP Kongresi son muvazaa isnatlarını da kökünden çürütmek isteyen bir tutum içine girmiştir (56).

24 Ocak 1949'da BMM'ne programını sunan Şemsettin Günaltay Hükümeti CHP'nin 1947 dönüşümüyle benimsediği görüşleri derli toplu bir şekilde ortaya koymaktadır. İktisadi sahada "hususi sermayenin gireceği teşebbüsleri teşvik etmek ve kolaylaştırmak Hükümetin başlıca şiarı olacaktır" denilmekte ve laiklikle ilgili yumuşama da şu şekilde ifade edilmektedir: "Bütün diğer hürriyetler gibi vatandaşın vicdan hürriyetini de mukaddes tanırız. Din öğretiminin ihtiyari olması esasına sadık kalarak, vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek hakkını kullanmaları için gereken imkânları hazırlıyacağız. Fakat laiklik prensibinden ayrılmamıza asla imkân tasavvur edilmemilidir." Bununla beraber programın en önemli vaadi o yıllarda siyasal mücadele bakımından birinci derecede önem arzeden seçimlerle ilgilidir: "Hükümetimiz, 1950 seçimlerinin hiçbir vatandaşın yüreğinde şüpheye yer bırakmıyacak en teminatlı bir şekilde yapılması için, ilmin ve tecrübenin telkin edeceği tedbirleri gözönünde tutmaktan geri kalmayacaktır." Gerçekten yeni hükümet güven oyu aldıktan kısa bir süre sonra seçim kanununu değiştirmek üzere Prof. Erim'in başkanlığında bir komisyon kurmuş ve bu konudaki çalışmaları başlatmıştır. Ne var ki bu çalışmalar muhalefetin beklediği bir hızda olmamış ve komisyon ilk aşamada bir kanun tasa-

rısı değil, dünyadaki seçim kanunlarını toplayan bir "pembe kitap" hazırlamıştır. Muhalefet ise bu gecikmeyi CHP'nin İkinci DP Kongresi ile ilgili bir beklentisi olarak yorumlamıştır (57). Oysa DP'nin İkinci Kongresi ne getirmiştir?

DP İkinci Büyük Kongresi 20 Haziran 1949'da toplanmıştır. Bu Kongre'nin önemi 12 Temmuz Beyannamesi'nin DP saflarında yarattığı bölünmelerin ilk defa olarak bütün örgüt huzurunda tartışılması ve sonuca bağlanması olanağını sağlamasındadır. DP yöneticileri kendilerini savunurken 12 Temmuz Beyannamesini kabul etmenin bir zorunluluk olduğunu ve buna karşı çıkmanın "ihtilalcilik" olacağını ileri sürmüşlerdir (58). Bu suretle kendilerine karşı yöneltilen "muvazaa" isnatlarını da cevaplandırmak istemişlerdir (59). Nitekim bunda başarıya da ulaşmışlar ve eski DP'lilerin büyük ümitler bağladığı bu Kongre'den Parti bütünlüğünü koruyarak çıkmışlardır. Buna karşılık kendilerine yönelen isnatları kesinlikle önlemek üzere daha sert bir muhalefet yöntemi benimsemişler ve bu tutum da Kongre'nin onayladığı Millî Teminat Andı başlıklı belgede ifadesini bulmuştur. İktidar mensuplarınca "Millî Husumet Andı" olarak isimlendirilen ve siyasal tarihimize de bu adla geçen belge özellikle teminatlı bir seçim konusunda durmakta ve ".. haklarına tecavüz olunan bütün vatandaşların meşru müdafaa halinde kalmaları, haklarını Anayasa ve Türk Ceza Kanunu'nun müeyyidelerine dayanarak hareket etmeleri kaçınılmaz bir zaruret olacaktır" demektedir. Daha sonra da bu tutumun "ihtilalci" bir tutum olmadığını belirtmekte ve siyasi iktidara şu şekilde bir ikazda bulunmaktadır: "..vatandaş siyasi hak ve hürriyetlerinin kullanılmasına ve milli hakimiyet esaslarının tahakkukuna herhangi bir surette engel olacak kanun dışı hareketlerden tevakki olunması lüzumunu memleketin en yüksek menfaatleri hesabına belirtmek isteriz."

"Aksi yolda harekete teşebbüs edenlerin ise, milli vicdanın ifadesi olan millet husumetine maruz kalmak gibi ağır ve tarihi bir mesuliyete mahkûm kalacakları muhakkaktır."

Milli Teminat Andı'nın CHP yöneticilerini sinirlendi-

ren sertliğine rağmen, DP'de beklenen bölünmelerin meydana gelmemesi ve seçim kanunu sorununu kamuoyunca da benimsenmiş bulunması CHP'yi harekete geçirmiş ve 1950 seçimlerinden üç ay önce DP'lileri de tatmin eden bir seçim kanunu kabul edilmiştir. Gerçekten 5545 sayılı seçim kanunu bir yandan, DP'lilerin istediği gibi, seçimlerde yargı denetimini sağlamakta; diğer yandan da siyasal partilere seçim kampanyasında devlet radyosundan iktidar partisiyle eşit oranda yararlanma olanağını tanımaktadır (60). 14 Mayıs 1950 milletvekili seçimleri kamuoyunda hiçbir kuşkuya yer bırakmayan bu kanuna göre yapılmış ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa olarak özgür seçimlerle siyasal iktidar değişmiştir.

SOSYAL POLİTİKA, SINIFLAR VE İKTİDAR DEĞİŞİMİ

14 Mayıs 1950 seçimleri tam bir demokratik ortam içinde ve hiçbir itiraza yer vermeyecek şekilde cereyan etti. Katılma oranının yüzde 80'i aştığı bu seçimlerde, DP, olayların yüzde 53.5'ini olarak Meclis'teki 487 üyelikten 408'ini kazanıyor; CHP ise ancak 69 milletvekili çıkarabiliyordu. Bu seçimlerin ve bu seçimlerle gerçekleşen iktidar değişikliğinin anlamı neydi? Aslında son kırk yıllık siyasal hayatımızın özüyle ilgili olan ve hâlâ tartışılan bu konuya kendi açımızda cevap teşkil edecek bazı unsurları daha önce sıralamıştık. Şimdi de CHP'nin son iktidar yıllarında izlediği iktisadi ve sosyal politikayı ele alarak konuyu tamamlamaya ve bütünüyle değerlendirmeye çalışacağız.

Türkiye'de çok partili hayat Cumhuriyet tarihimizin en şiddetli bir enflasyon dönemini izlemiştir. Bu enflasyonist politika Türkiye'de reel geliri arttırmaktan çok, onun dağılımını daha kötüleştirmiş ve bir vurguncu savaş zengini zümre yaratmıştır. Öte yandan savaş sonunda her enflasyonist politikanın doğal sonucu olan bir işlem Türkiye'de de kaçınılmaz olmuştur: Devalüasyon. Gerçekten 7 Eylül 1946'da alınan kararlarla Türk parasının yeni değeri daha gerçekçi bir biçimde saptanıyor (1 dolar = 280 kuruş); ithalat, "lüks ve halk ihtiyaçları bakımından zaruri olmayan mallar dışında kolaylaştırılıyor: sanayi malları ile orman ürünleri fiyatlarında indirim yapılıyor ve spekülatif işlemleri önlemek amacıyla Ziraat Bankası aracılığı ile altın satışı öngörülüyordu. Bütün bu kararların ortak hedefi Türkiye'nin yeni uluslararası ticaret koşullarına uyumunu sağlamaktı. Aslında daha savaş bitmeden, 1944'de ABD'de toplanan bir uluslararası konferans yeni dünya para sisteminin temellerini atmış ve bu amaçla "Uluslararası Para Fonu" adını taşıyan bir de örgüt kurmuştu. 1947 yılında faaliyete geçen bu örgüt, 27

Eylül 1947 tarihinde Türkiye'nin müracaatını da karara bağlamak durumundaydı. Bu bakımdan 7 Eylül Kararları, hükümet temsilcilerinin açıkça belirttikleri gibi, bu sorunu da çözmek istemiştir.

7 Eylül Kararları başarılı olmuş mudur? Her enflasyon gibi, devalüasyon da esas itibariyle iş çevrelerinin ihtiyaçlarına cevap verir. Enflasyonla yoksul kitleler sırtından sağlanan zorunlu tasarrufların sınırına gelinince -ve bu arada piyasa mekanizması da alt üst edilince- devalüasyon kaçınılmaz olur. Bu haliyle enflasyon ve devalüasyon iktisadi anlamıyla sınıf mücadelesinin çağımızda sık sık başvurulan araçlarıdır ve "başarı"larını bu açıdan değerlendirmek gerekir (61).

Türkiye'de 7 Eylül devalüasyonu somut olarak ne sonuçlar doğurmuştur? Bu konuda her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki, savaş enflasyonu Türkiye'de 1943'de frenlenmiş ve 1943-1946 yılları arasında fiyatlar düşmeye başlamıştı. Oysa 1946 kararları ile fiyatlar tekrar yükselme eğilimine girmiştir. Nitekim bu dönemin fiyat endekslerinde 1946-1949 yılları arasında fiyatlar belli bir artış göstermişlerdir. Bu haliyle devalüasyon muhalefet çevrelerinin sert hücumlarına hedef olmuş ve bu hücumlar DP'nin bütün muhalefet yıllarında devam etmiştir. Ancak Bretton-Woods anlaşmasının gerekleri dışında, savaş öncesi dönemde tamamen kliring sistemine kayan Türk dış ticaretinin yeniden liberal bir düzene uyumunun sağlanması da zorunlu olmuştu. DP'liler bu zorunluluğu kabul etmemişlerdir.

DP sözcükleri 7 Eylül devalüasyonunu çeşitli yönlerden eleştirmişlerdir. Bu eleştirilerin temelini 7 Eylül kararlarının "pahalılık ve sıkıntı" getirdiği fikri teşkil etmiştir. Bunun dışında devalüasyon oranının yüksek tutulduğu (62) ve çeşitli spekülasyonlara yol açılarak haksız kazançlar sağlandığı gibi iddialar da ileri sürülmüştür (63). Gerçekten DP muhalefeti CHP devletçiliğini hedef alırken devalüasyona atfettiği hayat pahalılığı en somut silahını teşkil etmiştir. Özellikle seçimlerden bir yıl önce fiyatlar iktisadi buhranın da etkisiyle (64) hızla yükselince iktidar değişiminin konjoktürel ortamı da kendiliğinden hazırlanmıştır. Buna karşılık CHP nasıl bir yol izle-

miştir?

CHP savaş sonunda geleneksel istikrar politikasına dönüş yollarını -boşuna- aramıştır. Bu politikanın temel unsurları fiyat istikrarı ve kamu olanaklarıyla yürütülen bir devlet kapitalizmidir. Gerçekten savaş sonunda bir yandan fiyat artışlarını durdurucu tedbirler alınırken, öte yandan da ağır sanayi temeline dayanan yeni bir plan üzerinde çalışmalara başlanmıştır. Ancak gerek Türkiye içindeki sosyo-ekonomik değişim, gerekse uluslararası plandaki gelişmeler bu çabaların ürün vermesini önlemiştir. Çok çeşitli hayatla birlikte bu değişimi hisseden CHP yönetiminin 1947 yılında önemli bir evrim geçirdiğini ve her konuda DP ile yarışmaya çalıştığını daha önce belirtmiştim. Oysa CHP, örgütü, kadroları ve geçmişi itibariyle hiç de hazır olmadığı bu yarışı yürütememiştir. Bu bakımdan CHP'nin 1947 ile 1950 arasında uyguladığı politika bu yetersizliğin derin izlerini taşımaktadır ve çelişkilerle doludur.

DP muhalefetinin boy hedefinin "devletçilik" olduğunu ve DP sözcülerinin bu kavramı sadece bir iktisat politikasını belirtmek için değil, çok daha geniş bir anlamda kullandıklarını biliyoruz. Hatta DP'liler, CHP devletçiliğini çoğu kez adeta faşizmi tarif eder gibi açıklamışlar ve eleştirmişlerdir. Şu farkla ki bu devletçiliğin temel ögesi olarak "burjuva" diktasını değil de "kapıkulu" diktasını öne sürmüşlerdir. Buna karşılık CHP'de 1947'den sonra giderek artan bir biçimde liberalizme yönelmiştir. Ancak bu yöneliş pratikte, teoride (yani parti programında) olduğu kadar başarılı olamamıştır. Bunun çeşitli kanıtlarını görüyoruz.

CHP 1947 Kurultayı'nda yapılan bir program değişikliği ile iktisat politikasında özel teşebbüse öncelik vermiş ve yine aynı yıl içinde Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu'nu değiştirerek yabancı sermaye ile ilgili kısıtlamaları geniş ölçüde kaldırmıştı. Oysa II. Dünya Savaşı'ndan sonra ufukta beliren Amerikan kredisine, iktidar partisi önce devlet kapitalizmini finanse etmek amacıyla başvurdu. Gerçekten 1944 yılından itibaren bakanlıklar arası bir komisyonun yürüttüğü çalışmalar 1946 yılında bir "ivedili sanayi planı" haline gelmişti. Ağır sanayi te-

meline dayanan bu plan ".. bir taraftan demokrasi aleminin bir zaafı olan müstemleke ve yarı müstemleke şartları içine düşmemek, diğer taraftan da milli tekâmülümüzün seyrini arızaya uğratacak her türlü tazyik ve tesirlerden korunmak ve bunun için istihsalde hem sanayii, hem ziraati geliştireceği ve ulaştırma işlemini genişleterek memleketi süratle bir kül haline koyacak çareler bulmak.." amacına yönelikti (65). Ne var ki Amerikan görüşlerine hiç de uygun olmayan bu planla kredi alınmayacağı anlaşılınca, önce planın ağır endüstri kesimleriyle ilgili bölümlerinden vazgeçilmiş, 1947 yılında da tarıma ve özel sektöre öncelik veren yeni bir plan hazırlanmıştır (66). Ancak Temmuz 1947'de, Paris'te, Marshall planını uygulamaya koymak üzere Avrupa İktisadi İşbirliği Konferansı toplandığı zaman ikinci plan henüz tamamlanmamıştı. Bununla beraber bu çalışmalara dayanarak Türkiye Amerika'nın karşısına 615 milyon dolarlık bir kredi talebiyle çıkmıştır. Oysa Amerikalı uzmanların bu arada Türkiye ile ilgili olarak hazırladıkları rapor hiç de umut verici olmamıştır. Bu raporda "Türkiye harbin tahribatından masun kalmıştır ve bu sebeple Türkiye'nin karşılaştığı meseleler, Avrupa memleketlerinin ekseriyetinin karşılaştığı meseleleriyle kabili kıyas değildir" denilmektedir. Netice olarak da Türkiye, 16 Avrupa ülkesi içinde, kredi talebinde bulunduğu halde elde edemeyen tek ülke oldu (67). Bu durum ise CHP'yi umutsuzluk içinde özel teşebbüse daha çok iterken, DP muhalefetini ve temsil ettiği sınıfları kamçılayan bir unsur olmuştur. 1948 yılında toplanan Türkiye İktisat kongresi, CHP'nin bu çelişkilerini sergileyen ve iktisadi hayatımızda olduğu kadar siyasi hayatımızda da önemli bir yer tutan bir olaydır. Türkiye İktisat Kongresi nedir ve hangi amaçla toplanmıştır?

Türkiye İktisat Kongresi binden fazla delegenin iştirakıyla İstanbul'da 1948 Kasım'ında toplanmıştır. Bununla beraber bu Kongre'yi haber veren gelişmeler daha önce kendilerini hissettirmişlerdi: Gerçekten henüz 1947 Ocağında büyük iş çevreleri "İstanbul Tüccar Derneği" adı altında örgütleniyorlar ve 1948 Ocağında da görüşlerini yaymak üzere Türkiye İktisat Mecmuasını çıkarmaya başlıyorlardı (68).

1948 Türkiye İktisat Kongresi birçok bakımlardan 1923 İktisat Kongresini hatırlatmaktadır. Nasıl Milli Kurtuluş Savaşı'ndan sonra burjuvazi örgütlenmiş, görüşlerini açıklayan bir dergi çıkarmış ve iktidar mücadelesine girmişse (69), II. Dünya Savaşı'nda sonra palazlanan iş çevreleri de aynı yolu seçmişlerdir. Böylece, tertip komitesi başkanının açık konuşmasında belirttiği gibi, birincisinden "..25 sene sonra İstanbul'da ikinci bir Türkiye İktisat Kongresi toplanabilmiştir." Ne var ki 1923'deki mücadelelerinde asker-sivil aydınlara karşı Terakkiperver Fırkayı örgütleyen ve başarısızlığa uğrayan çevreler, 1948'de DP'yi desteklemekte ve iktidara gelmesine yardımcı olmaktadırlar. Zira onlara göre, "1948 Türkiye İktisat Kongresi iktisadi hayatımızda olduğu kadar, demokratik gelişmemizde de mühim bir hadise olarak yer alacaktır".

Türkiye İktisat Kongresi kendi bünyesinde kurulan komisyonlara "devletçilik", "gelir vergisi" ve "dış ticaret" konularını inceletmiş ve liberal bir iktisat politikası önermiştir (70). Bu haliyle CHP'den çok DP'ye yakınlık duyan bir hareket olması doğaldır. Nitekim DP başkanı Celal Bayar da bu yakınlığı "Devletin iktisadi rolünü tahdit bakımından Kongre'de kabul edilen tezlerle Demokrat Parti'nin görüşleri arasında büyük bir yakınlık mevcuttur" diyerek ifade etmiştir. Buna paralel olarak Kongre'-nin tertipçisi durumunda bulunan örgütün yayın organı, Amerikan iş çevrelerinin görüşlerini yansıtan iktisadi raporlara da büyük bir önem vermiş ve Mr. Thornburg'un fikirlerini kendi kaleminden özetlemiştir.

Aslında Türkiye İktisat Kongresi'nin önemi, kabul ettiği ve yaymaya çalıştığı görüşlerden ziyade, savaş sonrası Türkiyesi'ndeki sınıfsal gelişmelerle siyasal gelişmeler arasındaki ilişkileri oldukça somut bir şekilde gözler önüne sermesindedir. Bunu şöyle açıklayabiliriz. İstanbul Tüccar Derneği kurulduğu sırada ticaret ve sanayi mensupları 1943 yılında kabul edilmiş olan Ticaret ve Sanayi Odaları ve Ticaret borsaları Kanunu'na göre örgütleniyorlardı. Oysa tek parti yönetiminin korporatist bir zihniyetle kabul ettiği bu kanun meslek örgütlerini sıkı bir denetim altına alıyordu. Kanun, gerekçesinde açıkça belir-

tildiği gibi, ".. muayyen bir kadro ve teşkilat içinde birleşmiş meslek mensupları(nı), devletin karşısında bir fert gibi yer alarak, en sıkı ve tesirli bir kontrole" tabi tutmayı hedef almıştı. Bu yüzdendir ki sert eleştirilere uğramış, hatta henüz ortada bir muhalefet olmadığı bir sırada A.Menderes "Nasyonal Sosyalist Almanya ile Faşist İtalya'nın iktisadi teşekküllerini bize getirmek istiyorlar" diyerek Kanuna karşı çıkmıştı. Bu haliyle Kanun daha ziyade iktidar partisine yakın iş adamlarından oluşan meslek örgütlerinin kurulmasına yol açmıştır. Oysa 1947 başında örgütlenen İstanbul Tüccar Derneği, kendini "tüccarın hür ve serbest bir teşekkülü" olarak nitelemiş ve "hükümetin emrinde ve murakabesinde(ki) odaların da "meslekdaşların serbest ve hür iradesiyle kurulan ve yaşayan bir teşekkül olmasını istediklerini" ileri sürmüştür. Bununla beraber bu yeni örgütlenme, başından itibaren politik bir anlam kazanmış ve iktisaden güçlü sınıfların CHP'ye yakın kesimiyle DP'ye sempati duyan kesimi birbirine düşmüştür. Gerçekten Tüccar Derneği'nin sık sık ileri sürdüğü "siyaset dışı kalma" endişesine rağmen, çatışmanın siyasi niteliği açıktır (71). İstanbul Ticaret Odası başlangıçta bu yeni örgütlenmeyi önlemeye çalışmış bunu başaramayınca da derneğin her hususta kendisine danışmasını ve tamamen kendisine bağlı kalmasını istemiştir. Fakat bu isteğinde de başarıya ulaşamamıştır. Dernek ise "devletçilik" adı altında tüm tek parti uygulamasına karşı sert bir mücadeleye girişmiş ve Türkiye İktisat Kongresi'nin toplanmasını bu açıdan büyük bir başarı olarak ilan etmiştir. Çünkü, "bu suretle, büyük (memleket) davaları üzerinde fikir beyan etmek ve karar vermek vazife ve mesuliyetinin artık yalnız devlete ve onun memurlarına ait olmadığı kabul ve ilan edilmiştir". Kongre'nin açılışı vesilesiyle İstanbul Tüccar Derneği adına yapılan konuşma bu görüşü çok daha açık bir biçimde ortaya koymaktadır: "Türk milleti, tepeden idare edilen ve kendisini tanzim eden bir topluluk halinde yaşayamaz. Bu güne kadar tarihi zaruretlerle ve bir olgunluk devresini vesayet altında yaşamak ihtiyacıyla milleti idare mesuliyetini üzerine alanların iktisadi hayata müdahaleleri belki lazım gelmiştir. Fakat artık bu zaruret ge-

niş ölçüde ortadan kalkmıştır. Onun için, biz şimdi iktisadi hayatın memurlar vasıtasıyla ve tepeden inme idaresi manasına gelen bugünkü devletçiliğin geniş ölçüde bir tasfiyeye tabi tutulmasını ve yeni bir zihniyetin cemiyetimize hakim olmasını istiyoruz."

Öyle sanıyorum ki yukardaki bilgiler İstanbul Tüccarlar Derneği'nin başlattığı hareketin politik niteliğini ve DP ile paralelliğini ortaya koymaktadır. İlave edelim ki Dernek, CHP'ye yakın iş çevreleri tarafından aynen DP'ye yöneltilen suçlamalarla suçlanmış ve "az çok ihtilalci (bir) ruh" taşıdığı ileri sürülmüştür. Oysa CHP bu tarihte önemli bir evrim geçirmiş ve programını tamamen özel teşebbüsçü bir temele oturtmuştur. Buna rağmen yeni programına uygun bir tutumu benimseyememekte ve çelişkiler içinde bocalamaktadır. Temel çelişki somut olarak şu şekilde ortaya çıkmaktadır: CHP bir yandan özel teşebbüsçü bir iktisat politikasını esas alarak iktisaden güçlü sınıflara yaklaşmaya çalışmakta, fakat öte yandan devlete sınıflar üstü bir görev atfeden ve "halkçılık" ilkesiyle sınıfları kaynaştırmaya çalışan geleneksel tutumundan vazgeçememektedir. Örneğin 1943'de kabul edilen Odalar Kanunu'ndan sonra, 1947'de kabul edilen Sendikalar Kanunu ve 1949'da kabul edilen Esnaf Dernekleri Kanunu gibi yasalar CHP'nin eski korporatist zihniyetinin izlerini taşımaktadır (72). Kısaca CHP liberal siyaset ve demokrasi şampiyonluğunu DP'nin elinden almak istemekte, fakat yapısı ve gelenekleri itibariyle bunda başarıya ulaşamamaktadır. Öyle sanıyorum ki CHP'nin, DP ve egemen sınıfların hücumlarına temel teşkil eden "devletçilik" politikasının dayanağı olan "bürokrasi"ye karşı tutumu bu konuda daha da aydınlatıcı olacaktır.

DP açısından bürokrasi iki planda eleştiri konusu olmaktadır. Bunlardan birincisi bürokrasinin Türk siyasal hayatında "yönetici zümre" olarak oynadığı roldür. İkincisi ise iktisadi hayatı düzenlemede yüklendiği görev, başka bir deyişle izlenen iktisadi siyasetteki ağırlığıdır. Aslında DP yöneticileri çoğu kez bu iki eleştiriyi bir arada yapmışlar ve "iktidarın etrafında koskoca bir zümrenin adeta devletleşmesi'yle beraber "iktisadi hayatın (da) memurlaştırıldığını" ileri sürmüşlerdir. Bu dönemde Türki-

ye'de "bürokrasi" somut olarak ne durumdadır?

1946 yılında yayımlanan bir istatistik bu tarihte Türkiye'de umumi ve katma bütçelerle belediyeler bütçelerinden, iktisadi devlet teşekküllerinden ve hususi muhasebeden maaş ve ücret alan memur sayısının 222.166 olarak saptamaktadır (73). Memleket ihtiyaçlarının çok üstünde olduğu ileri sürülen bu zümre doğal olarak devlet gelirlerinin büyük bir kısmını da yutmaktadır. Ancak şurasını da ilave etmek gerekir ki savaş enflasyonu ve Türk parasının kıymet kaybetmesi, bu tarihlerde memur zümresinin göreli refahını ciddi bir şekilde sarsmış ve satın alma gücünde gerçek bir azalmaya sebep olmuştur. Maliye Bakanlığı'nın bir araştırmasına göre memurların "satınalma gücündeki bu azalma 1951 yılının ilk üç aylık vasatisine göre, 1938 yılına nazaran 15 lira asli maaşta yüzde 33.2'yi, elli liralık asli maaşta yüzde 48.9'u, 90 liralık asli maaşta yüzde 55.5'i ve nihayet baremin en yüksek derecesi olan 150 liralık asli maaşda da yüzde 66.2'yi bulmaktadır." Bu suretle bir yandan memurlar maddi bir sıkıntı içine düşerken, öte yandan da memuriyet kademeleri arasındaki fark çok azalmış ve 13 mislinden 6 misline düşürmüştür. Bunun sonucu olarak "yüksek kademeler üstün kaliteli memurlar için cazip olmaktan çıkmış, memuriyet dereceleri arasındaki hiyerarşi kaybolmuş, teşkilat kademeleri arasındaki muvazene bozulmuştur." Bu sorunun DP sözcüleri tarafından isabetli bir biçimde teşhis edildiğini ve dile getirildiğini daha önce belirtmiştim. Oysa 1947 Kurultayı'ndan sonra, özellikle ABD ile kurulan yeni ilişkiler çerçevesinde (74) CHP'nin de bu görüşlere katıldığını ve bu yönde tedbirler vadettiğini görüyoruz. Bu konuda en somut belgeler son CHP hükümetlerinin programlarıdır. Gerçekten 18 Haziran 1948'de Meclisde okunan ikinci Hasan Saka kabinesi programında şu satırlar yer almaktadır: "Büyük Meclis önünde açıklamak isteriz ki, yalnız genel bütçeye dahil teşkilat kadroları her yıl artışlar kaydetmek suretiyle çeşitli özlük hakları ile birlikte karşılıkları içinde bulunduğumuz yıl bütçesi gelirinin yüzde 46'sına kadar yükselmiştir. Hükümetiniz bu derece yükselmiş olan kadro masraflarının daha fazla artmasını önlemek kararındadır. Bu kadroyu hizmet ihti-

yaçları ile mütenasip bir hale getirmek için alınmış olan kararın tedrici surette tatbikine geçilerek bütün kadroları yeni baştan düzenlemek, sayısı on yıl içinde bir misline çıkmış olan memurlarımızı, kitle halinde açıkta bırakmayacak şekilde ve mağduriyete sebep olmayacak tedbirlerle, bugün için mümkün olan asgari kadrolara varmak istiyoruz." Hasan Saka'nın istifasından sonra kurulan ve son CHP hükümeti olan Şemsettin Günaltay kabinesi ise 24 Ocak 1949'da Meclis'e sunduğu programında aynı konuda şunları söylemektedir: "Devlet daireleri kadrolarının hizmet ihtiyaçlarına göre ayarlanması ve buna muvazi olarak istihkakları düzenleyen teadül kanunlarının ıslahı için girişilen çalışmaya devam olunacaktır." Oysa, bilindiği gibi, bu vaadler gerçekleşmediği gibi, tersine bir gelişim -hatta DP iktidarı boyunca da- devam edip gitmiştir.

DP muhalefetinin "bürokrasi" ile ilgili eleştirileri, belki yukardakilerden de daha şiddetli bir biçimde, bu sosyal kategorinin "yönetici zümre" özellikleri taşıması ile ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Daha çok idarecileri ve yüksek bürokratları hedef alan bu eleştiri DP muhalefetenin rejime karşı en büyük itirazlarından birini teşkil etmiş ve geçirdiği evrime paralel olarak iktidar partisini de etkilemiştir. Gerçekten bu konu 12 Temmuz Beyannamesi'nin özünü teşkil ettiği gibi, CHP tarafından bazı faşizan kanunların ilga edilmesinde de büyük bir rol oynamıştır. Ne var ki, iktidar partisinin evrimi bu konuda da çelişkiler içinde oluşmuş ve CHP uygulamaya çalıştığı liberal politikada bir türlü başarılı olamamıştır. 1948 başlarında Celal Bayar, idare amirlerinin baskılarının "derece derece hafiflemekte olduğunu itiraf etmek gerekmektedir" diyordu. Bir yıl sonra ise Meclise gelen bir kanun tasarısı, muhalefet partisini aynı konuda büyük bir umutsuzluğa ve endişeye sevketmiştir. Bu tasarı İller İdaresi Kanunu tasarısıdır.

1949 Haziran'ında Meclisce kabul edilen İller İdaresi Kanunu Recep Paker Hükümeti zamanında hazırlamış bir tasarıydı. Muhalefetin şimşeklerini çeken tasarının özelliği şu noktada toplanmaktadır: Tasarı valilerin yetkilerini aşağı kademedeki memurlara karşı arttırmakta,

İçişleri Bakanı'na karşı azaltmaktadır. Bir muhalefet sözcüsünün deyimiyle "bu tasarı ile Türkiye'deki büyük küçük bütün memurlardan 64 tümen teşkil edilmekte ve İçişleri Bakanı da başkomutanlık mevkiini almaktadır". İçişleri Bakanı ise Kanun'un amacını şöyle açıklamıştır: "Bizim bu kanunla ve Özel İdareler Kanunu ile yaptığımız şey şudur: İller Kanunu ile, bakanlara (içişleri, tarım, ekonomi) ait olan selahiyeti bir kısmını valiye veriyoruz; fakat bir taraftan da özel idarelerle valinin selahiyetini eskisine nazaran kısıyoruz." Bu açıklama DP'yi tatmin etmemiş ve DP adına tasarı şu şekilde eleştirilmiştir: "Vilayet İdaresi Kanunu'nun valilere verdiği yetkiyi matlup ve kifayetli derecede görmeyerek yetki genişliği esasına dayanan bir kanun tedvirinin derhal ele alınması lüzum ve zaruretini duyan Hükümet, Recep Peker Hükümeti'dir... (Tasarı) Recep Peker Hükümetiyle birlikte tarihe intikal etmeli idi. Fakat maalesef tasarı Recep Peker Hükümetini istihlaf eden Hasan Saka Hükümeti'nce de benimsenerek Yüksek Meclis'e arzedildi." Daha sonra sözcü tasarısının valileri "yarınlarından emin, mevkilerine sahip" olmaktan çıkardığını, onları tamamen hükümetin emir kulu haline getirdiğini; buna karşılık küçük memurları da her hususta (tayin, terfi, nakil vb.) valinin boyunduruğu altına soktuğunu ileri sürmüştür. Bütün bunlar gösteriyor ki İller İdaresi Kanunu tamamen politik bir anlam kazanmış ve çok partili hayat kurallarının artık iyice benimsendiğinin sanıldığı bir sırada muhalefetin eski endişelerinin hortlamasına yol açmıştır. Celal Bayar Kanunla ilgili kuşkularını şöyle ifade etmiştir: "İller kanunu ile valilere verilen yeni selahiyetlerin manası nedir? O İller Kanunu ki, bizzat kendilerinin cebir ve tazyik politikası takip etmekle itham ettikleri Peker zamanında hazırlanmıştı. İşte bu kanunla güdülen maksadın vilayetteki bütün memurları, kanundan ziyade harfi harfine valinin emrine bağlamak olduğundan şüphe yoktur. Valinin azli ve nasbi, ikbal ve kaderi de kayıtsız şartsız vekillerin emir ve arzusuna bağlıdır." Ayrıca ilave edelim ki yeni Kanun, politik tehlikesinin dışında, DP'nin ve uluslararası kapitalizmin sözcülerinin önerdiği toplumsal kalkınma modelinin bir unsuru olan idare siste-

mine de hiç uymamaktadır. Çünkü bu modelde daha ziyade halkın iradeye iştirakini sağlayan idari kuruluşlara sempatiyle bakılmakta ve bunların yetkilerinin artırılması önerilmektedir. (75)

Bütün bu söylediklerimizi şu şekilde özetleyebiliriz: İkinci Dünya Savaşından sonra yurt ve dünya koşullarındaki değişim CHP'yi de değiştirmiş, ancak CHP, o güne kadar en güçlü sosyal dayanağını teşkil eden bürokratik zümreleri arka plana atan bir politikayı tutarlı bir biçimde uygulayamamıştır. Bunun çeşitli örneklerini daha önce vermiş bulunuyorum. Bununla beraber ilave edeyim ki CHP, her şeye rağmen 1948'den itibaren eskisinden çok farklı bir iktisadi ve sosyal politika izlemeye başlamıştır. Dönüşüm yılı 1947 (Truman Doktrini, 12 Temmuz Beyannamesi, Kurultay) olmakla beraber, somut olarak iktisadi politikadaki değişikliğin belirtileri 1948'den itibaren hissedilmeye başlanmıştır. Bu değişiklik nedir? Bu değişiklik tıpkı yabancı uzmanların önerdiği ve DP'nin de benimsediği gibi, iktisadi kalkınmada tarıma öncelik veren, sanayileşmeyi de tarımda kapitalizmin gelişmesine bağımlı kılan bir politikanın uygulanmaya başlamasıdır. Başka bir deyişle DP'nin kalkınma "model"inin daha DP iktidara gelmeden yürürlüğe konmasıdır. Gerçekten yakın tarihimizde savaş sonu dönemine bir bütün olarak bakarsak bir noktada dikkatimizden kaçmayacaktır: Türk tarımında makineleşmenin ve kredi olanaklarının hızla arttığı, tarıma yeni yeni toprakların açıldığı ve bunlara uygun bir ulaştırma politikasının uygulandığı dönemin başlangıcı 1948-1949 yıllarıdır. Tek parti yıllarında izlenen politikanın önemli bir unsuru demiryolu siyasetiydi ve savaş sonunda hazırlanan ilk planda bu konuya önemli bir yer verilmişti. Oysa bu yıllarda Türkiye'ye gelen bir Amerikalı heyet Türkiye'nin o ana kadar izlediği ulaştırma siyasetini de şiddetle eleştirerek, karayolları politikasının başlatılmasında büyük bir rol oynamışlardır. Heyetin Hükümete sunduğu raporda memleketin karayollarının ilkel durumu belirtildikten sonra, bunların demiryollarına nisbetle daha ucuz ve elverişli olduğu ileri sürülmekte ve "Türkiye'de buğday istihsalinin hiç olmazsa yüzde 10'unun nakil kolaylıklarının olmaması yüzün-

den çürüdüğü" iddia edilmektedir (76). Heyetin tavsiyesine uygun olarak 1948'de Karayolları Genel Müdürlüğü kurulmuş ve sosyo-ekonomik gelişmemizin adeta niteliğini tayin edici önemde bir unsur böylece örgütüne kavuşmuştur.

Başlangıcını 1948 olarak saptadığımız bu iktisadi politika değişikliği, DP iktidara geldikten sonra kaleme alınan bir yabancı uzmanlar grubu raporunda şu şekilde anlatılmıştır: "Türkiye'nin savaş sonrası iktisadi kalkınması, 1930'larda uygulanan iktisadi büyüme modeliyle tam bir tezat halindedir. Bu dönemde memleketi bir sürü yeni endüstri dalı kurarak kalkındırmak teşebbüsü yapılmıştır. Bunda bir dereceye kadar başarı kazanılmakla beraber, üretilen malların talebine veya kısıtlı sermaye arzının yerinde kullanılışına yeteri derecede dikkat edilmemiştir. 1948'de itibaren sanayideki kalkınma, otomatik olarak tarımdaki gelişmenin yol açtığı gelir artışından doğmuştur." CHP bu politikayı sınıfsal açıdan da büyük toprak sahiplerine verilen ödünlerle yürütmeye çalışmıştır.

CHP, Yedinci Kurultayındaki vaadine uygun olarak Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'ndaki radikal 17. maddesini kaldırmış (77) ve toprak düzenine yeni bir anlayışla eğilmiştir. Bu yeni yaklaşım, iktisadi politikanın dışında, toprak rejiminin hukuki temellerini sağlamlaştırıcı yönde bazı girişimcilerle de somutlaşmaktadır. Tapu Kanunu'nda bu yıllarda yapılan değişikliklerle, yeni çıkarılan Tapulama Kanunu bu girişimlerin en önemlileri arasındadır. Gerçekten Tapu Kanunu'ndaki değişikliklerle, tapu siciline kayıtta mahkeme kararı esas kabul edilirken, Tapulama Kanunu da kırsal alandaki tüm tapusuz gayrimenkul malların tapu ve kadastro işlemleri ile ilgili ayrıntılı bir mekanizma getirmektedir. Aslında dönemin yeni iktisadi anlayışını yansıtan ve destekleyen bu hukuki düzenlemeler üzerinde biraz durmak öğretici olacaktır.

Türkiye'de 1950 yılına kadar gayrimenkul mülkiyetinde tapu işlemlerinde yetkili merci İdare (Tapu Dairesi) olmuştur. Arazi ihtilaflarında yargı yolu açık olmakla beraber ilk karar idarecilere verilmiştir. Oysa 1948'den sonra Türk tarımının kapitalizme açılma sürecinin hızlanması,

esasen hukuki temelleri çok belirsiz olan arazi rejimini sarsmış ve toprak ihtilaflarını arttırmıştır. Başka bir deyişle, giderek "mal" haline gelen bir üretim unsuru olan toprağın mülkiyet statüsü de sosyal bir mücadelenin konusu olmuştur. İç ve dış etkenlerle politikasında tarımda kapitalist gelişmeye öncelik veren CHP iktidarı bu konuya da eğilmek zorunluluğunu hissetmiştir. İşte Tapu Kanunu'nda değişiklikler yapan 5519 ve 5520 sayılı kanunlar bu amaçla çıkarılmıştır.

5519 sayılı kanun tapu tescillerinde yargıç kararını gerekli kılmakta, 5520 sayılı kanun ise arazi büyüklükleri ile tapu sicilleri arasındaki uyumsuzlukları yine yargıç kararı ile giderme yollarını açmaktadır. 2644 sayılı Tapu Kanunu'nun (1934) 31. maddesini tadil eden 5520 sayılı kanun şu hükmü getirmektedir: "Gayrimenkul malların yüzölçüsü tapu sicilinde yazılı miktardan fazla çıkıp da bu fazlalığın bitişik araziye el uzatmaktan ileri gelmediğine ve sınırca da bir değişiklik olmadığına mahkemece karar verilirse sicile karar vechile kaydolunur..." Kanunun dikkati çeken diğer bir özelliği de getirdiği değişikliğin, yeni iktisadi politikayı destekleyici nitelikte oluşudur. Nitekim kanunun gerekçesinde belirtildiği gibi, "vatandaşların gayrimenkul mallarını hakiki miktarı ile tasarruf etmelerini temin etmek ve bilhassa çiftçilerimizin Ziraat Bankası'ndan alacakları paranın miktarında tapu kaydında yazılı mesaha miktarının mikyas tutulması hasebiyle elde bulunan arazinin hakiki miktarından çok eksik olan miktar üzerinden para istikraz etmek zorunda kalmaları yüzünden ziraat işlerine de ehemmiyetli bir surette tesir yapmaktadır.." Görüldüğü gibi CHP bu kanunda, tarımda mülkiyet ve kredi sorununu bir arada düşünmekte ve uygulamada daha çok büyük çiftçiler lehine işliyecek bir düzen getirmektedir. İktidarının son aylarında Meclisten geçirdiği Tapulama Kanunu da bu düzenin bir parçasıdır.

Tapulama Kanunu amacını birinci maddesinde şöyle açıklamaktadır: "İl ve ilçelerin dışında kalan bütün tapusuz gayrimenkul mallar bu kanun hükümlerine göre tapulanarak ve tapulu olanların kaydı da yine bu kanun hükümlerine göre yinelenerek kadastro planları vücuda

getirilir." Kanun bu amacına ulaşmak için "gezici arazi kadastrosu mahkemeleri" kurmaktadır. Bu suretle tapu ve kadastro işlemleri hızlanacak ve Mecliste bir milletvekilinin söylediği gibi "köylülerimiz ve arazi sahiplerimiz hakiki olarak mallarına sahip olacaklardır. (Böylece) Mülkiyet savaşları tarihe karışacaktır". Bunun dışında "arazi, hakiki miktar ve değerleriyle Ziraat Bankasına ve Tarım Kredi Kooperatiflerine rehin edilerek" kredi olanakları genişletilecektir. Görüldüğü gibi Tapulama Kanunu da tarımda kapitalizme açılmanın yolaçtığı sorunlara cevap vermeye çalışmaktadır. Bu sorunların başında toprak ihtilafları gelmektedir. Bu kanunlarla toprak ihtilafları önlenmiş midir? Önlenememiştir; çünkü bir defa arazinin o tarihte % 60'ından fazlası tapusuzdur ve tapu sicillerinin çoğu da sicile kayıt edilmeden yapılan alım satımlarla hukuki değerini kaybetmiş vaziyettedir. Bunlarla ilgili işlemler kolaylıkla tamamlanacak cinsten değildir. Ayrıca mülkiyet durumu belirli olsa dahi toprak mücadelesi sosyal bir mücadeledir ve yarı feodal ilişkilerden kapitalist ilişkilere geçiş sürecinde herzaman kendini gösterir. Nitekim, DP iktidara geldikten sonra toprak kavgalarını önlemek için yeni kanunlar çıkaracaktır (78).

Bütün bunlar gösteriyor ki tarımda kapitalizmi teşvik politikası CHP henüz iktidardayken başlamıştır. Bununla beraber CHP'nin bu yeni tutumu hem yakın geçmişi dolayısıyla yeteri derecede güven verici olmamış, hem de beklenen ve istenen yoğunlukta uygulanmamıştır. Örneğin tarım ürünleriyle ilgili fiyat politikası çiftçiyi tatmin etmediği gibi, Gelir Kanunu çalışmaları da özellikle büyük tarım üreticilerini kuşku ve endişe içinde bırakmıştır.

Savaş yıllarında Milli Korunma Kanunu çerçevesinde izlenen fiyat politikası çiftçileri tatmin etmekten uzaktı. Çiftçiler bununla önce karaborsacılığa başvurarak, fiyatlar göreli olarak serbest bırakıldıktan sonra da fiyatları yükselterek mücadele etmişlerdir. Savaş sonu döneminde hükümet buğday fiyatlarını nisbeten yüksek olarak tesbit etmişti. 1944-1945 yıllarında Toprak Mahsulleri Ofisi buğdayı 25-27 kuruş üzerinden satın almıştır. Oysa 1946-47 yıllarında satın alma fiyatları 20-22 kuruşa indirilmiş-

tir. Tahıl üreticilerini tatmin etmekten uzak olan bu fiyatlar DP iktidarının ilk yıllarına kadar devam etmiştir. Öte yandan Gelir Vergisi Kanunu ile ilgili hazırlıklar ve tasarının ilk metni de çiftçileri tedirgin etmiştir. Aslında toplunun bütün kesimlerini ilgilendiren bu kanun birçok bakımdan aydınlatıcıdır.

Tek parti döneminde çıkarılan çeşitli kanunlarla ve Kazanç Vergisinde yapılan çeşitli değişikliklere dolaysız vergiler içinden çıkılmaz bir hal almıştı. CHP iktidarı bu hale son vermek ve rasyonel bir vergi düzeni getirmek için 1944'den itibaren çalışmalara başlamıştır. Bu çalışmaların sonucu olarak 1949 yılında Kazanç Vergisi kaldırılmış ve bunun yerine Gelir Vergi gibi ile Kurumlar Vergisi ve Esnaf Vergisini kapsayan yeni bir sistem getirilmiştir.

Yeni vergi sistemi, hükümet tarafından bir yandan mali nedenlere, özellikle eğitim ve sosyal yatırımlar konularında artan devlet ihtiyaçlarına, öte yandan da sosyal adalet kaygılarına dayandırılmıştır (79). Geniş ölçüde karine esasına dayandığı için sosyal adalete ters düşen ve ayrıca kaçakçılığı önleyemeyen Kazanç Vergisi ömrünü tamamlamıştı. Bununla beraber iş çevreleri yeni vergi tasarılarına (Özellikle Gelir Vergisine) karşı çıkmışlar ve bunları önlemek istemişlerdir.

İktisat Kongresinde İstanbul Tüccarlar Derneği'nin bu konudaki tutumuna daha önce işaret etmiştim (80). Bu tutum olumsuz olmuştu. Buna paralel olarak DP'de kanuna karşı çıkmış ve oy vermemiştir (81). DP temsilcisinin Mecliste belirttiği gibi, muhalefet partisinin vergi tasarılarına başlıca itirazı bunu bir vergi reformu olarak değil, vergileri artırma yolu olarak kabul etmeleridir. Bu suretle mevcut durumdan memnun olan iş çevrelerinin ve büyük çiftçilerin görüşleri de temsil edilmektedir.

Gelir Vergisi Kanunu tasarısında belli bir miktarın üzerindeki tarım kazançları da vergilendiriliyordu. Buna rağmen konuyla ilgili madde Mecliste tasarıdan çıkarılmış ve tarım kazançları mutlak olarak vergiden muaf tutulmuşlardır. Aslında hükümetin ilk görüşü bu değildi ve bizzat Maliye Bakanı bu gelişimi eleştirmiştir. Tasarı Mecliste görüşülürken, "son zirai istatistiklerimizde bu

kazancın üç, üç buçuk milyon civarında olduğu görülmektedir" diyen Maliye Bakanı şunları ilave etmiştir: "Bu kadar geniş bir geliri hariç bırakan bir vergiye gelir vergisi denilebilir mi?" Oysa sorun artıkyaklaşan seçimlerle de ilgilidir ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun bir türlü unutmamış olan toprak ağalarını daha fazla kızdırmamak lazımdır. Kaldı ki aşar vergisi kaldırıldıktan sonra, savaş yıllarında iki yıl uygulanan bir vergi hariç, CHP daima çiftçileri vergi dışı tutmuştur (82). Seçimler yaklaşırken, DP'nin demagojik tutumu ile yarış halinde bulunan CHP'nin yeni vergilerden de kaçınması gerekmektedir.

Şimdi bu veriler ışığında başlangıç noktamıza dönerek 14 Mayıs seçimlerini yorumlamaya çalışalım. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde, DP, seçim sisteminin de yardımıyla ezici bir zafer sağlamış ve oyların % 53.5 ile sandalyelerin % 83'ünü kazanmıştır. CHP'nin iktidarının son yıllarında DP programını benimsediği ve uygulamaya koyduğu düşünülürse bu sonuç şaşırtıcı görülebilir. Bununla beraber iki düzeyde ele alınabilecek unsurlar yardımıyla seçim sonuçları daha iyi anlaşılabilir. Bunlardan birincisi CHP'nin sınıfsal kökeni ne olursa olsun geniş bir seçmen kitlesi nezdindeki imajıdır. Bu imajı, CHP iktidarının son yıllarında uyguladığı politika değil, tüm geçmişi yaratmıştır. İkincisi ise CHP'nin son yıllarında uyguladığı politikanın dahi hem egemen sınıflarca hem de yoksul sınıflarca yetersiz ve tutarsız bulunması ve politikanın gerçek sahibi olan DP tarafından çok daha başarılı bir şekilde uygulanacağı konusunda yaygın bir inançtır.

14 Mayıs seçimleri ile ilgili ayrıntılı veriler yayımlanmamıştır. Bu yüzden bu konuda, Türkiye'nin mahalli özelliklerine ve sosyo-ekonomik farklılıklarına göre değişebilecek yorumlara temel teşkil edecek ampirik seçim sosyolojisi çalışmaları da yapılmamıştır.(*) Bununla beraber Türkiye'de "iktidar değişmesi"ne yolaçan bu olayı, toplumun çeşitli kesimlerinde iktidar yapısını oluşturan sınıf ve zümreleri ana hatları ile inceleyerek ortaya çıkarabiliriz. Aşağıdaki satırlarda 14 Mayıs'taki "iktidar değişikliği" olgusunun bir yandan büyük şehirlerde iktisaden

(*) *Tarih ve Toplum*, (Mayıs 1989), Sayı 65.

güçlü sınıflar açısından öte yandan da kırsal alanlarda, köylülüğün çeşitli kesimleri açısından ne anlam taşıdığını açıklamağa çalışacağım.

14 Mayıs 1950 seçimlerinin sonuçları ile ilgili genel bir gözlem önce şu olguyu gözler önüne sermektedir: 14 Mayıs'ta DP, Türkiye'nin kapitalizme en çok açılmış, hızlı bir sosyal değişme süreci içinde bulunan bölgelerinde Türkiye'deki genel ortalamasının üstünde oy kazanmıştır (83). Buna karşılık CHP'de en büyük oy oranlarına Türkiye'nin en geri kalmış, kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin en yoğun olduğu bölgelerde ulaşmıştır (84). Bu sonuçlara bakılarak, Türkiye'de DP'nin kapitalistleşme (modernleşme) sürecini hızlandırıcı bir akım temsil ettiği ve bu yüzden de bitmemiş bir burjuva devrimini tamamlayıcı nitelikte "ilerici" bir hareket olduğu ileri sürülebilir mi? (85) Bu soruya günümüzde, Türk Demokrasisi'nin kırk yıllık işleyiş deneyimini gözönünde bulundurarak, çok daha mesafeli ve çok daha nesnel bir yanıt arıyabiliriz. Bu tartışmayı genel bir değerlendirme şeklinde yapmaya çalışacağız.

SONUÇ: BİR DEĞERLENDİRME

Türkiye'de 1946'da çok partili hayata geçilmesi, yakın tarihimizde bir "demokratik devrim" olarak nitelenebilir mi? Aradan geçen kırkbeş yıl ve bu dönemde Türk demokrasisinin işleyiş biçimiyle ilgili gözlemlerimiz bu soruya nesnel bir yanıt vermemizi bir ölçüde kolaylaştırıyor.

Siyasal rejimler tarihinde rastladığımız çeşitli örnekler, çok partili hayatla demokrasinin her zaman aynı şeyler olmadığını göstermiştir. Türk deneyi de bu örnekler arasında sayılabilir mi? Soruna iki planda yanıt aramamız gerekiyor.

1- Türk deneyinde, hukukî-siyasal düzeyde bir demokrasinin "asgari müşterekleri" sayabileceğimiz ilkeler gerçekleşmiş midir? Bu bağlamda demokrasinin biçimsel koşulları söz konusudur ve bunları, demokratik (özgürlükleri bütün boyutlarıyla içeren) bir Anayasa ve seçim kanunu ile bağımsız bir yargı mekanizması oluştururlar. Bu açıdan "Türk Demokrasisi"ni değerlendirirsek, onun, 1960'larda küçültücü bir sıfat olarak kullanılan "biçimsel demokrasi" koşullarına dahi ulaşmadığını teslim etmemiz gerekiyor. Bunun nedeni açıktır. "Türk Demokrasisi", soğuk savaş yıllarında bir "muvazaa" (danışıklı döğüş) olarak doğmuş ve İsmet İnönü'nün girişiminde Tek Parti döneminin "Serbest Fırka"sı model alınmıştır. Serbest Fırka deneyinin aksine, Demokrat Parti iktidara geldiyse, bunun nedeni hem uluslararası konjonktürün farklı oluşu hem de İnönü'ye devlet başkanlığı vadederek onu iki yıl "oyalamayı mükemmel başaran" Demokrat Parti yöneticilerinin becerisidir. "Türk Demokrasisi" soğuk savaş damgası taşıyan bir uygulama içinde, uzun süre sosyal-demokrat fikirlere bile ifade olanağı vermemiştir. Demokrat Parti, programına tamamen ihanet etmiş ve 1950-1960 arasında basın özgürlüğü, bağımsız adalet,

özerk üniversite ve sendikal haklar gibi ilkeleri, kendi iktidar yıllarında bunları gerçekleştirmeyen CHP savunmuştur. 1960'larda elde edilen *fiili özgürlükler* ise, hep hukuki dayanaktan yoksun kalmış ve 12 Mart 1971 darbesinden sonra sıkıyönetim mahkemelerinde acımasızca yokedilmişlerdir. 1977-1980 destabilizasyonu ve 12 Eylül 1980 darbesi, "Türk Demokrasisi"nin evrimini tamamlamış ve "askeri demokrasi"ye son şeklini vermiştir.

"Askeri Demokrasi" deyimi, 1960'da askeri darbeler çığrını açan 27 Mayısçılardan biri tarafından önerilmiştir. Bu ihtilalciye göre "Türkiye, siyasi dengeler ve bilhassa ordu-iktidar dengesi bozulduğu zamanlar bunalıma girmiş, askeri müdahalelere maruz kalmıştır." Montesquieu'nün "kuvvetler ayrımı" ilkesine Türkiye'ye özgü bir almaşık(!) getiren bu yaklaşım, 1961 Anayasası'na konulan Milli Güvenlik Kurulu aracılığı ile gerçekleştirilmek istenmişti. 1981 Anayasası'nın bu "denge"yi daha da pekiştirmeyi amaçladığını söyleyebiliriz.

"Türk Demokrasisi"nin hukuki-siyasi plandaki bu evrimi, Anglo-sakson toplumbilimcilerle Türkologların ve aynı paralelde düşünen Türk akademisyenlerinin -daha ince bir biçimde sergiledikleri- görüşlerine uygundur. 1960'ların başında Amerikalı sosyolog E.Shils, gelişmekte olan ülkeler için "vesayetçi demokrasi-(tutelary democracy)"yi öneriyordu. Bugün de Atlantik ötesinden gelen benzer telkinler, 12 Eylül rejimini "Türk Demokrasisi"nin tarihi geleneklerimizle uzlaşma halindeki bir aşaması olarak değerlendiriyorlar. (86) Bize göre ise aynı sürecin kavranmasında, örneğin bir *Aydınlar Dilekçesi'nin* (1984) ya da *Amnesty International*'ın raporlarının okunması çok daha öğretici olacaktır.

2- Türkiye'de çok partili hayata geçiş, toplumsal güçlerin gelişimi (üretim biçiminin evrimi) açısından bir "demokratik devrim" sayılabilir mi? Bu bağlamda ölçütümüz, kapitalizme geçememiş ve bünyesindeki yarı-feodal ilişkileri temizleyememiş bir ülkede köylünün özgürlüğünü sağlayacak bir Toprak Reformu olacaktır. Ne var ki soruna bu açıdan bakılınca, II. Dünya Savaşı ertesinde demokratik potansiyeli temsil eden siyasal gücün, 1945 *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu*'na muhalefetten doğan

Demokrat Parti değil, bizzat bu kanunun ünlü 17. maddesiyle yarı feodal ağaların gücünü kırmaya çalışan CHP olduğu ortaya çıkar. CHP'nin bu tutumu çok çelişik gelişmelerden sonra benimsemesi, reformu tarımsal üretimi artırmak amacıyla, ya da politik mücadele aracı olarak kullanması gibi nedenler iktidar ekibinin sübjektif hedeflerini göstermek bakımından açıklayıcı olabilirler. Fakat önemli olan nokta bu Kanun'un uygulanamaması, radikal maddelerinin budanması ve giderek tamamen rafa kaldırılmasıdır. Bunun hem iktisadi hem de siyasi nedenleri vardır. Siyasal nedeni, DP hareketinin seçim kampanyalarında "27 yıllık istibdat" diye dillerinden düşürmedikleri CHP'nin bürokratik ve katı yönetimi teşkil ediyor. DP akımı, 1908'de "Hürriyetin ilanı"nda olduğu gibi, çıkarları çelişen toplumsal sınıf ve kategorileri iktidara karşı birleştirmiş ve "46 ruhu" denilen özgürlükçü hareketi bir bayram havasına dönüştürmüştür. Fakat, yine II. Meşrutiyet'te olduğu gibi, DP'nin başını çeken ağa-tüccar koalisyonunun gerçek çehresi ortaya çıkmakta gecikmemiştir. DP kadrolarında, henüz iktidara gelinmeden, daha sonraları partiyi bölecek bir polarizasyonun oluştuğuna dair belirtiler vardır. 1949'da, parti müfettişi olarak bazı Karadeniz illerini teftiş eden Samet Ağaoğlu'nun bir raporu bu bakımdan çok açıklayıcı görünüyor. S.Ağaoğlu'na göre Trabzon havalisinde "öteden beri servet ve arazi mahdut ailelerin elinde toplanmış ve halkın çoğunluğu bu ailelerin iktisadi ve siyasi nüfuz ve kudret sahaları arasında bölünmüştür." Oysa başlangıçda DP saflarında "hemen hemen yalnız esnaf, işçi, küçük tacir ve topraksız köylü ve çiftçi toplandı. Fakat DP kuvvetlenerek iktidara yürümeye başlayınca bu sefer bu zengin ve toprak sahibi aileler ve insanlar çok kuvvetli bir sevki tabii ile bu yeni kuvveti de ellerine almak yolunu aradılar ve her iki partinin köşe başlarını tutmak için çalışmaya koyuldular." Böylece, "karanlık günleri cesaretle geçirmiş olan unsurlarla bu yeni unsurlar arasında sert bir mücadele kendini gösterdi." Samet Ağaoğlu'nun bu gözlemleri açıkça gösteriyor ki çok partili hayata geçiş yıllarında nasıl CHP hızla DP'lileşmişse, DP'de hızla CHP'lileşme sürecine girmiştir. Sonunda benzerlikleri Adnan Menderes'i bile şa-

şırtan bu iki parti, Türk siyasal hayatına düşünsel içerikten yoksun bir çekişmeyi egemen kılmışlardır. Bu kavgada avantaj, tarihi imaj ve uluslararası kapitalizmin desteği açısından DP tarafında olmuştur. Bununla beraber, bir zamanların "Milli Şef"i, çok partiye geçme kararını partilerüstü bir işlevi koruyacağını düşünerek almış olsa bile, muhalefet görevini örnek bir cesaret ve feragatla üstlenmiş, ulusa bir demokrasi dersi vermiş ve 27 Mayıs hareketinden sonra da "ortanın solu" ilkesiyle politik kavganın içeriğini zenginleştirmeye katkıda bulunmuştur. Her şeye rağmen "Türk Demokrasisi" bugün özlenen bir düzeye ulaşamamışsa, bunun kişisel faktörlerle açıklanamayacak bir sürü nedeni vardır. Türk toplumsal gelişme düzeyi, "Moskof düşmanlığı"na dayanan bir tarihi miras bağlamında, "soğuk savaş" koşullarıyla bütünleşince ortaya "Türk Demokrasisi" çıkmıştır. Fakat tüm dünya düzeninin altüst olduğu, sistemlerin çöktüğü, yeni dengelerin arandığı bir kriz döneminde, siyasal gelişmenin de yeni atılımlara gebe olduğunu gözden uzak bulundurmamalıyız. Bu konuda bir tahminde bulunmak güçtür ve sözkonusu evrim gerçek demokrasi yönünde olabileceği gibi, "askerî demokrasi"nin pekişmesi yönünde de olabilir. Türkiye'de demokrasi bir tarih sorunu değil, bir gelecek sorunudur.

DİPNOTLAR

(1) Bayar özellikle enflasyondan zarar gören memurlarla, "müntehiplerim" diye sözettiği İzmir'li tüccar ve çiftçilerin şikayetlerini dile getirdi. Bk. *TBMMZC, Devre: 7, T.I. Cilt: 10,* s.150.
(2) Menderes, şunları söylemiştir. ".. Halk dileklerinin birer makes olan Kurultayların ilki olan 1927 Kurultayını burada yaptığımız zaman milletin millî bir feryat halinde bir sesi ile karşılaştık. Bu ses topraksızlık sesi idi. Bu ses bir kısım vatandaşların bazı yerlerde toprak sahiplerinin tahakkümü altında mustarip olduğunun sesi idi. (Bravo sesleri, alkışlar)
Arkadaşlar; miktarı az da olsa, fakat inkar edemezsiniz ki, bu memlekette ana rahminden toprağa kundaksız düşen ve gece gündüz ölünceye kadar, toprakta, toprak içinde ömrünü heba ettiği halde öldüğü vakit toprak altına kefensiz giren Türk çocukları vardır. Az da olsa vardır ve bunlar emeklerinin karşılığını tam olarak alamamaktadırlar."
(3) Dörtlü Takrir'in reddinin gerekçesi 12 Haziran'da grup başkanlığının bir bildirisinde şöyle açıklanmıştır: Müracaat usul bakımından hatalıdır. Kanun değişikliği için Meclis'e tüzük değişikliği için de Kurultay'a teklifler getirmek gerekir. C.Eroğul, *Demokrat Parti*, s.11.
(4) Örneğin devletçilik uygulaması 1932'de Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredisi Bankası gibi kuruluşlarla özel sektörü de kontrol edici bir gelişme gösterince, iş çevrelerinin sert tepkisiyle karşılaşması ve bir yıl içinde bu kurumların tasfiye edilmesi gibi.
(5) Vergi borçlarını ödemek ve sürgüne gitmemek gayri müslimlerin satmak zorunda kaldıkları emlaki ucuza satın almak gibi.
(6) 1942'de yayınlanan bir incelemede İstanbul Ticaret Odası'na 1941 yılında 1026, 1942'nin ilk sekiz ayında da 956 firmanın kaydolduğu belirtiliyor. Bk. Tüccarlar Çoğalıyor, Hüseyin Avni, *Yurt ve Dünya*, 1 Ekim 1942, Sayı: 19.
(7) İthalatçı Birlikleri, 1940 Nisan'ında iki ayrı Bakanlar Kurulu Kararı ile 8 tip olarak kurulmuştur. Bk. Düstur, 3. tertip, cilt 21, s.615 ve s.631, Birliklerin statüsünün 3. maddesine göre "Birliğe girmeyen ithalatçılarla, Birlikten çıkan veya çıkarılan aza, Birliğin iştigal mevzuuna dahil maddeleri ithal edemez veya ettiremez." Bu maddeler Birliklerin tiplerine göre, deri, kösele, çay, kahve, manifatura, kâğıt, mukavva, cam, madeni eşya, boya, kimyevi mad vb..gibi çeşitli alanları kaplıyordu.
(8) Ticaret Ofisi 18.2.1941 tarihinde 5 milyon lira sermayeyle kurulmuş ve bu sermaye daha sonra 14 milyona çıkarılmıştır.
(9) Örneğin çürük lastik ithaliyle ilgili bir skandalın, Ticaret Ba-

kanlığı veya Ticaret Ofisi tarafından değil de bir gazete tarafından ısrarla yazılması üzerine adliyeye intikal ettirilmesi, bir milletvekili tarafından Mecliste şikayet konusu yapılmıştır. Büyük işadamı Vehbi Koç da bu dönem için şunları yazmaktadır: "Firma sahibi olduğum 1926 yılından 1939 yılına kadar kendim ve çalışan arkadaşlarımın dürüstlüğü için hertürlü yemini edebilirim. 1939'dan 1946'ya kadar ise kuruluş olarak ahlakımız bozuldu, duyduğumuz veya duymadığımız birçok olaylar geçti, tabii bilerek bilmeyerek müşteri karşısında biz de lekelendik." V.Koç, *Hayat Hikayem*, İstanbul, 1973, s.66.

(10) Zamanın başbakanı Recep Peker de, bir konuşmasında Hürriyet Misakı'nın, Misakı Milli'nin kaba bir kopyası olduğunu belirtmiştir. Bk. K.Karpat, *Turkeys Politics; The Transition to multi-party system, New-Jersey*, 1959, s.185. Bir yazar da Vatan Gazetesi'ndeki bir makalesinde DP'nin Birinci Büyük Kongresi'ni Erzurum ve Sivas Kongrelerine benzetmiştir. Bk.C.Eroğul, s.24.

(11) DP'nin kuruluşuna giden günlerde basında bu yönde haberler çıkmaktaydı. Örneğin 12 Ekim 1945 tarihli Vatan'da CHP'nin "hayırlı bir siyasi çığır" açtığı belirtilerek "ilk adım olarak bütün devlet memurları parti ile alakalarını kesmeye davet edilecek" deniyor.

(12) C.Eroğul, s.23. Ayrıca DP programının idare mekanizması ile ilgili maddeleri de dikkati çekmektedir. 19. madde "hükümeti ve teşkilatını, halkın dışında ve üstünde bir varlık değil, sadece halk tarafından amme vazifesi ve hizmetlerini görmek üzere kurulmuş bir idare cihazı saymak, esaslı bir prensibimizdir" deniyor ve 20. madde idarenin seçimle gelen organlarının yetkilerinin artırılacağını öngörüyordu.

(13) Örneğin, A.Menderes'in 23 Mayıs 1946 tarihli Vatan Gazetesi'nde yazdığı makalede yer alan şu cümle: "Demokrat Parti'nin temayülü, iktisadî görüşleri bakımından vasıflandırılmak için, iktisadî devletçiliğe taraftar olduğunu belirtmek icabeder."

(14) DP iktidara geçtikten sonra, liderleri hakkında düzenlenen dosyaları ele geçirmişlerdir. Samet Ağaoğlu, Demokrat Parti'nin Doğuşu konusundaki kitabında kendileri hakkında tutulan fişlerin fotokopisini veriyor.

(15) Örneğin Görüşler dergisine Z.Sertel "İlk sayıya Tevfik Rüştü ile Adnan Menderes yazı vereceklerdi. C.Bayar'da bir demeçle işe karışacaktı. Hatta C.Bayar, dergi için sermaye olmak üzere 5000 lira vermeyi teklif etmişti" diye yazıyor. *Hatırladıklarım*, s.266. S.Sertel 327-328.

(16) DP kurulurken düşünülen isimlerden biri de "Köylü ve Çiftçi Partisi" olmuştur.

(17) F.Okyar Meclis'te şunları söylemişti: "Anlayamadığım bir

zihniyet var: Amele, Halk Fırkasına mensup oldukça iş yolundadır. *Vakta ki bu amele Halk Fırkasına intisap etmez, Serbest* Fırka lehine istimale başlar; o zaman iş değişir... Bilumum ameleyi komünist telakki etmek doğru mudur?" T.Timur, *Türk Devrimi*, s.290.

(18) Örneğin C.Bayar'ın Bursa'daki bir konuşması bir gazeteye "C.Bayar şeriatı yaşatmayacağız dedi" şeklinde aksedince, Bayar Sebilürreşad Dergisi'ne bir tekzip yollayarak "Şeriatı yaşatmıyacağız sözü ağzımdan çıkmamıştır" demiştir.

(19) İsmet İnönü, Sovyet Notası alındığı günlerdeki hissiyatını daha sonra şöyle anlatmıştır: "Boğazları beraber savunacaktık. Yani Rus kuvvetleri gelip Boğazlara yerleşeceklerdi. Sonra, ortak savunmanın icabı diye bizden her şey isteyeceklerdi. Doğu Avrupa'nın ele geçirdikleri ülkelerinde hangi statüye sahipseler bizde de o statüde bulunacaklardı: Kararımı derhal verdim: Cevabımız 'hayır' olacaktı. Bu kararımı verirken kendimizden başka hiçkimseye güvenmiyordum. Fakat anglo-saksonların da Rusya'nın, Akdeniz kapısını tutmasını istemeyeceklerini biliyordum." M.Toker, *Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu*, s.105.

(20) Bu arada şunu da ilave etmek gerekir: Almanlar Fransa'yı işgal ettikten sonra, Türkleri kışkırtmak için Ankara'daki Fransa büyük elçisinin Fransa'ya yolladığı bazı raporları neşrettiler. Bu raporlara göre, Türk havalarından uçacak Fransız uçakları Bakû petrollerini bombardıman edeceklerdi. Türk hükümeti buna ses çıkarmayacaktı. Nitekim o dönemde Fransa'nın Ankara Büyükelçisi olan René Massigli'nin hatıraları bunu doğrulamaktadır. *Hatıralara göre Massigli Bakû petrollerini bombardıman* edecek uçakların İran ve Türk havalarından geçmesi gereğini söyleyince, Saracoğlu "Demek İran'ın protesto etmesinden çekiniyorsunuz" diyor. Massigli "Türkiye tarafından bir güçlük çıkarılmayacağını bana bundan daha açık anlatamazdı" diye ilave ediyor. Öte yandan "Kafkas petrollerinin Sovyet askerî, sanayi ve tarımsal gücünün yüzde 80'ini temsil ettiği ve bu bölgeye vurulacak bir darbenin bütün Sovyet devletini çökerteceği" de hatıralarda not ediliyor. Bk. René Massigli, *La Turquie Devant La Guerre*, Plan, Paris, Mission Ankara, 1939-1940, 1964, s.385-386.

(21) Alman araştırıcı Gotthard Jaschke'nin *Genç Türklerin Turancılığı* adlı eserinde fabrikatör bir generalin (Nuri Killigil) Almanların "Rusya Komitesi" tarafından "bağlantı ajanı" olarak seçildiği belirtilmekte ve faaliyetleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Yazarlara göre, yine bu konuda Von Papen'le işbirliği yaparak önemli roller oynayan başka bir general de Hüsnü Erkilet'dir. Nuri Killigil'in "Türkiye Liderliğinde Türk Cumhuriyetleri" tasarısı reddedilmekle beraber, Killigil'e olan tüm gü-

venleri dolayısıyla Alman yöneticileri Papen'e yeniden talimat vermişler.
(22) Daha sonra Almanya'nın Türkiye'yi kendi saflarında savaşa sürükleyememesi üzerine de Hitler "Türkiye müttefiklere karşı vaziyet almazsa, Türkiye ile her türlü görüşme kesilecek ve taviz verilmeyecek" şeklinde bir açıklama yapmış ve 1942 Eylül'ünde itibaren Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye'deki turancı hareketleri kışkırtmaları da yavaşlayarak kesilmiştir.
(23) DP yöneticilerine göre, partileri seçimleri daha 1946'da kazanmıştı. Celal Bayar'ın bir eserinde verdiği rakamlara göre, 1946 seçimlerinde aslında DP: 279, CHP ise 186 milletvekilliği kazanmıştı. Bu rakamlara göre, DP, listesindeki bağımsızlıklarla beraber, seçime girdiği bütün illerde seçimi kazanmıştı. CHP ise ancak DP'nin seçime katılmadığı 16 ilde seçimleri "kazanmıştı." Bu rakamların da gerçekçi olduğu çok şüphelidir. Bk. Celal Bayar, *Başvekilim Menderes.*
(24) M.Toker şunları yazıyor: "1930'lardaki tek partiden çok partiye geçiş denemesinde Atatürk, Devlet Başkanlığında kalma konusunda, sanırım 1947'de İsmet İnönü'nün kafasındaki fikirlere sahipti." Herhalde cümleyi tersine okumak bize daha doğru bir fikir verecektir. Yani 1947'de İnönü, 1930'da Atatürk'ün kafasındaki fikirlere sahiptir.
(25) Yine M.Toker'in yazdığına göre, Celal Bayar bunları İnönü'ye şikayet ve jurnal dahi etmiştir. Metin Toker, DP yöneticilerinin bu konudaki ikili oyununu şöyle açıklıyor: "O devrede görülen ikinci husus, Demokrat liderlerin İnönü'de meharetle teşhis ettikleri bu zaafı mükemmel işledikleri, onun ağzına, istediği balı çalmakta hiç çimri davranmadıklarıdır... Celal Bayar'ın, daha baştan, iktidar DP'ye teveccüh ettiği takdirde kendisi için Cumhurbaşkanlığı koltuğunu ayırmış bulunduğu, şüphe dahi kaldırmayacak bir gerçekti. Ancak oraya giden yolda başlıca mani İnönü'yü oyalamak şarttır. İşte, Demokratlar 1947 ile 1949 arasında bu oyalamayı mükemmel başarmışlardır. Perdenin önünde halka hitaben söylenmeleri gerekeni söylemişlerdir. Arkadan, hemen perdenin gerisine koşmuşlar, İnönü'ye zayıf olduğu noktada, yani *Milletin Cumhurbaşkanı* seçilmek sevdasında teminatlarını tekrarlamışlardır. Söyledikleri mazeret daima şu olmuştur: 'Ne yapalım, partiyi müfritlere kaptırmamak için orada öyle davranmaya mecburuz.' Ve, karnında kırk tilkiyi, kuyruklarını birbirine değdirmeksizin dolaştırabildiği söylenilen o kurnaz İnönü bu oyuna gelmiştir". Toker, bu konuda şu somut örneği vermektedir: 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra DP il başkanlarından meydana gelen Küçük Kongresini toplar. Kongre hükümete karşı hayli sert bir bildiri yayınlar. Bunun üzerine C.Bayar tekrar İnönü'yü ziyaret eder. Toker bu görüşmeyi şöyle

anlatıyor: "İnönü, DP Başkanı'na tebliğin sert olduğunu söyledi. Bayar buna hak verdi. Fakat İnönü kendilerini anlamalıydı. Müşkilatları çoktu. Müfritler rahat bırakmıyorlardı. Bayar, partisi hakkında Cumhurbaşkanına geniş izahat verdi. İsimler saydı. İnönü, bu samimiyet karşısında içlenmişti. Bayar ayrılırken sarıldı, kendisini öptü."

(26) Nihat Erim bu toplantı için İnönü'ye "Herhalde sizi Cumhurbaşkanı adayı ilan edeceklerdir, Paşam!" demiş.

(27) Toker'in yazdığına göre, Beyannamenin ilk metni DP'nin çok daha lehine imiş ve muhalefet partisine karşı "fazla iltifatkâr" kısımlar Başbakan Recep Peker'in isteğiyle metinden çıkarılmış.

(28) Haziran 1947 ve Eylül 1947 tarihlerinde kabul edilen 5117 ve 5129 sayılı kanunlarla köy öğretmenine toprak yerine maaş verme ve onu "sağlık memuru" yapma yolları açılıyordu. 1947-1948 ders yılında da Köy Enstitülerinin asıl öğretim kadrosunu yetiştiren Yüksek Köy Enstitüleri kapatılmıştır. İnönü, 23 Kasım 1967'de yapılan bir mülakatta (Milliyet) Köy Enstitülerinin başarısızlığına işaretle "bunun hicranını ben daima çekerim" demiş ve "bunlar demokrasiyle yürütülmesi güç olan şeylerdir" diye ilave etmiştir. Gerçekten Köy Enstitüleri yoksul halk kitleleri lehine bütün fikirlerin tabu ilan edilerek baskı altına alındığı ve siyasi mücadelenin iki sağ partinin tekelinde kaldığı bir "demokrasi" 'le yürütülemezdi ve yürütülememiştir.

(29) San Fransisco konferansına bir Türk gazetecisi olarak katılan Ahmet Emin Yalman'ın bu konudaki gözlemleri ilgi çekicidir. Yalman "Harp sonrası Amerikası'nda Rus taraftarlığı bir müddet moda ve bir hastalık halinde hüküm sürmüştür" diyor. Bk. A.E.Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, (1945-1970) cilt, IV, Rey Yayınları, İstanbul.

(30) Belirtmek gerekir ki Türkiye'de de bu duygu ve temenni hakimdi. Savaşın ertesinde Ulus'da yazdığı bir başyazıda Prof.Nihat Erim şunları söylüyordu: "Önümüzdeki devrenin Birleşmiş Milletler Derneği devresi olacağına tam imanımız vardır. Milletlerarası münasebetlerin tesadüfilikten ve maceralardan kurtulması bir dünya hükümetinin kurulmasına bağlıdır" Ulus, 27 Mayıs 1946.

(31) Gallup Enstitüsünün yaptığı bir kamuoyu yoklamasına katılanların çoğunluğu (yüzde 55) Birleşmiş Milletler aracılığından vazgeçilmesine ve askeri yardım yapılmasına "hayır" demişlerdir. Ayrıca 38 memleketi temsil eden 83 diplomat arasında yapılan bir anket bunların yüzde 82'sinin, A.B.D.'nin Türkiye ve Yunanistan sorunlarını Birleşmiş Milletlere getirmemesini esefle karşıladıklarını belirtmişlerdir. W.Lipman, S.Alsop gibi güçlü liberal yazarlar da Truman Doktrinine bu yönüyle karşı çıkmış-

lardır.
(32) Fleming'in belirttiği gibi Truman Doktrini Sovyetlerin Hitler tipi bir gelişme politikasını temel almıştır. Oysa, bizzat State Department'ın uyguladığı "durdurma-containment" politikasının teorisini geliştiren George F.Kennan'ın tezi "Rusya'nın bu nitelikte bir tehdit teşkil ettiğini yadsımaktadır".
(33) Marshall yardımının şekli ve miktarı ile ilgili olarak Haziran 1947'de toplanan Paris konferansında Avrupalılar dört buçuk yıl için 22 milyar dolarlık bir kredi ihtiyacı öne sürmüşlerdi; fakat sonunda Amerikan Kongresi'nde kabul edilen miktar 13 milyar dolar oldu.
(34) Batı Avrupa Birliği Fransa, İngiltere ve Benelüks devletleri tarafından kurulmuş bir iktisadi ve askeri işbirliği örgütü olup, üye devletler "iktisadi istikrarsızlık" içine düşen bir diğer üye devlete toplu müdahale olanağı verecek derecede ileri bir anlayışla kaleme alınmıştır. (Md.7) Bk. Martine Meusiz, *La Défense de l'Europe Occidentale*, P.U.F., Paris, 1972, s.40-43.
(35) 1946'dan sonra Amerikancı bir politikanın hararetli savunucularından biri olan yazar Ahmet Emin Yalman'a göre Thornburg'un özellikle Arap petrolleri ile ilgisi vardır. "Arap petrol sahasındaki şeyhlerden biri... kendisine bütün bir ada hediye etmekle beraber, oraya özel bayrağını çekmek hakkını da vermişti" A.E. Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, cilt: 4 (1945-1971), s.103.
(36) Bunlar arasında Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın tasfiye edilmesi dahi vardır. Thornburg'a göre, "Karabük'ü Türk halkının gerçek ihtiyaçlarına feda etmek, ilgili Türk makamlarının cesareti ve gerekli değişikliğin tahakkuku için Türkiye'ye yardım edebilecek Amerikalıların bilgi ve hüneri için bir imtihan olacaktır".
(37) Atatürk döneminde kapitalist sektörde Türkiye İş Bankası'nın ayrıcalıklı bir yeri vardır. II. Dünya Savaşı yıllarındaki enflasyonist politika para ve kredi hacmini genişleterek ticaret bankacılığını teşvik edici bir rol oynamıştır. Nitekim bu dönem sonunda yeni özel bankaların kurulduğunu görüyoruz: 1944'de kurulan Yapı ve Kredi Bankası, 1946'de kurulan Türkiye Garanti Bankası ve 1948'de kurulan Akbank bunların en önemlileridir.
(38) Nitekim Çalışma Bakanı Sadi Irmak Mecliste tasarıyı savunurken bu girişimleri dayanak olarak kabul edilmişti. Bakan şunları söylemiştir. "Büyük ekseriyeti teşkil eden vatanperver, Devletle işbirliği etmeye amade işçilerimiz Çalışma Bakanlığı'mıza başvurarak kesin bir rehberlik etmesini, devletin yardımını ve umumî bir direktif verilmesini istediler. Bu vaziyette hürriyetçi devletçi olan Devletimizin totaliter rejimlerde olduğu gibi kendiliğinden sendika aranje etmesi ve onları bir nevi memurlar

mahiyetinde insanlarla idare etmesi asla bahis konusu olamazdı." Bk. TBMMZC, D.VIII., Cilt:4, T.I, 1947, s.306. Ayrıca belirtelim ki bu görüşmeler sırasında hükümet temsilcileri "sendika" sözünü "solcu" bir deyim olarak görüp, onun yerine "işçi teşekkülü" kelimesini kullanmak istemişlerdir.

(39) TBMMZC D.VIII., Cilt: 4, T.I., 1947. Belirtelim ki tasarının görüşülmesi sırasında DP sözcüleri "grev esasını, suistimal edilmesine imkân bırakmayacak takyidatla mevzuatımıza ithal etmenin demokratik bir zaruret olduğunu" ileri sürmüşlerdir. Fuat Köprülü de şunu ifade etmiştir: "Eğer grev hakkı tanımıyorsak, kabul etmiyorsak, Sendika Kanunu'nun hikmeti vücudu olmaz. Bu sadece gösterişten ibaret kalır, mantıksızlıktan ibaret kalır.

(40) A.F.L. in bu faaliyetleri "Uluslararası İlişkiler Bölümü Başkanı eski bir Troçkist iken fanatik bir anti-komünist olan Jay Lovestone ve yardımcısı Irwing Brown aracılığıyla, ... CIA ile işbirliği halinde yürütülmüştür" A.Işıklı, a.g.e., s.135-136, (Alain Guérin, *Qu'est-ce que la C.I.A.*'dan naklen; Editions Sociales, Paris, 1968, s.128)

(41) Denizli'de ve Bursa'da, bu gibi toprak işgallerini anlatan Prof. Kemal Karpat "Bazı yerlerde köylüler.demokrasinin toprağın bölüşülmesi anlamına geldiğini sanmışlardır" diyor. Kanımca gerçek de budur: Topraksız ve alfabesiz köylüler için tek demokratik eylem toprak mücadelesi ve toprak reformudur.

(42) Aslında bu fikirler 1965'den sonra "Millî Demokratik Devrim" tezinin unsurları olarak tekrar ortaya çıkacaktır.

(43) Adı geçen araştırma Ivar Spector'un *The Soviet Union and the Muslim World 1917-1958)* başlıklı kitabıdır. Kitapta Komünist Partisi programının 1929'da hazırlandığı ve ilk defa 1931'de illegal bir yayın organı olan Inkilap Yolu'nda yayımlandığı belirtilmektedir. İlave edelim ki bir tutarsızlık da şuradadır: 1931 programında Halk Partisi'ne karşı "devamlı ve uzlaşmaz" bir savaş önerilmekte ve bu savaş anti-emperyalist savaşın bir parçası olarak kabul edilmektedir. (Aynı eser, s. 115) Oysa Dr. Şefik Hüsnü'nün İkinci Dünya Savaşı sonlarında kaleme aldığı ve daha önce değindiğimiz raporda gerçek kemalistler ilerici olarak kabul edilmekte ve "demokratik cephe"nin bir unsuru olarak kabul edilmektedir.

(44) Mitingten bir gün önce CHP'li yazar Hüseyin Cahit Yalçın'ın yazdığı *"Kalkın Ey Ehli Vatan."* başlıklı başyazı bir provakasyon şaheseridir. Tanin, 3 Aralık 1945. Yazının tahrikçi rolü için bk. *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri.* İ.Darendelioğlu, 1968, s. 149.

(45) Öyle sanıyorum ki bugün artık bu mitingin bir tertip olduğu kesinlikle ileri sürülebilir. Bu iddia ile ilgili somut kanıtlar şun-

lardır. Bir kere gazete yöneticileri bir gün önce haber aldıkları bu mitingden İstanbul Valisini ve emniyet müdürünü haberdar etmişler, onlar da "gerekli tedbirlerin alındığını" söylemişlerdir. (Halil Lütfü Dördüncü, *Yeni Gazete*, 7 Mayıs 1967). İkinci olarak mitingciler Sovyet Konolosluğuna da hücum etmek isteyince güvenlik makamları bunu derhal önlemişlerdir. Yani istemedikleri hareketlere başarıyla engel olmuşlardır. (Prof. Karat, a.g.e., s. 134). Nihayet dönemin Sıkıyönetim savcısı Kazım Alöç nezarete alınan nümayişçi elebaşlarını CHP müfettisinin ziyaret ettiğini, bunlara çokiyi davrandığını, sigara ikram ettiğini v.s. yazmıştır. Kazım Alöç, "İfşa ediyorum," *Yeni Gazete*, 13 Nisan 1967. Bu konuda bizzat Sabiha Sertel'in anlattıkları için bk, Roman Gibi, s. 334-348. Son olarak şunu da belirtelim ki nümayiş sonunda nümayişciler değil, Sertel'ler mahkemeye sevkedilmişlerdir. Sabiha Sertel'in tahrikçi olarak nitelenen ve mitingten bir gün önce yazılan yazısının en ağır cümleleri şunlardır: "İstanbul CHP reisi hükümet gazetelerini davet ederek, bunlarla yaptığı bir içtimada, gazetecilere muhalif gazetelerle mücadele etmeleri tavsiyesinde bulunmuş. Bu hareket iktidar mevkiinde bulunan bir partinin muhalefetten korkusunu ifade eder". Alöç, *Yeni Gazete*, 12 Nisan 1967.

(46) Aslında mümayişciler İnönü'nün "Osmanlı liberali" olarak nitelediği Vatan Gatesi'ne de saldırmak istemişlerdir.Ancak "nümayişin muhalefete karşı değil, sadece komünizme karşı olduğu intibaını uyandırmak maksadı ile Vatana hücum etmekten son akikada vazgeçil(miştir.)."

(47) "Biz Tan Gazetesi'nde ikinci bir partinin kurulmasını, burjuva demokratik devrimini tamamlama yolunda atılmış bir adım olarak övüyorduk. İkinci bir parti kurulması teklifi, Halk Partisi'ne bağlı zümreler, yüksek memurlar, gerici basın arasında kötü bir tepki yapmıştı" Sabiha Sertel, a.g.e., s.295. Aynı konuda bk. Zekeriya Sertel *Hatırladıklarım*, 1905-1950, İstanbul, 1968, s.264-265.

(48) Bu partilerden biri TSEKP'den de önce kurulan (14 Mayıs 1946) Türkiye Sosyalist Partisi'dir. Bu parti de demokratik mücadeleyi ön plana almakta ve sosyalizm anlayışını şöyle ortaya koymaktadır: "Türk milletinin refah, kültür, sağlık ve adalet seviyesini yükseltmek, vatandaşların ferdî gelişmelerini köstekleyen bütün sebepleri ve bu bakımdan mevcut her türlü iktdisadî ve içtimaî adaletsizliği ortadan kaldırarak emek ve kaabiliyetleri değerlendirmek: TSP bu prensiple sosyalisttir" (program, md: 1, fikra 2) Bu parti de TSEKP ile birlikte sıkıyönetim komutanlığı tarafından kapatılmış; ancak yöneticileri uzun süren bir davadan sonra beraat etmişlerdir.

(49) Bu "model" 1961'den sonra Türkiye'de "filipin Demokrasisi"

adı ile isimlendirilmiştir. Gerçekten II. Dünya Savaşı'ndan sonra Filipin Cumhuriyeti'nde de tutucu sağ partilerin egemen olduğu, sola kapalı bir siyasal rejim kurulmuştur. Ayrıca 1949'da Washington'da (!) Türkiye ile Filipin Cumhuriyeti arasında bir "dostluk" anlaşması imzalanmıştır. Meclis'ten gerekçesiz ve müzakeresiz geçen bu anlaşmanın neden Washington'da imzalandığını anlamak zordur.

(50) CHP milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver uzun yıllar Türk Ocakları'nda laik -hatta yer yer dine karşı- bir milliyetçiliği savunduktan sonra anti-komünist amaçlarla dine dayalı bir milliyetçiliği savunmaya başlamıştır. Nitekim daha sonra Tanrıöver'in beyanatları *Sebilürreşat* dergisinde çıkmaya başlamıştır. (örn: Komünizme Karşı Dünya Din Cephesi, H.S. Tanrıöver, *Sebilürreşat*, Sayı: 10, 10 Ağustos 1948) Bu konularda bk: Prof. Karpat, a.g.e., k.218-219, G.Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972, s.98-99.

(51) Mukaddesatçıların Takriri Sükun Kanunu'ndan sonra kapatılan *Sebilürreşat* Dergisi 22 yıl sonra tekrar yayın hayatına başlarken yayımladığı başyazıda "Dine karşı o günden itibaren başlayan baskı hareketi zaman oldu ki en şiddetli dereceyi buldu... Laiklik nikabına bürünerek komünizmin temellerini kurmaya çalıştı" denmektedir. *Sebilürreşat*, sayı 1, 1 Mayıs 1948. Öte yandan Türkçü-turancı akımların hemen bütün faaliyeti anti-komünist mücadele olmuştur. Hatta bu hareketin liderlerinden Nihal Atsız makaleleriyle yetinmemiş, zamanın başbakanına tamamen ihbar niteliği taşıyan "açık mektup"lar yazmıştır. Bu konuda bk. İ.E. Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, s.96-212.

(52) 1947 yılının Mayıs ayı sonlarında T.B.M.M.'inde Sıkıyönetimin uzatılması görüşülürken DP yöneticileri ağır tenkitlerde bulunmuşlardır. C.Bayar sıkıyönetimin iç politika amaçlarıyla, özellikle "İstanbul matbuatı ve umumî efkârı t· zyik altında tutmak" için kullanıldığını ileri sürerken, Afyon milletvekili general Sadık Aldoğan, "Sıkıyönetim, mutlakiyet idaresine bile rahmet okutacak zalimane bir iradedir" demiştir. Yine S.Aldoğan, hükümetin sıkıyönetimi uzatma talebi karşısında duydukları hayal kırıklığını şöyle ifade etmiştir: "Milletten ve Birleşmiş Milletlerden hicap duyulacağını, uzatılmasına gidilmeyeceğini zannetmiştik ve böylece Halk Partisi hükümetinin tarihte kara bir leke gibi kalacak olan bu idare tarzına bir son verileceğini beklemiştik." Hükümet başkanı Recep Peker ise sıkıyönetimi, Türkiye'nin "stratejik önemini" ve Sovyet taleplerini hatırlatarak savunmuştur. Bu tartışmalar için bk. *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1947.

(53) Örneğin, 1947 sonlarında Meclise gelen milletvekillerinin maaşlarının artırılması ile ilgili kanun teklifi gibi.

(54) Müstakil Demokratlar Grubu, DP İkinci Büyük Kongre'sini etkilemek üzere *"Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler"* başlıklı bir broşür hazırlamışlar ve bütün kanıtlarını bu broşürde sıralamışlardır. (Ankara, 1949) Diğer grup eski DP'li milletvekilleri ise 20 Temmuz 1948'de *Millet Partisi*'ni kurmuşlardır. Daha sonra Müstakil Demokratlar da bu partiye katılmışlardır. Parti liberal ve muhafazakâr nitelikte uzun (136 madde) bir program hazırlamıştır.

(55) Şemsettin Günaltay'dan önce dört CHP'li politikacı kabineyi kurma teklifini reddetmişlerdir.

(56) Bu incelemede çeşitli vesilelerle "muvazaa" isnatlarına değindik. Burada da şunu belirtelim ki bu tezi ileri sürenlerden DP milletvekili Kenan Öner, hatıralarında, C.Bayar'ın muhalefet partisini kurmak için CHP'dan para yardımı aldığını dahi ileri sürmüştür. Bk. Kenan Öner, *Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi*, s.22 ve 12. Bölüm.

(57) Nitekim A.Menderes, 22 Nisan 1949 tarihinde Adana'da yaptığı bir konuşmada şunları söylemektedir: "Biliyorsunuz ki, iktidar uzun zamandan beri seçim kanununun değiştirileceğinden bahsetmektedir. Seçim kanununda hile ve fesada yol açan hükümetlerin neler olduğu hepinizce malumdur. Bunların değiştirilmesi aylara ve senelere ihtiyaç göstermez. Bu mevzuda umumi efkârı tatmin etmek güç değildir. O halde iktidarın hâlâ tereddütler içinde bocalamasını ne ile izah etmeli? Tereddütlerden kurtulmak için yakında toplanacak olan büyük kongrenizin neticelerini mi bekliyorlar?"

(58) C.Bayar Kongre'deki uzun konuşmasında bu konuda şunları söylemiştir: "Bu beyanname sırasında bizim karşımıza iki yol çıkmış idi. Birisi, ihtilal yolu idi, iğtişaş ve isyan yolu idi. İkinci yol memlekette istikrarı muhafaza ederekten müşkül dahi olsa, zaman kaybetmek dahi bahis mevzuu olsa, istikrar yolu idi. Bizler sizlere itimat ederek ikinci yolu ihtiyar ettik."

(59) Bu konudaki cevap daha Kongre toplanmadan parti liderlerince açıklanmıştır. Örneğin A.Menderes 23 Nisan 1949 tarihli konuşmasında şunları söylemiştir: "DP hiç kimsenin emri ile kurulmuş ve emri ile yürüyen bir parti olmadığı için buna muvazaa ve uysallık isnatları yapılamaz... Partimize isnat edilen muvazaa sözü katiyyen yalandır."

(60) Bk. Düstur, 3. tertip; Cilt: 31, s.847-891. 5545 sayılı Kanun il ve ilçe merkezlerinde en yüksek dereceli yargıcın başkanlığında seçim kurulları kurmakta; ayrıca, altı yargıtay ve beş danıştay üyesinden kurulu bir Yüksek Seçim Kurulu teşkil etmektedir. Oysa Hasan Saka kabinesinin getirdiği 5258 sayılı seçim kanunu (Temmuz 1948) belediye başkanı ile belediye meclisi ve il genel meclisi temsilcileri ile muhtardan oluşuyordu. Parti tem-

silcileri bile tahdit edilmişti ve kurula ancak kura ile seçilen iki parti temsilcisi katılıyordu. Bk. *Düstur*, 3. tertip; cilt, 29, s.1302-1309.

(61) Aslında bizzat yakın tarihimiz şu olguyu açıkca gözler önüne seriyor: Her devalüasyon (1946, 1958, 1970) ve onu başarılı kılacak istikrar politikası, yeni bir enflasyonist politikanın başlangıcını teşkil etmiştir. Şimdiden işaret edelim ki istikrar politikaları da hep iktidar değişiklikleri sırasında rastlamış ve daha çok "bürokratik" nitelikli iktidarlara uygulatılmıştır.

(62) Celal Bayar bu görüşü ileri sürmüş, özellikle sterline karşı tesbit edilen oranı eleştirmiştir. Bayar'a göre sterline göre yapılan ayarlama yüzde 25-30 yüksek tesbit edilmiştir. Bk. *C.Bayar'ın Söylev ve Demeçleri*, 1946-1950, Ankara, 1956, s.185.

(63) Bazı CHP'li bakanların da isimlerinin karıştığı bu ithamlarla ilgili bir Meclis görüşmesi için bk. *TBMMZC*, Dönem: 8, Cilt: 7-8, s.109-141.

(64) Bu buhran esas itibariyle 1949 yılında istisnai ölçüde şiddetli bir kuraklıkla karşılaşılmış olmasından doğmuştur. Örneğin buğday üretimi 1948'de 4.867 bir tondan, 1949'da 2.517 bin tona düşmüştür. Bk. Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin Elli Yılı, DİE, Ankara, 1973, s.11". Şunu da ilave edelim ki 1950 seçim kampanyasında C.Bayar hayat pahalılığını eleştirirken hâlâ 7 Eylül kararları üzerinde durmaktadır. *C.Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri*, 1946, 1950, 1954.

(65) Bu konuda ayrıntılı inceleme İlhan Tekeli ve Selim İlkin tarafından yapılmıştır. *1947 Yılı Türkiye Kalkınma Planı*, s.4. Aktardığımız cümleler planı özetleyen "öz rapor"dan alınmıştır. İlkin ve Tekeli'nin belirttikleri gibi hazırlanmasında iki Kadro'cu uzmanın (Ş.S.Aydemir ve İ.H.Tökin) büyük rol oynadığı bu Plan "Kadro" tezlerine uygun bir felsefeye dayanmaktadır.

(66) 1946 planının yapıcılarından Ş.S. Aydemir bu dönüşü "iktidarın yorgunluğu" ile açıklıyor. Herhalde bu "yorgunluğu"da yaratan egemen sınıflar -emperyalizm işbirliğinin ortak hücumu idi. Bk. *İkinci Adam*, Remzi Kitapevi, Ankara, 1967, s.395-418.

(67) Bütün bu iddialı taleplerden sonra Türkiye, 4 Temmuz 1948'de Ankara'da ABD ile imzalanan "Ekonomik İşbirliği Anlaşması" ile ancak 10 milyon dolarlık bir krediyle Marshall planına dahil olmuştur. Bu mütevazi kredi Ulus Gazetesi'nde şöyle savunulmuştur: "On milyon dolarlık ufak bir kredi için ABD ile bir anlaşma imza etmek, az çok kayıtlayıcı hükümleri kabul etmek Türkiye için bir külfet bile teşkil ettiği düşünülebilir. Fakat ABD'nin dünya için asil ve insani jestini takdir eden hükümet bu on milyonluk yardımın bir başlangıç sayılabileceğini düşünerek anlaşmaya katılmakta tereddüt göstermemiştir." Esat Teke-

li, Ulus, 8 Temmuz 1948.
(68) İstanbul Ticaret Odası'nın mevcudiyetine rağmen bu örgütün kurulması ilginçtir ve herhalde savaş içinde palazlanan ticaret burjuvazisinin siyasi emelleri ile ilgilidir. Zira meslek odaları üzerindeki hükümet denetimi, aslında bir sınıf mücadelesini önlüyordu. Türkiye İktisat Mecmuası "Memleketimizin dünya görüşü ve zihniyeti en ileri sınıfı olan tüccar ve iş adamının" bu yeni örgütünü şöyle savunmuştur: "İstanbul Tüccar Derneği, tüccarın hür ve serbest bir teşekkülüdür. İstanbul Ticaret Odası en ideal şekliyle çalışsa dahi bu teşekküle ihtiyaç vardır." Bk. Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı: 1, Ocak 1948 (başyazı) ve sayı: 2, Şubat 1948 (başyazı).
(69) Milli Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul (Türk-Müslüman) iş çevreleri önce Türkiye İktisat Mecmuasını çıkarmaya başlamışlar (Haziran 1921), daha sonra da Milli Türk Ticaret Birliğini kurmuşlardı. (Aralık 1922). 1923 Şubat'ında Türkiye İktisat Kongresi'nin toplanmasında bu derneğin büyük rolü olmuştur.
(70) Kongre'de devletçilik ve dış ticaretle ilgili raporlar ittifaka yakın bir çoğunlukla kabul edilmiş, buna karşılık vergi konusundaki rapor büyük tartışmalara yol açmış ve oylanmamıştır. Bazı delegeler Komisyon raporunun gelir vergisine karşı olumsuz tutumunu ".. zengin tüccarın bugünkü iptidai kazanç vergisi sistemi altında ödemeleri lazım gelen vergiden kaçmaları" şeklinde yorumlamışlardır. Aynı görüşü ileri sürenler Kongreyi aslında gelir vergisini önlemeye matuf bir hareket olarak görmüşler ve diğer raporları "maske" olarak nitelemişlerdir. Bk. Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı: 12, Ocak 1949. Şurasını hatırlatalım ki Kongre'ye Ticaret ve Sanayi Odaları temsilcileri dışında, Meslek Teşekküllerinden, Basından ve Üniversitelerden de temsilciler katılmıştır.
(71) Örneğin, Derneğin "siyasetle uğraşmama" iddiasına rağmen bu sıralarda gazetelerde şöyle haberler çıkmaktadır: "İzmit ve Adapazarı'nda yapılan Ticaret Odası seçimini Halk Partisi adayları kazanmıştır. D.P: seçime girmemiştir." Cumhuriyet, 11 Nisan 1948. Dernek organında bu tutum eleştirilmektedir. BK. Eyvah, Yine Başladı, Türkiye İktisat Mecmuası, Sayı: 3, Mayıs 1948.
(72) Aslında 5373 sayılı Esnaf Dernekleri Kanunu Çalışma Komisyonu'nun raporuna göre, "tam demokratik bir zihniyetle aynı mesleğe mensup olan esnafın kendi aralarında veya muhtelif meslek mensuplarının bir arada toplanmaları ile birlikte veya ayrı ayrı gruplar halinde dernekler kurmaları esasını kabul etmiştir." Gerçekten bu haliyle kanun demokratik gelişimde bir aşama teşkil etmektedir. Ne var ki, Kanun, bir milletvekilinin ifade ettiği gibi ikili (hybride) bir nitelik taşımakta ve kamu

kontrolünü devam ettirmektedir. Ayrıca, Kanun, Sendikalar Kanununda olduğu gibi, esnafın da örgütlenerek siyasi iktidarın kontrolü altına alınması amacına yöneliktir. Kanun görüşülürken Dr. Sadi Irmak'ın konuşması bu konuda aydınlatıcıdır. Dr.Irmak şunları söylemiştir: "sadece mensuplarının sayısı birkaç milyonu geçen bir sosyal tabakanın kanunu ile karşı karşıyayız... bir yeni cemiyet tipi meydana getiriyoruz. Bundan evvel çıkarmış olduğumuz Sendikalar Kanununa göre, nasıl o Kanun büyük bir sosyal sınıfın hususiyetlerine uygun bir cemiyet tipi meydana getirmiş ise, bununla da, sayısı çok kalabalık olan bir sosyal sınıf için bünyesine uygun bir yeni cemiyet tipi meydana gelecektir" Daha sonra Dr. Irmak, Kanunun "korporatist" değil, hürriyetçi olduğunu ileri sürmüş; fakat yine de şunları ilave etmiştir: "Cemiyetler hürdür, cemiyet içinde insan hürdür, güzel şeyler bunlar. Fakat bir cemiyete intisab eden vatandaş, sadece o cemiyetin nizamnamesine veya sadece o cemiyeti kuranların hüsnü niyetine istinat etmez. Aynı zamanda o cemiyetin üzerinde velayeti ammenin umumi kontrolü, yani Devlet babanın şahsiyetine, güvenine girer. Devlet onun şahsiyetini ve şerefini beraber korur. Bu devletin müdahalesi değil kontrolü ile olur. Devletin bu kontrolü gereği gibi yapması lazımdır." Bk. TBMMZC; Devre: 8, T.3, Cilt: 17, s.38-52. Kanun bu kontrolü 29. maddesi ile getirmektedir. "Esnaf dernekleri ile birlikleri Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nın teftiş ve murakabesine tabidir" Düstur, 3. tertip, Cilt: 30, s.932-940.

(73) Ragıp Nanyol, Türkiye'de ve Yabancı Memleketlerde Barem Rejimi, Maliye Bakanlığı Maliye Tetkik Kurulu Yayını, Ankara, 1951, Belirtelim ki bugün bu konuda ileri sürülen rakam 800.000'dir. Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu'nun bir incelemesine göre 1971 yılında sadece genel bütçeden maaş alan memur sayısı 519.565'dir. Bk. Kamu Personeli Gelirleri, 1957-1971, s.3.

(74) Bu konuda Thornburg ve Barker raporları ısrarla durmakta ve öneriler ileri sürmektedirler. Thornburg raporu "bürokratik devlet kolektivizmi"nden sözetmekte, Barker raporu ise personel rejimimizi çeşitli yönleriyle (memur fazlalığı, görevlerin sarih olarak saptanmamış olması, koordinasyon eksikliği vb.) eleştirmekte ve şunları önermektedir: "Memleketin personel idaresi sisteminin baştan başa yeniden gözden geçirilmesi icabeder gözükmektedir." a.g.e., s.64. Rapor bu amaçla bir de Personel Dairesi önermektedir.

(75) DP programının 19. ve 20. maddeleri "ilerde idare amirlerine ve memurlarına verilen yetkilerin de genişletilmesini" önermekle beraber daha çok kontrol ve halka hizmet hususlarında durmaktadır. "Memurlara verilen kanuni selahiyetlerin, idari otorite temini bahanesiyle, keyfî olarak kullanılması temayülle-

rini önlemeyi vazife edineceğiz... Bütün selahiyetlerin mahdut ellerde toplanması ve mesuliyetin zaafa uğraması nitecelerini doğuran bürokratik zihniyet ve usullerin terki lüzumuna kaniiz." Barker Raporu'nda da aşırı merkeziyetçilik eleştirilmekte ve mahalli idarelere daha çok yetki verilmesi önerilmektedir. s.63.

(76) ABD Devlet Yolları Dairesi Heyeti tarafından hazırlanan bu raporu (Hilt raporu) göre, 1949'da Türkiye'de karayolları 21.638 km.'dir. Bunun sadece 530 km.'si asfalt olup, büyük bir kısmı da kullanılamayacak kadar bozuk ve iptidai bulunmuştur. Bk. Robert W. Karwin, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası, No: 1-4, 1948-1949. Türkiye'de Karayollarının İnkişafı.

(77) Kanun Meclise 1948 Haziran'ında sunulmuş; fakat ancak 1950 Mart'ında Mecliste görüşülerek kabul edilmiştir. Bk. 5618 sayılı kanun, Düstur, 3. tertip, Cilt: 31, s.1889.

(78) CHP toprak ihtilafları çerçevesinde yer alabilecek başka bir soruna da aynı tarihte eğilmiş ve "Büyükbaş Hayvan Hırsızlığının Önlenmesi İçin Kanun" başlıklı bir kanun çıkartmıştır. Bu kanunla bu alandaki hırsızlıkların cezası iki katına çıkarılmaktadır. Kanun gerekçesinde en çok hırsızlık vakalarının "köylünün ziraat ve istihsal vasıtalarını teşkil eden" büyükbaş hayvanlarla ilgili olduğunu belirtmektedir. Teklifi getiren milletvekili 10 yıllık bir ceza öngörmüştü. Bk. TBMMZC, D.VIII., T.IV, Cilt: 25, 1950.

(79) Bk. Gelir Vergisi Kn. gerekçesi, TBMMZC, D.VIII, T.III, Cilt: 18, 1949. Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal Kanun Mecliste görüşülürken şu bilgileri vermiştir: "1947 senesinde Kazanç Vergisi ve onunla birlikte mütalaa edilmesi lazım gelen Muvazene, Buhran, Hava Kuvvetlerine Yardım vergilerinin bütçeye sağladığı yekun 368 milyon liradır. Bu 368 milyondan 261 milyon lirası tamamen hizmet erbabı üzerine çekmektedir".

(80) Derneğin yayın organı olan Türkiye İktisat Mecmuası'nda da sık sık yeni tasarıları şiddetle eleştiren yazılar çıkmıştır. (Örneğin, Sayı 1 ve 2).

(81) DP milletvekillerinin çok büyük kısmı oylamaya katılmamışlar; katılanlar da menfi oy vermişlerdir. Bk. TBMMZC, D.VIII, T.III, Cilt: 20, s.256. TBMMZC, D.VIII, T.III, Cilt: 18, s.33.

(82) Nitekim CHP'de uzun yıllar bakanlık yapmış bir milletvekili bu konuda şunları söylemiştir: "Çiftçiler memleketin yalnız istihsal bakımından en büyük sektörü mensupları değildir. Aynı zamanda memleketin belkemiğini teşkil eden sınıfın kaderiyle ilgilidir. Bu mevzuuda istisna kabul etmekle Hükümet ve onu teyit eden komisyon 25 yıldanberi tatbikine ehemmiyet verdiğimiz özlediğimiz bir ziraat, daha doğrusu bir sosyal politikanın gere-

ğini ifa etmiş oldular." TBMMZC, D.VIII, T.III, Cilt: 18, 1949.
(83) DP en büyük oy yüzdelerini Ege ve Marmara bölgelerinde elde etmiştir. DP oy oranları ile ilgili bazı örnekler: Bursa yüzde 58.5; Balıkesir yüzde 57.9; Çanakkale yüzde 61.8; Denizli yüzde 57.4; Zonguldak yüzde 63; Muğla yüzde 55; İstanbul yüzde 53; Eskişehir yüzde 61.2.
(84) CHP 1950 seçimlerinde en çok oy yarı-feodal üretim ilişkilerinin en yaygın olduğu Doğu Anadolu illeriyle, küçük mülkiyet örgüsünün çok yoğun olduğu Karadeniz illerinde almıştır. CHP 69 milletvekillerini şu illerden çıkarmıştır: Bingöl, Bitlis, Erzincan, Hakkâri, Hatay, Kars, Kastamonu, Kırşehir, Malatya, Mardin, Ordu, Sinop, Tokat, Trabzon, Van, Yozgat.
(85) Amerikalı bir araştırıcının Harvard Üniversitesi'ne verdiği bir tezde böyle bir görüş savunulmaktadır. CHP ile ilgili tezinde M.P. Hyland, CHP'nin, "seçkin" imajına rağmen, göreli olarak daha az modernleşmiş seçmen kesimlerinden daha fazla oy aldığına dikkati çekiyor. Bk. Michael Pearson Hyland, *The Party of Atatürk: Tradition and Change in Turkey*, Harvard, 1969, s.444.
(86) Örnek olarak bk. *State, Democracy and the Military Turkey in the 1980's;* (Ed. M.Heper, O.Evin) New-York, 1988. Kemal Karpat'ın incelemesinde 1981 Anayasası ve seçim sistemi "tarihte ilk kez olarak, Türkiye demokrasisinin özünü yakalamak üzere bulunuyor. Devlet (başkan) ile Hükümet (başkan) arasındaki güç dağılımı, gelenekçilikle modernizm arasındaki birlikteliği sağlıyor ve düzenle güvenliğin devamını garanti ediyor." diye savunuluyor. s.158. Karpat, bu satırları yazarken Devlet (başkan), general Kenan Evren'in şahsında orduyu simgeliyordu.

KISA BİBLİYOGRAFYA

S.Ağaoğlu, *DP'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri: Bir Soru*, İstanbul, 1972.

M.Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1940.

Türk Devrimi ve Sonrası, 1919-1946, Doğan Yayınları, Ankara, 1971.

A.E. Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim* (1945-1970) cilt, IV, Rey Yayınları, İstanbul.

C.Eroğul, *Demokrat Parti*, SBFY, Ankara, 1970.

Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946)* Doğan Yayınları, Ankara, 1971.

Türkiye Ekonomisi Kalkınma Programı için Tahlil ve Tavsiyeler, J.M.Barker Başkanlığı'ndaki heyetin raporu, Ankara, 1951.

Menderes Diyor ki, hazırlayan: Ş.Esirci, Demokrasi Yayınları, İstanbul, 1967.

Y.K.Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968.

Y.Sertel, *Türkiye'de İlerici Akımlar*, İstanbul 1969.

A.H.Başar, Tüccarın Memleket İdaresindeki Vazife ve Mesuliyetleri, *Türkiye İktisat Mecmuası*, sayı 1, Ocak 1948.

Özel Şahingiray, *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)*, Ankara, 1956.

C.Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, Hürriyet, 5 Temmuz 1969.

F.R.Atay, *Yeni Bir Muhalefet Partisi*, Ulus, 3 Aralık 1945.

Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler.*

DP Tüzük ve Programı, Ankara, 1953.

A.Ş. Esmer, O. Sander, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası.*

W.S.Churchill, *The Second Word War*, vol: II, Their Finest Hour, Cassel and Co.Ltd. Londra, 1951.

W.S.Churchill, *The Hing of Fate*, cilt: IV.

Le Memorial de Roosewelt, d'après les Papiers de Harry Hopkins, R.E. Sherwood, Librairie Plon, Paris, 1950.

Memoirs By Harry S.Truman, Vol: I, Year Of Decicion, Doubleday and Company İnc. N.Y. 1955.

Metin Toker, *Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu*, Akis Yayınları, Ankara, 1971.

Prof.Dr. M.Gönlübol, Prof.Dr. H.Ülman, *II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası, (Olaylarla Türk Dış Politikası)*

Johannes Glosneck ve İnge Kircheisen, *Türkei Und Afghanis-*

tan, Berlin, 1958.

Paul A.Baran, *Economie Politique de la Croissance*, Paris, 1967.

Claude-Albert Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique*, Ed: Mont Chretien, Paris, 1955.

Walter Lafeber, *The Origins of the Cold War*, 1941-1947, John Wiley and Sons, Inc, New York, 1971.

André Fontaine, *Histoire de la Guerre Froide*, C.I, Fayard, Paris, 1965.

J.F. Dulles, *War or Peace*, New York, 1957.

The Political Economy of American Foreign Policy; Harward ve Columbia Üniversitelerinden iktisatçılarla yüksek bürokratlar tarafından müştereken kaleme alınmıştır. New York, 1955.

M.W.Thornburg, Turkey: *An Economic Appraisal*. New York, 1949.

Barker Heyeti Raporu, *Türkiye Ekonomisi: Kalkınma Programı İçin Tahlil ve Tavsiyeler*, Ankara, 1951.

Prof.Dr. Cahit Talas, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyal Politika Meseleleri*, Teksir edilmiş araştırma, Ankara, 1960.

Lütfü Erişçi, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi*, İstanbul, 1951.

Alpaslan Işıklı, *Sendikacılık ve Siyaset*, SBF Y, Ankara, 1972.

Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, Dr. Fethi Tevetoğlu, Ankara; 1967.

Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Ant Yayınları, İstanbul, 1969.

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi; Ana Nizamname, Faaliyet Programı ve Parti Ana Nizamnamesinin İzahı, İstanbul, 1946.

Çetin Özek, *141-142*, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1968.

İ.Arar, *Hükümet Programları*, 1920-1965, s.198.

Doç.Dr. Baran Tuncer, *Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu*, SBF Y, Ankara, 1968.

A.Dündar, Türkiye İktisat Kongresi, *Türkiye İktisat Mecmuası*, Sayı: 8, Eylül, 1948".

Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, Ağaoğlu Külliyatı, İstanbul 1967.

M.B. Maliye Tetkik kurulu Neşriyatı, No: 12, *Devlet Memurlarının Islahı Hakkında Rapor*, Ankara, 1952.

Ziya Eralp, *Devlet Maliyesi*, Ankara, 1954.

Yahya Kanbolat, *Türkiye Ziraatinde Bünye Değişikliği*, Ankara, 1963.

Doç.Dr. Suat Aksoy, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gerçek Yayınevi, Ocak, 1969.

H.B. Chenery, G.E.Brandow, Edwin J.Chon. *Turkish Investment and Economic Development*, Ankara, 1953.

Dr.Kenan Bulutoğlu, *Türk Vergi Sistemi*, İstanbul, 1967.

Muzaffer Egesoy, *Cumhuriyet Devrinde Vasıtasız Vergiler*, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Ankara, 1962.

Vehbi Koç, *Hayat Hikayem*, İstanbul, 1973.

Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)*.

Selim Deringil, *Turkish Foreign Policy During The Second World War*, Cambridge, 1989.

Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*.

David Alvarez, *Bureaucracy and Cold War Diplomacy: The United States and Turkey (1943-1946)*, Selanik, 1980.

Zehra Önder, *Die Turkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg*, Münih, 1977.

Frank G. Weber, *The Evasive Neutral: Germany, Britain and the Quest for a Turkish Alliance in the Second World War*, Columbia, 1979.

Zafer Üskül, *Siyaset ve Asker*, Afa Yayınları, İstanbul, 1989.

CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, Ulus Basımevi, Ankara, 1939.

Cumhuriyet Gazeteleri.

Tutanak Dergileri.

Tarih ve Toplum Dergileri.

Türkiye İktisat Mecmuaları.

Vatan Gazeteleri.

Ulus Gazeteleri.

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

1990-91 YAYIN PROGRAMI

P.BURNEY
Aşk ÇIKTI

G.BETTON
Sinema Tarihi ÇIKTI

H.MICHEL
Faşizmler ÇIKTI

M.SÖNMEZ
Gelir Eşitsizliği ÇIKTI

J.MORGEON
İnsan Hakları ÇIKTI

D.SIMONNET
Çevrecilik ÇIKTI

M.TUBIANA
Kanser ÇIKTI

N.BENSADON
Kadın Hakları ÇIKTI

J.F.DRUESNE
Ortak Pazar ÇIKTI

T. TİMUR
Çok Partili Hayata Geçiş ÇIKTI

B. ROSIER
İktisadî Kriz Kuramları

R. PERNOUD
Burjuvazi

H.ARVON
Özyönetim

J. CORRAZE
Eşcinsellik

C. DAVID
Hitler ve Nazizm

D.BUICAN
Darwin ve Darwinizm

L.GALLEN
Cinsellik

H.ARVON
Anarşizm

P.BENETON
Muhafazakârlık

D.L.SEILER
Avrupa'da Siyasal Partiler

L.DOLLOT
Bireysel Kültür ve Kitle Kültürü

P. GAILLARD
Gazetecilik

H.LEVY-BRUHL
Hukuk Sosyolojisi

A.DECOUFLE
Devrimler Sosyolojisi

P.LEPINE
Virüsler

J.P.HATON
Yapay Zekâ

M.OFFERLE
Siyasal Partiler

ISBN 975-470-090-7